

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

УДК 378.14:37.015:33(043.5)

ГАВРУТЕНКО ЛЕСЯ АНАТОЛІВНА

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ВМІНЬ МАЙБУТНІХ МОЛОДШИХ
СПЕЦІАЛІСТІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ
ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:

БУЛГАКОВА Наталія Борисівна,
доктор педагогічних наук, професор

Київ – 2017

ЗМІСТ

	Стор.
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ВМІНЬ МАЙБУТНІХ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН.....	13
1.1. Формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю як сучасна педагогічна проблема..	13
1.2. Сутність, структура та особливості професійної підготовки молодших спеціалістів економічного профілю у контексті сучасних вимог та актуальних суспільних запитів.....	35
1.3. Аналіз стану формування професійних вмінь у майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю.....	47
Висновки до першого розділу.....	60
РОЗДІЛ 2. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ВМІНЬ МАЙБУТНІХ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН.....	63
2.1. Організаційно-педагогічні умови формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін.....	63
2.2. Структурно-функціональна модель формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін	83
2.3. Методика реалізації організаційно-педагогічних умов формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін	99
2.4. Методичні рекомендації науково-педагогічному складу	

щодо формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін.....	124
Висновки до другого розділу	137
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ВМІНЬ МАЙБУТНІХ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН.....	140
3.1. Організація проведення експериментального дослідження формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін.....	140
3.2. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи	150
Висновки до третього розділу	162
ВИСНОВКИ	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	169
ДОДАТКИ	201

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ММС – майбутні молодші спеціалісти

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ВНЗ I-II р.а. – вищий навчальний заклад I-II рівня акредитації

ЕГ – експериментальна група

ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології

КГ – контрольна група

НАУ – Національний авіаційний університет

ОКХ – освітньо-кваліфікаційна характеристика

ОПП – освітньо-професійна програма

ПЕК НАУ – Промислово-економічний коледж Національного авіаційного
університету

ПОДП – Планування та організація діяльності підприємства

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Входження України у світовий освітній простір вимагає формування якісних освітніх послуг для підготовки майбутніх молодших спеціалістів вищої кваліфікації та відповідність їх умовам міжнародного ринку праці. Реформування системи вищої освіти України та динамічні трансформації соціально-економічних процесів, що відбуваються в світовій економіці, зумовлюють вдосконалення освітнього процесу та формування нових вимог до професійної підготовки сучасних спеціалістів економічного профілю.

Стратегічні завдання та вимоги до рівня професійної підготовки майбутніх спеціалістів наголошуються в Національній стратегії розвитку освіти в Україні, Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті (2001), Законі України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» (2007), Концепції розвитку економічної освіти в Україні (2004); у комплексі нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти, в «Національній рамці кваліфікацій України» (постанова Кабінету Міністрів України №1341 від 23.11.2011р.), в Законі України «Про освіту» (2016) та основних засадах розвитку вищої освіти України у контексті Болонського процесу.

В умовах реструктуризації економіки сучасна парадигма економічної освіти України передбачає підготовку висококваліфікованого майбутнього молодшого спеціаліста, і цей процес охоплює не тільки розвиток його професійної компетентності, а й формування внутрішньої готовності до опанування професією та власної реалізації. Неперервність професійної освіти як динамічної системи посилює роль кожного освітнього ступеня, зокрема, підготовка молодших спеціалістів у коледжах забезпечує випереджувальну, загальноосвітню і професійну підготовки, наступність і взаємозв'язок для подальших видів і рівнів професійної освіти. Здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста розвиває у студентів розуміння та значущість економічних теорій та практик, що впливають на якість

формування професійних вмінь і відіграють важливу роль в отриманні повної вищої економічної освіти.

Проблему вдосконалення підготовки майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю до професійної діяльності досліджували А. Горкуненко, І. Зарубінська, Г. Курдюмов, М. Теловата та ін.; аспекти професійних якостей майбутніх економістів розглядали: І. Горностаєва, Т. Степанова; проблему професійної компетентності в процесі підготовки на основі компетентнісного підходу досліджували вітчизняні вчені (Н. Булгакова, Т. Десятов, Е. Лузік, Н. Лук'янченко, Н. Морзе, В. Неволіна, О. Овчарук, О. Пометун), російські дослідники (І. Зимня, К. Кирей, Н. Кузьміна, Е. Платонов, А. Хуторський, Е. Яковлев) та зарубіжні науковці (Л. Морріс, Д. Рікен, Ф. Тейлор). Значна кількість досліджень присвячена проблемам обґрунтування, удосконалення та розробці професіограм спеціаліста економічного профілю (Дж. Равен, Г. Романова, Л. Фаткін), організації навчального процесу у вищих закладах освіти та педагогічним особливостям управління економічною підготовкою (Т. Герлянд, П. Лузан, Н. Лук'янченко, Н. Ничкало, Л. Нічуговська, О. Чорна, Т. Шамова та ін.). Пріоритетним напрямом модернізації науковці визначають особистісно орієнтовану освіту та професіоналізацію особистості.

Проте у наукових публікаціях дослідників професійної підготовки майбутніх працівників економічного профілю: О. Баєва, А. Батаршева, А. Виноградської, Г. Засобіної, С. Рубінштейна, В. Руденко, Л. Солянкіної, Н. Ткаченко та дисертаційних дослідженнях І. Аветісової, І. Носач, розкриваються лише окремі аспекти зазначеного напрямку. Вивченню теоретико-методичних праць формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю присвячені дослідження І. Горностаєвої, О. Жиронкіної, Т. Коваль, С. Тарасової, але більшість згаданих напрацювань розкривають сутність формування професійних вмінь майбутніх викладачів, інженерів та спеціалістів деяких інших сфер. Виявлено, що поза увагою вчених залишилися наукові аспекти формування професійних вмінь

майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін.

Вивчення напрацювань науковців із проблеми формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю сприяло виявленню *низки суперечностей* між: сучасними вимогами професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів до виробничої діяльності в коледжі та низьким рівнем загальноосвітньої підготовки і розвитком суб'єктів навчально-виховного процесу; високими вимогами до сформованості професійних компетенцій, інтегрованих умінь і навичок та відсутністю цілісної методики їхнього формування; пріоритетом упровадження інноваційних технологій до професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів та домінуванням традиційних методів навчання; потребою вдосконалення та посилення творчої, професійно орієнтованої самостійної роботи майбутніх молодших спеціалістів з креативним підходом до вирішення фахових завдань та недостатнім рівнем сформованості продуктивних знань та практичних інтегрованих умінь майбутніх спеціалістів виконувати професійні функції у нестандартних виробничих ситуаціях; можливостями вдосконалення організації застосування інтерактивних технологій в процесі розвитку творчих здібностей майбутніх молодших спеціалістів та наявним рівнем науково-методичного забезпечення пізнавальної, виховної, квазіпрофесійної навчальної діяльності в економічних коледжах і практикою їх застосування у навчальному процесі.

Актуальність проблеми, її практична значущість, об'єктивні потреби удосконалення професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю та наявні суперечності зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри педагогіки та психології професійної освіти

Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету «Інноваційні технології оцінювання успішності виконавських умінь студентів» (№ 72А/12.02.02 на 2010-2012 р.) та «Психолого-педагогічні умови реалізації компетентнісної парадигми освіти у ВТНЗ» (№ 24/12.02.02 на 2012-2014 рр.).

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (протокол № 2 від 12 жовтня 2011 р.) та узгоджена Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН України (протокол № 8 від 25 жовтня 2011 року).

Мета дослідження – на основі визначених, обґрунтованих й впроваджених організаційно-педагогічних умов розробити модель формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю та перевірити її ефективність.

Відповідно до зазначеної мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз теоретико-методичних аспектів формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю та розкрити поняттєво-категоріальний апарат дослідження.

2. Дослідити сутність, структуру та особливості професійної підготовки молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін.

3. Визначити та обґрунтувати сукупність організаційно-педагогічних умов, що забезпечують підвищення ефективності формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін.

4. Розробити структурно-функціональну модель формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю й перевірити її ефективність у процесі вивчення фахових дисциплін.

5. Конкретизувати критерії, показники, рівні сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю та удосконалити методику вивчення фахових дисциплін.

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю в коледжах.

Предмет дослідження – зміст, форми, методи формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано комплекс взаємопов'язаних методів:

- *теоретичні*: аналіз офіційних нормативних документів, наукової педагогічної, психологічної та спеціальної літератури; загальних і спеціальних праць із педагогіки та психології; порівняння, зіставлення – з метою вивчення та узагальнення стану дослідженості проблеми, визначення напрямів, предмета, мети й завдань дослідження;

- *моделювання* – для розробки структурно-функціональної моделі формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін;

- *емпіричні*: тестування, анкетування, спостереження за учасниками освітнього процесу, бесіди; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний) – для одержання даних про стан і результати дослідження у процесі реалізації організаційно-педагогічних умов формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю;

- *математичної статистики* – для наукового опису і систематизації отриманих даних, виявлення кількісної залежності між досліджуваними явищами, аналізу й узагальнення отриманих результатів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що

вперше: визначено та обґрунтовано організаційно-педагогічні умови, що забезпечують підвищення ефективності формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін (виокремлення елементів навчання у процесі покрокової подачі змісту предметної інформації з метою формування ключових та професійних компетенцій; використання міжпредметних зв'язків у процесі

навчання для внутрішньої мотивації молодших спеціалістів до навчальної діяльності; використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі ІКТ) для активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю; організація творчої, професійно орієнтованої самостійної роботи майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю технологіями проблемного навчання);

- розроблено та перевірено структурно-функціональну модель, що відображає формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю на основі впроваджених організаційно-педагогічних умов та базується на компетентнісному, системному, особистісно-діяльнісному, інтегративному підходах; містить три взаємопов'язані блоки (методологічно-цільовий, конструктивно-технологічний, діагностично-корегувальний);

уточнено:

- сутність понять: «професійні вміння молодших спеціалістів», «формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю»;

удосконалено:

- методику формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, що передбачає цілеспрямоване залучення їх до проблемно-розвивальної, ігрової, тренінгової та проектної технологій навчання в процесі вивчення фахових дисциплін;

визначено:

- критерії (організаційно-пізнавальний, когнітивний, операційно-діяльнісний, контрольно-рефлексивний), показники та рівні (репродуктивний, продуктивний, креативний) сформованості професійних вмінь у майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін;

подальшого розвитку набули: основні положення про особливість професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів економічного

профілю, основним завданням яких є формування їх готовності до самоосвітньої, навчальної та професійної діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в авторській розробці спецкурсу «Бізнес планування», що містить тренінги, контрольні завдання, рольові, ситуативні вправи, завдання для самостійної роботи, комплексні контрольні роботи для перевірки рівнів сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі як аудиторної, так і поза аудиторної роботи, та методичних рекомендацій для науково-педагогічних працівників щодо формування професійних вмінь у майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю.

Результати дослідження впроваджено в навчально-виховний процес Промислово-економічного коледжу Національного авіаційного університету (довідка № 130/1 від 10 червня 2016 р.), Смілянського промислово-економічного коледжу Черкаського державного технічного університету (акт впровадження від 16 травня 2016 р.) та Коледжу економіки і управління ДВНЗ Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (акт впровадження від 28 жовтня 2016 р.).

Апробація результатів дослідження.

Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорено на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях та семінарах, а саме:

– *міжнародних*: «Інтеграція вищої школи України до європейського та світового освітнього простору» (Київ, 2012), «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2013), «Актуальні проблеми вищої професійної освіти України» (Київ, 2014, 2015), «Права, за якими судиться малоросійський народ» (Глухів, 2013), «Дилеми соціальної освіти. Що сьогодні і що потім?» (Ченстохов, Польща, 2014).

– *всеукраїнських*: «Актуальні проблеми вищої професійної освіти України» (Київ, 2011, 2012, 2013), «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук»

(Дніпропетровськ, 2013), «Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії (Рівне, 2013).

– *міжуніверситетських*: «Теоретические и прикладные проблемы преподавания математических и естественно-научных дисциплин слушателям гуманитарных специальностей специализированных вузов» (Чернигов, 2015).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено в 17 одноосібних наукових працях, зокрема у 8 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, затверджених ДАК України; 1 – у закордонному науковому виданні; 8 – у збірниках матеріалів науково-практичних, міжнародних конференцій.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ВМІНЬ МАЙБУТНІХ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН

1.1. Формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю як сучасна педагогічна проблема

Якісні зміни в економічній і науково-технічній сфері, входження України у світовий освітній простір визначають об'єктивну потребу в кардинальному реформуванні процесу підготовки майбутніх молодших спеціалістів різних галузей, у тому числі молодших спеціалістів економічного профілю, оскільки саме від них у подальшому буде вимагатися швидко та ефективно засвоювати та впроваджувати передові технології, вітчизняний та зарубіжний досвід в процесі своєї діяльності.

Розвиток вітчизняної економіки, заснованої на знаннях, вимагає відповідності між якістю підготовки молодих спеціалістів та актуальними потребами науки, підприємств і роботодавців. Метою сучасної професійної підготовки молодших спеціалістів є формування політехнічних, загально-трудова, професійних вмінь, як процес розвитку творчого потенціалу особистості, її системного мислення, уміння оперативно вирішувати завдання в умовах великого обсягу інформації та дефіциту часу. Оволодіння професійними вміннями, потрібними на ринку праці, дозволяє майбутнім молодшим спеціалістам, спираючись на підприємливість, самостійно вибудувувати свою професійну кар'єру, усвідомлено обираючи вид професійної діяльності, найбільшою мірою відповідний їхнім особистісним якостям і задовольняє їх не тільки рівнем винагороди, а й змістом праці. Цьому якнайбільш сприяє ефективна професійна підготовка в процесі цілеспрямованої організації навчання.

З метою виявлення проблем та суперечностей при підготовці майбутніх молодших спеціалістів економічного напрямку нами було проаналізовано науково-педагогічні доробки вчених та поняттєво-категоріальний апарат дослідження.

Останнім часом теоретики і практики вітчизняної освіти дедалі більше уваги приділяють проблемам навчання. Так, дослідники О. Дубасенюк та А. Іванченко [204, с. 110] показали, що процес навчання розглядається як цілеспрямована двостороння взаємодія вчителя та учнів, спрямована на оволодіння останніми знаннями, вміннями, навичками на їхній розвиток та виховання. Український вчений С. Гончаренко [70, с. 29] вважає, що процес навчання означає не тільки засвоєння знань, оволодіння вміннями і навичками, а й формування пізнавальних здібностей студентів. Л. Кнодель [116, с. 5] також пропонує розглядати процес навчання як цілеспрямований, соціально зумовлений і педагогічно-організований процес розвитку особистості учня, що відбувається на основі оволодіння систематизованими науковими знаннями та способами діяльності, які відображають склад духовної та матеріальної культури людства.

Погоджуємося з авторами, які розглядають *процес навчання* як динамічну взаємодію (співробітництво, партнерство) учителя та учнів, спрямовану на засвоєння учнем в активній навчально-пізнавальній діяльності змісту освіти, самовизначення особистості, становлення культури її життєдіяльності [208, с. 214]. Водночас, вважаємо, що для підвищення якості професійної підготовки студентів економічних спеціальностей у процесі навчання необхідно спрямовувати увагу на: самовизначення – уміння виробляти свої позиції в житті; формувати власний світогляд, уміння ставити і виконувати поставлені перед собою завдання; самореалізацію – утвердження себе як особистості; розвиток творчих здібностей (наукових, художніх, організаційно-комунікативних); самоорганізацію – навички елементарної психічної саморегуляції; організації режиму життя; досягнення поставленої мети.

Виходячи з того, що процес навчання спрямований на забезпечення свідомого і міцного засвоєння системи наукових знань, умінь і навичок, формування вмінь використовувати їх у житті, вважаємо за доцільне проаналізувати сутність понять: *знання, уміння, навички, діяльність*.

У педагогічному словнику тлумачення визначення «знання» – це правдиве відображення дійсності в мисленні людини; перевірений суспільною практикою результат процесу пізнання [172, с. 92]. Н. Мойсеюк зазначене поняття розкриває як перевірений практикою і підтверджений логікою результат пізнання дійсності, його відображення в свідомості людини у вигляді уявлень, понять, суджень, теорій [164, с. 636]. С. Гончаренко вважає, що знання – головний компонент освіти, система певних засвоєних понять, уявлень, закономірностей про явища і предмети навколишнього світу, тобто узагальнений досвід людей, який відображає об'єктивну реальність [70, с. 29].

Дослідники І. Кузьминський та В. Омел'яненко визначають знання як ідеальне відображення в знаковій формі об'єктивних особливостей та зв'язків світу природного та людського; результат відображення оточуючої дійсності [131].

У межах нашого дослідження використовуватимемо формулювання про те, що «знання» – це змістова основа мислення, його фундамент, базисний компонент, воно поліструктурне, й кожна з його структур специфічно пов'язана з мисленням [172]. Тобто знання в умовах економічної освіти є одним із основних елементів процесу навчання, а їх засвоєння передбачає вивчення основних понять, законів, теорії, методів, принципів про різні предмети та явища, без яких неможливе розкриття їх основ для більш глибокого пізнання й ефективної реалізації професійної діяльності майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю.

Так, формування економічних знань в процесі професійної підготовки студентів можна досягти, якщо реалізується поєднання пізнавальних, теоретичних і практичних компонентів навчання. Причому пізнавальні компоненти створюють не тільки систему фінансових, технологічних,

технічних, економічних і правових знань, а й визначають внутрішню культуру молоді, формують її готовність до свідомої гармонізації стосунків: людина – суспільство – природа – економіка. А теоретичні та практичні компоненти навчання формують світогляд і вміння творчо мислити, створюють підґрунтя економічно доцільних і водночас соціально відповідальних рішень, дослідницьких навичок, практичних вмінь.

Підготовка майбутнього економіста до майбутньої діяльності реалізується не тільки на основі засвоєння теоретичних знань у готовому вигляді і розвитку умінь використовувати їх у практичній діяльності [133, с.55], а й з урахуванням розвитку особистості студента.

Наступними поняттями, які вважаємо за необхідне розглянути є «вміння» та «навички». Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що поняття «вміння» трактується по-різному. Так, дослідниця Т. Ільїна розуміє під умінням сукупність прийомів і способів [182, с. 126]; науковці В. Андреев, Т. Коваль визначають уміння як результат оволодіння новою дією чи новим способом дії. Науковці вважають, що оцінити вміння можна тільки при їх реалізації в практичній діяльності, оцінюючи способи та продукти діяльності [9, 117]. Дослідник І. Харламов розглядає вміння як володіння «способами застосування засвоєних знань на практиці» [259, с. 56].

Важливим для нашого дослідження є наукові міркування М. Гриньової, яка досліджує вміння в структурі професійної діяльності, дає обґрунтування сутності та визначає характерні ознаки процесів формування умінь: інтелектуальних – у процесі розумової діяльності; комунікативних – у ході спілкування; фахових умінь – у процесі навчальної діяльності.

Погоджуємося з думкою науковців, і разом з тим, вважаємо, що сучасна професійна діяльність економіста набуває особистісно-орієнтованого змісту. Успішність її реалізації дедалі більше залежить від особистісних характеристик майбутніх молодших спеціалістів, серед яких: ціннісні орієнтації, розвинені рефлексивні здібності, комунікативна компетенція, акмеологічна культура тощо, тому процес формування вмінь відбувається паралельно при формуванні

системи знань, яку вирізняє цілісна єдність кількісного та якісного накопичення наукових знань, процес формування зв'язків між ними. Системність реалізується становленням та розвитком її як окремого соціального інституту, що об'єднує інтелектуальний потенціал суспільства. Система знань, як зазначалося вище, містить інтелектуальні та комунікативні вміння, а також уміння, які є спеціальними для майбутнього молодшого спеціаліста і складовими його професійної майстерності [75, с. 121].

У філософському словнику поняття «вміння» трактується як сплав навичок та знань, що визначає чіткість виконання будь-якої діяльності. Вважається, що засіб застосування засвоєних знань на практиці – це значно складніше утворення освіти, ніж навички або знання, взяті окремо [253, с. 296]. «Сформоване уміння може стати властивістю особистості й умовою набуття нових знань, умінь і навичок, тобто показником інтелектуального розвитку особистості», зазначено в психологічному словнику [36, с. 3].

У «Педагогічній енциклопедії» розкрито поняття «вміння» як можливість людини виконувати будь-яку діяльність або окремі дії на основі отриманого раніше досвіду, знання виконання даної дії [181, с. 552]. Уміння формуються на основі засвоєних у попередньому досвіді знань і навичок. Здатність успішно діяти, діяти «з розумом» і є вміння. Вміння трактується як вища людська властивість, формування якої є однією з найважливіших цілей педагогічного процесу, тому у педагогіці вміння розглядаються як система знань та система навичок.

У психологічному словнику вміння визначається як засвоєний суб'єктом спосіб виконання дії, який забезпечується сукупністю придбаних знань і навичок [36, с. 197]. Тому у психології це поняття характеризується усвідомленістю, плавністю, довільністю, навмисністю, інтелектуальністю, варіативністю, єдністю розумових і практичних дій.

Дослідник Ю. Бабанський характеризує уміння як свідоме володіння яким-небудь прийомом діяльності [16, с.7], а на думку С. Гончаренко уміння – це

знання в дії, тобто практичні дії, які учні чи можуть здійснювати на основі отриманих знань [71, с. 29].

Уміння на думку К. Платонова – це здібність людини з належною якістю та у відповідний час виконувати роботу в нових умовах. При формуванні вміння вчений виділяє етапи:

- початкове вміння (усвідомлення мети дії і пошуком способів її виконання на основі раніше набутих знань і навичок);

- недостатньо вміла діяльність, коли наявні знання про способи виконання діяльності поєднуються з використанням раніше отриманих, неспецифічних для даної діяльності навичок;

- окремі загальні вміння;

- високорозвинуті, але вузькі вміння, які можуть бути використані в різних видах діяльності;

- високорозвинуті вміння (творче використання знань і навичок щодо даної діяльності, усвідомлення мети, мотивів вибору і способів її досягнення);

- майстерність (творче використання різних умінь) [192].

Дослідник В. Козаков розглядає уміння як здатність людини продуктивно виконувати роботу щодо перетворення предмета в продукт у нових умовах. Відтак уміння включає уявлення, знання, навички концентрації, розподілу і переключення уваги, навички сприйняття, мислення, самоконтролю і регулювання процесом діяльності [120, с. 17].

Є. Мілерян вважає, що вміння – це здатність людини успішно досягати поставленої мети діяльності в змінених умовах її перебігу, що ґрунтується на знаннях і навичках [162, с. 36].

На думку дослідника А. Лінди, уміння – це здібності людини до свідомого виконання визначених дій, набутих на основі знань та елементарного досвіду [143, 197], а Н. Мойсеюк вважає, що уміння – це засвоєння суб'єктивного способу виконання практичних і теоретичних дій на основі знань і життєвого досвіду [164, с. 654].

Дослідник П. Олійник вважає, що «уміння у своїй основі є творчими діями. Вони не можуть бути автоматизованими, тому що відображають готовність людини до прийняття рішень і їх реалізації, які постійно змінюються. Уміння передбачає використання раніше набутого досвіду, певних знань, без яких немає вмінь. Вони включають у себе екстеріоризацію – втілення знань у фізичну або розумову дію» [159, с. 81].

З огляду на такі формулювання, в межах нашого дослідження, ми прихильні до думки В. Петровського, що дає визначення поняття «*вміння*», як здатність виконувати складні комплексні дії або готовність до виконання складних комплексних дій на основі засвоєння знань, навичок і практичного досвіду [185, с. 4].

Аналогічно нами було простежено тлумачення поняття «*навичка*». У педагогічному словнику це поняття подається в декількох варіантах: це – дія, що доведена до автоматизму або дія, яка сформована шляхом багатократного повторення, що характеризується високим ступенем засвоєння і відсутністю поелементної свідомої регуляції і контролю [71, с. 45].

Українські вчені трактують це поняття по-різному. Так, С. Гончаренко вважає що навичка – це уміння, доведені до автоматизму, тобто автоматизований компонент свідомої дії. Виникнення навичок досягається тренуванням, тобто кількістю виконаних вправ. Навички набувають без особливого керування та контролю з боку свідомості і можуть входити до складу уміння [70, с. 29].

Дослідники О. Дубасенюк та А. Іванченко визначають поняття «*навичка*» як точна, безпомилкова діяльність, яка після багаторазового повторення стає автоматичною [204, с. 111], а дослідник Н. Левітов розглядає навичку – як закріплене вправами вміння. На його думку, відмінність навички від уміння полягає у тому, що навичка набувається шляхом тренування вмінь, яким уже володіють, і в процесі практики вона автоматизується [135], а Н. Мойсеюк під навичками розуміє усталений спосіб виконання дій, сформований у результаті

багаторазових повторень, які характеризуються високим ступенем засвоєння й відсутністю поелементної свідомої регуляції та контролю [164, с. 641].

Ми розуміємо навичку, як дію, що виникає і закріплюється в результаті того, що успішні рухи, виправдали себе, способи регуляції якої поступово відбираються і закріплюються. Формування навички характеризується наявністю таких етапів, як:

- ознайомлюючий (передбачає осмислення конкретної дії, ознайомлення з прийомами його виконання, чітке розуміння мети);
- підготовчий або аналітичний (коли той, хто навчається, оволодіває елементами дії, обирає та аналізує способи виконання, але здійснює це неточно, має місце високий рівень зосередженості);
- стандартизований (який характеризується автоматизацією дій);
- варіативний або ситуативний (виявляється в доцільному виконанні дій).

Формуючи навички, враховуються фактори й умови їх успішного засвоєння. Фактори, що впливають на успішність засвоєння навички, поділяють на: об'єктивні (конструкція обладнання, стан обладнання й умови роботи); суб'єктивні (фізіологічні – стан здоров'я, втома; психологічні – ставлення до діяльності, впевненість у своїх силах, настрій, динаміка навику).

У деяких випадках навички допомагають опанувати нові навички. В інших випадках старі навички гальмують утворення нових, відбувається їх інтерференція. Проблема перенесення навичків є однією з центральних у психології професійного навчання. Основу правильного й успішного перенесення дій на нові об'єкти становлять отримані людиною нові знання. Загалом знання можна визначити як сукупність сприймань і засвоєної особистістю інформації у вигляді понять, уявлень, суджень про факти, та їх закономірностей, що зберігаються у довготривалій пам'яті і за відповідних умов можуть бути відтворені в усній і письмовій формі.

Виявлено, що знання засвоюють у відповідній послідовності, яку треба враховувати під час організації навчання: демонстрація (знаходження) навчальних предметів або явищ відповідного класу; спостереження за

предметами або явищами з метою виявлення суттєвих і несуттєвих; закріплення виділених властивостей у терміни, які описують цей предмет або явище; застосування терміна до різних об'єктів під час виконання вправ [124].

Процес засвоєння знань має специфічні особливості:

– по-перше, обробка інформації починається не після спостереження за предметами або явищами, а в ході їх сприймання. Результати подальшої обробки інформації визначаються тим, що саме помітила людина в об'єктах. Це залежить від: будови самого об'єкта (які риси в ньому найяскравіше виражені); особистого досвіду (які риси найбільш значимі для людини, характер його попередніх уявлень про цей об'єкт); методики навчання (які риси виділяє педагог, інші учні або відповідна література);

– по-друге, засвоєння знань пов'язано з відповідними прийомами розумових дій (аналізом, синтезом, абстрагуванням тощо), за допомогою яких відбувається знаходження, виділення й узагальнення суттєвих ознак інформації, яка засвоюється. На успішність застосування цих прийомів можуть впливати особистісні особливості людини – потреби й установки.

На хід мислення суттєво впливають установки, які призводять до шаблонності мислення (інформацію використовують за звичкою, на підставі упередженого ставлення до дійсності) або до некритичності мислення, коли людина приймає будь-яку запропоновану їй інформацію, не відчуваючи потреби перевіряти її.

Дослідження Д. Д'юї свідчать про те, що ці недоліки пов'язані з неповним відстороненням себе від своїх думок і уявлень, а думки й уявлення – від реальності, невміння аналізувати власні процеси мислення у зв'язку з нерозвиненою рефлексією прийомів розумової діяльності [88].

Отже, процес засвоєння знань – складна психічна діяльність, в якій бере участь багато психічних процесів і властивостей особистості, які вимагають соціального розвитку. Тому, на підставі знань і навичок, які належать до відповідного виду професійної діяльності, формуються трудові вміння, під

якими розуміють здатність майбутнього молодшого спеціаліста успішно виконувати дії, які відповідають поставленій меті й умовам діяльності.

Варто зазначити, що формування професійних умінь і навичок – це обов'язкова складова навчального процесу, підготовки студента до самостійної діяльності та накопичення ключових компетенцій, що формують професійний досвід. Кожна компетенція побудована на поєднанні взаємовідповідних пізнавальних ставлень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань, вмінь, всього того, що можна мобілізувати для активної дії. Тому вважаємо, що для професійної підготовки провідною є навчальна і пізнавальна діяльність, спрямована не тільки на формування індивідуальності, а й на всі інші види діяльності.

Під час навчання людини найважливішим компонентом є оволодіння процесом, способами і засобами, а не тільки засвоєння знань. Тобто потрібно не просто засвоювати конкретні знання, але й опановувати діяльність (прикладний, практичний характер). Таким чином, проблема діяльності пов'язана з проблемою розвитку особистості, яка і формується і вдосконалюється в діяльності. Ефективний розвиток особистості можливий лише у процесі оволодіння навколишньою дійсністю, досвідом попередніх поколінь, культурою, власним позитивним досвідом суспільних відносин. Це можливо тільки через діяльність (О. Леонт'єв [139], С. Рубінштейн [216] та ін.).

Одним з видів діяльності є навчально-пізнавальна. «Учіння – це специфічний вид діяльності, в якій суб'єкт під впливом певних зовнішніх факторів і результатів власної діяльності опановує соціальний досвід, знання, формує погляди, світогляд в цілому і в результаті змінює свою поведінку, психічні процеси, властивості та якості особистості» [70, с. 90]. Предмет цієї діяльності – соціальний досвід, знання.

Під діяльністю науковці [37, 39, 137, 139, 206, 270] розуміють *процес активної, свідомо регульованої взаємодії людини з навколишнім середовищем*. До основних особливостей будь-якої діяльності належать її суспільний характер і цілеспрямованість, тобто – діяльність людини і в процесі навчання є свідомою,

об'єднана метою, до якої людина прагне, виконуючи певну навчальну діяльність. В контексті нашого дослідження корисним є надбання дослідника Н. Боритко, який виділяє наступну структуру діяльності із застосування знань на практиці, а саме: попереднє орієнтування в завданні; відтворення знань на основі встановлення зв'язків між старими знаннями й новим завданням; актуалізація знань, які необхідні для застосування; творча переробка актуалізованих знань, побудова прийомів і дій; творче перенесення виробничих умінь на різні види діяльності [37].

Таким чином доходимо висновку, що найчастіше процес формування вмінь та навичок пов'язують із діяльністю, яка спрямована на досягнення певної мети. Тому ми розглядали сформовані професійні вміння як умову, що реалізує *взаємозв'язок між діяльністю та метою підготовки, яка ставиться*.

При розгляді сутності поняття «*підготовка*» одні вчені (А. Бодальов [35], Л. Барановська [24], В. Ягупов [274]) акцентують увагу на результаті, ототожнюючи підготовку з поняттям «готовність», інші (Л. Андерсон [281], І. Бех [30]) – на процесі, треті (С. Амеліна [6], В. Андреев [8], А. Бандурка [23], Р. Павелків [178]) розглядають підготовку в логіці: процес – результат.

У нашому дослідженні ми дотримуємося третього напрямку, в рамках якого вчені трактують підготовку як «процес формування та збагачення установок, знань і умінь індивіда, результатом якого виступає його готовність до адекватного виконання специфічних завдань діяльності» [281, с. 344].

Досягнення мети *професійної підготовки* молодших спеціалістів передбачає створення пізнавального інтересу студентів до вироблення вмінь з метою ефективного виконання певних дій, доведених до автоматизму, спрямованих на вирішення поставленої ситуації чи завдання. Так, наприклад, важливу роль відіграють попередній досвід вивченого матеріалу, теоретичні знання і здібності студентів, тобто сформованість вмінь залежить від організації процесу навчання – послідовності засвоєваних дій, переходу від простіших до складніших завдань, від повільного до швидкого темпу їх виконання.

Вирішуванню проблеми формування професійних вмінь і навичок сприяли теоретико-методологічні праці психологів Л. Виготського «Теорія розвитку вищих психічних функцій» [49], П. Гальперіна «Теорія поетапного формування розумових дій» [67], В. Давидова «Концепція розвивального навчання» [78], О. Леонтєва «Теорія діяльності» [139], Н. Талізінної «Теорія методики викладання» [238]; педагогів М. Данилова «Теорія фактору успіху в професійній діяльності» [83], Б. Єсіпова «Проблеми активізації самостійної роботи студентів» [91], Б. Ліхачова «Виховання дитини» [144], Є. Мілеряна «Дидактична система трудового навчання» [162], М. Скаткіна «Активізація навчально-пізнавальної діяльності» [228], І. Харламова «Освітній зв'язок навчання й виховання» [259], Д. Тхоржевського «Проблеми методики трудової підготовки» [249] та ін.

Спектор проблем, аналізований зазначеними вченими, дуже широкий: досліджувались різні питання раціоналізації навчання, аналіз можливостей навчального закладу у відношенні до зазначеної проблеми, перспективи якісного вдосконалення професійної підготовки.

Ключовими питаннями професійної підготовки є: посилення взаємозв'язку у вирішенні проблем наступності кожного освітнього рівня; інформатизація та технологізація навчання студентів; поширення активних форм і методів навчання з елементами проблемності, наукового пошуку, самостійної роботи студентів; перехід до розвивальних, інтенсивних засобів організації навчального процесу; організація такої педагогічної взаємодії, коли акцент переноситься на навчально-пізнавальну діяльність майбутніх молодших спеціалістів.

Неперервність професійної освіти як, світова тенденція, посилює роль кожного ступеня, зокрема, підготовки молодших спеціалістів у коледжах, як динамічної системи, що здійснює активний вплив на подальший розвиток економіки, вдосконалення суспільства, що забезпечує випереджувальну, загальноосвітню і професійну підготовку, наступність і взаємозв'язок усіх видів і рівнів професійної освіти [76].

Погоджуємося з думкою багатьох вчених [3, 7, 15, 75, 114], які зазначають, що особливої значущості набуває забезпечення наступності між окремими етапами системи освіти, що сприяють підвищенню ролі і важливості освітнього процесу у коледжах як реалізаторів започаткованих реформ професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів. Тому підготовку молодших спеціалістів економічного профілю, підвищення її якості та ефективності вважаємо одним з стратегічних завдань вітчизняної системи неперервної освіти.

Вважаємо професійну підготовку майбутніх молодших спеціалістів одним із важливих аспектів *формування і розвитку економічних знань*. Тому в сучасних освітніх умовах завданнями ВНЗ I-II р.а. економічного профілю є здійснення освітньої діяльності певного напрямку, яка забезпечувала б підготовку майбутніх молодших спеціалістів відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів і відповідає стандартам вищої освіти [82].

Виходячи з того, що в умовах ринкової економіки виникає велика конкуренція, вченими [55, 79, 113, 168] акцентується увага на формуванні знань, вмінь та навичок роботи, що спрямовані на підвищення якості підготовки майбутнього спеціаліста в різних швидкоплинних процесах економіки. Так, вчені В. Неволіна, І. Ромашина визначають економічну освіту як складне явище, процес і результат опанування економічними знаннями та вміннями, формування *певних якостей* особистості, розвиток економічного мислення й поведінки, включення в соціальні відносини, властиві працівникові сучасного й майбутнього господарства [168 с.8].

У коледжах професійна підготовка є результатом здобуття першого ступеня вищої освіти, яка забезпечує фундаментальну та практичну підготовку, рівень якої фіксується через надання відповідної кваліфікації. Основою *професійної підготовки* молодшого спеціаліста є навчально-професійна діяльність у спеціальному навчальному закладі, метою якої є засвоєння наукового знання у формі теоретичних понять і вмінь застосування їх при розв'язанні професійних завдань [198].

Головною особливістю професійної підготовки є її *професійна спрямованість*, підпорядкованість засвоєння способів і досвіду професійного розв'язання тих практичних завдань, з якими можна стикнутися у майбутньому, оволодіння професійним мисленням і творчістю. Як зазначає С. Гончаренко, у процесі професійної підготовки та через неї досягаються основні цілі підготовки майбутніх молодших спеціалістів, формується їхня професійна компетентність [70].

Погоджуючись з Т. Лапіною щодо виокремлення характерних ознак професійної підготовки у коледжі, вважаємо, що зазначена підготовка починається під час *системно-послідовного формування професійних знань, умінь і навичок в процесі покрокової подачі змісту предметної інформації* та засвоєння способів професійно-творчої діяльності. Вона має носити проблемний, професійно спрямований та поступовий характер; враховувати *міжпредметні зв'язки* у процесі навчання; *зближувати самотійну роботу студентів з науково-дослідною роботою* викладачів, забезпечуючи єдність навчальної та *наукової* роботи студентів.

Пов'язуючи *професійну підготовку* із *якістю освіти* та враховуючи, що термін «*якість*» використовується у словосполученнях «*якість підготовки майбутніх молодших спеціалістів*» ми проаналізували думки науковців щодо трактування цих понять.

Великий тлумачний словник сучасної української мови широко і повно розкриває сутність категорії «*якість*» і наводить такі її визначення, перше з яких характеризує як філософське: *внутрішня визначеність предмета, яка становить специфіку, що відрізняє його від усіх інших; ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням; та чи інша характерна ознака, властивість, риса кого-,чого-небудь; сукупність характеристик продукції або послуг щодо її здатності задовольнити встановлені та передбачені норми* [172, с. 164].

Нині розуміння якості освіти науковці пов'язують із:

- досягненням певного рівня засвоєних знань (Г. Коджаспірова та О. Коджаспіров [119], М. Поташник [203], С. Шишов [269]);
- якістю освітнього процесу (А. Демура [80], В. Ісаєв [110], О. Субетто [236]);
- здатністю освітньої установи задовольняти запити споживачів різних рівнів (Н. Боритко [37], Л. Тархан та Т. Шамова [267]);
- підвищенням рівня розвитку здібностей особистості, готовністю майбутнього молодшого спеціаліста до життя в соціумі та професійної діяльності (М. Євтух та І. Волощук [92], З. Курлянд [182]);
- врахуванням в навчальному процесі динаміки технологічних та структурних змін, стратегії підприємництва, інноваційних процесів, організаційних удосконалень, насиченості ринку праці, попиту і пропозиції окремих спеціальностей (В. Кремень [129]);
- знаннями, які розглядаються як перевірені практикою результати пізнання людиною навколишнього світу;
- уміннями, що визначаються як здатність особистості ефективно виконувати певну діяльність на основі набутих знань у змінених чи нових умовах; навичками як здатністю виконувати будь-які дії автоматично, без по елементного контролю; показниками особистісного розвитку (Ю. Бабанський [180, с. 111]).

Серед усього розмаїття визначень «якості освіти» у них є одне загальне положення: якість освіти та її складові порівнюють із базовими уявленнями, нормами, стандартами (запланованими цілями навчання і виховання, потребами громадян, підприємств, суспільства і держави) [177; 266].

Таким чином, поняття «якість освіти» у вузькому сенсі розглядається як категорія, що характеризує результат освітнього процесу та відображає: рівень сформованості загальнотеоретичних знань, практичних умінь, навичок, інших компетенцій випускників; рівень інтелектуального розвитку, етичних якостей особи; особливості ціннісних орієнтацій, що визначають світогляд; активність і відповідальне творче ставлення до дійсності. Слід зазначити, що сучасні

словники визначають терміни «навчання» і «освіта» практично однаково – як процес засвоєння знань і як результат цього процесу. Хоча, освіта (загальна, політехнічна, професійна тощо) є основним результатом навчання, а якість навчання є одним із аспектів якості освіти.

Науковцями «якість навчання» визначається як:

– здатність студентів виконувати певні вимоги, поставлені перед ними, з урахуванням цілей і задач вивчення того чи іншого предмету (С. Архангельській [13]);

– одержання студентами базової системи таких властивостей знань, як повнота, глибина, оперативність, гнучкість, конкретність, узагальненість, зверненість, систематичність, системність, усвідомленість, міцність, формування компетентності необхідного рівня, певних навичок та умінь, важливих для активної діяльності в умовах ринкової економіки та творчого розвитку (Л. Нічуговська [171, с. 46]);

– певний рівень кваліфікації викладачів, стан матеріальної та лабораторної бази, якості і кількості науково-методичної літератури, сучасних навчальних програм, якості професійних студентських практик (О. Чорна [266, с. 92]).

Таким чином, доходимо висновку, що якість навчання – це певний рівень знань і умінь, якого досягають на певному етапі навчання відповідно до поставлених цілей.

Щодо поняття «*якості професійної підготовки*», то в існуючій педагогічній літературі науковці розуміють її як:

– об'єктивно існуючу сукупність властивостей і характеристик випускника (знання, уміння, навички, особистісні якості, здібності, комунікативні та інші компетенції), яка визначає його як майбутнього молодшого спеціаліста певної професії, відрізняє його від інших майбутніх молодших спеціалістів та значною мірою забезпечує його успішну життєдіяльність у глобалізованому і системно конкурентному світі (Л. Кнодель [116]);

– ступінь відповідності рівня підготовки професійним вимогам, що висуваються до нього як до майбутнього молодшого спеціаліста, професіонала (С. Сисоєва [226]);

– результативність діяльності конкретного освітнього закладу чи системи професійної освіти в цілому (Л. Фридман та В. Маху [257]);

– затребуваність отриманих знань у конкретних умовах їхнього застосування, відповідність професійної орієнтації майбутнього молодшого спеціаліста і його конкретних знань і навичок (Н. Лук'янченко та Г. Ларичева [152, с. 51]);

– сукупність властивостей, якостей, здібностей та здатностей, характеристик майбутнього молодшого спеціаліста, компетенцій рівень яких формується в процесі здійснення ним навчальної діяльності у закладі вищої освіти і повинен відповідати вимогам споживачів (суспільства, ринка праці, роботодавців, самої особистості) (П. Гальперін [66]);

– глибоке засвоєння спеціально відібраного, структурованого теоретичного матеріалу з основ спеціальності для набуття студентами професійних умінь і навичок, необхідних особистісних професійних якостей та формування ключових компетенцій під час спеціально організованого, професійно спрямованого навчального процесу (А. Кузьмінський [131, с. 30]).

Узагальнивши різні визначення, якість професійної підготовки у ВНЗ I-II р.а., розуміємо як відповідність рівня професійної підготовки майбутнього молодшого спеціаліста вимогам, що висуваються до нього сьогодні як до професіонала суспільством, ринком праці, роботодавцями, його вмотивованість та компетенція у своїй професійній діяльності, здатність до професійного саморозвитку та самовдосконалення.

Погоджуючись з думкою О. Чорної [266, с. 92], вважаємо, що поняття «якість підготовки», зокрема професійної підготовки, відображає потребу підсумувати дієвість навчального процесу, надає можливість діагностувати професійні вміння випускника, а отже і його готовність як майбутнього молодшого спеціаліста увійти до виробничої діяльності без тривалої адаптації.

Отже, основним показником якості професійної підготовки є сформованість професійних вмінь через накопичення ключових компетенцій, що дозволять майбутньому молодшому спеціалісту економічного профілю оптимізувати процеси професійної адаптації та інтеграції, підвищувати кваліфікації продовж всього життя.

Зазначимо, що термін «компетенція» в перекладі з латинської мови (*comperito*-відповідаю, добиваюся) означає коло питань, в яких людина добре проінформована, володіє знаннями й досвідом. Експерти визначають компетенцію як здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання. В останні роки зазначене поняття стало все більше виходити на загально дидактичний, загально педагогічний і методологічний рівень. Це пов'язано з його системно-практичними функціями та інтеграційною метапредметною роллю у системі освіти, особливо в умовах впровадження критеріїв Болонського процесу.

Переважає більшість науковців виділяють, передусім, так звані ключові (надпрофесійні) компетенції. На думку Е. Зеєра ключові компетенції презентують міжкультурні та міжгалузеві знання, вміння та здібності, необхідні для адаптації і продуктивної діяльності в різноманітних співтовариствах [103, с. 23-30].

Ключові компетенції, на думку О. Пометун, пов'язують воедино особистісне й соціальне в освіті, відображають комплексне оволодіння сукупністю способів діяльностей, виявляються в конкретній справі чи ситуації, набуваються людиною не лише під час вивчення предметів, але й засобами неформальної освіти, внаслідок впливу середовища [201]. До них належать: навчальні, дослідницькі, комунікативні.

Рада Європи дещо інакше визначила п'ять груп ключових компетенцій, які у процесі здобуття освіти має опанувати молодь: політичні та соціальні; міжкультурні; володіння усним і письмовим спілкуванням, кількома мовами; володіння новими технологіями, здатність критично ставитися до інформації та реклами; здатність і бажання вчитися все життя [123, с. 59].

Серед ключових компетенцій особлива увага надається освітнім. За визначенням учених, «освітня компетенція – це сукупність смислових орієнтацій, знань, умінь, навичок і досвіду діяльності студентів щодо певного кола об'єктів реальної дійсності, необхідних для виконання особистісно та соціально значущої продуктивної діяльності» [12, с. 60].

Отже, під ключовими (загальними) компетенціями – ми розуміємо здатність особистості до ефективного вирішення певного виду завдань, які виникають у діяльності сучасного професіонала, незалежно від професії та спеціальності.

Саме тому в концепції професійної освіти України сказано, що основною метою професійної підготовки є «підготовка кваліфікованого фахівця відповідного рівня та профілю, конкурентоздатного на ринку праці, компетентного, відповідального, що вільно володіє своєю професією і орієнтується в суміжних областях діяльності, здатного до ефективної роботи з спеціальності на рівні світових стандартів, готового до неперервного професійного зростання, соціальної та професійної мобільності» [111]. Вважаємо зазначене вище можливим за умови, що майбутній молодший спеціаліст економічного профілю ВНЗ I-II р.а. в повній мірі оволодіє *професійними вміннями*.

Дослідник К. Платонов, визначаючи професійні вміння, об'єднав їх в чотири групи:

1) уміння «переводити» зміст об'єктивного процесу в конкретні завдання: визначення рівня підготовленості до активного оволодіння новими знаннями і проектування на цій основі своїх практичних умінь; виділення комплексу професійних завдань, їх конкретизація і визначення домінуючого завдання;

2) уміння побудувати і привести в рух логічно завершену систему: комплексне планування професійних завдань; обґрунтований відбір змісту виробничого процесу; оптимальний вибір форм, методів і засобів його організації;

3) уміння виділяти і встановлювати взаємозв'язки між компонентами і факторами професійної діяльності, приводити їх в дію: створення необхідних умов (матеріальних, морально-психологічних, організаційних, гігієнічних та ін.); активізація особистості; організація і розвиток спільної діяльності; забезпечення зв'язку ПТНЗ із середовищем виробництва;

4) уміння обліковувати й оцінювати результати професійної діяльності: самоаналіз і аналіз виробничого процесу, результатів діяльності; визначення нового комплексу домінуючих і другорядних професійних завдань [192].

Отже, ми розуміємо поняття «*професійне вміння*» як спосіб виконання дій, який забезпечується сукупністю спеціальних знань, навичок та уявлень про професійну діяльність.

Таким чином, доходимо висновку, що сутність професійних вмінь вказує на те, що в наукових колах цей феномен розглядається здебільшого як готовність до практичної діяльності, що має наукове підґрунтя, систему цінностей і певну типологію професійних задач, які перетворюються у навчально-професійні в процесі підготовки майбутніх молодших спеціалістів різних професій.

Проблема готовності студента до діяльності залишається однією із актуальних у сучасній психології та педагогіці і є складовою професійної готовності до професійної діяльності. Одними з перших науковців, хто досліджував практичні механізми формування готовності були Б. Ломов, А. Ухтомський. Найчастіше готовність досліджується як визначений стан свідомості, психіки, функціональних систем у ситуації відповідальних дій або підготовки до них. Готовність виражається як можливість, вміння суб'єкта діяти на достатньо високому рівні, вирішальною умовою швидкої адаптації до умов праці, подальшого професійного самовдосконалення і самореалізації.

У педагогіці готовність розглядається як інтегральна якість особистості, що характеризується інтегруванням методологічних, теоретичних, методичних і практичних знань та вмінь, професійно-творчими мотивами і професійним науково-педагогічним інтересом [204]. У визначенні поняття «готовність»

А. Авдєєв виокремлює такі компоненти: змістово-процесуальний, мотиваційно-цільовий і емоційно-моральний [2].

Дослідниця С. Сисоєва інтерпретує готовність як цілісне утворення, ядром якого виступає морально-психологічна, змістово-інформаційна і операційно-діяльнісна готовність, що є одночасно і визначальними показниками професійно-особистісного розвитку майбутніх молодших спеціалістів [226], що є важливим аспектом професійної самореалізації.

Дослідник А. Хуторської визначає готовність як вміння людини виявити мету, вибрати спосіб її досягнення, здійснювати самоконтроль, створювати (конструювати) плани і програми [264].

Аналіз наукової літератури [71; 72; 194, 259] з проблеми готовності свідчить про те, що різні трактування готовності обумовлені специфікою конкретної професійної діяльності. У зв'язку з тим, вчені виділяють два основних підходи до трактування феномену готовності: *функціональний* та *особистісний*.

Досліджуючи проблему готовності майбутніх молодших спеціалістів економічних спеціальностей до професійної діяльності І. Носач розглядає зазначену готовність як складне особистісне утворення, інтегральна характеристика особистості, що є комплексним відображенням цілої низки особистісних рис і професійних якостей, ключових компетенцій, необхідних для успішної професійної діяльності. На думку авторки готовність майбутніх молодших спеціалістів економічних спеціальностей до професійної діяльності включає такі складові: психологічна готовність (мотиваційний компонент, компонент комунікабельності, рефлексивний та вольовий компоненти); теоретична готовність (інтелектуальний, когнітивний та інформаційний компоненти); практична готовність (діяльнісний, організаційно-виконавчий та діловий компоненти), готовність до подальшого вдосконалення себе як майбутнього молодшого спеціаліста (креативний та евристичний компоненти) [173, с. 6].

На думку дослідниці І. Горностаєвої, функціональний підхід ґрунтується на розгляді готовності як загального психофізіологічного стану особистості [74]. Особистісний підхід полягає у трактуванні готовності як діяльнісного стану особистості, що відображається в здатності до продуктивної реалізації знань, вмінь і навичок та дозволяє особистості швидко орієнтуватися, продуктивно реалізовувати економістів сформованість професійних вмінь забезпечує готовність до рішення, яке було прийнято, створювати творчу ситуацію [125].

Узагальнюючи висвітлені позиції, вважаємо, що в процесі професійної підготовки молодших економістів *сформованість професійних вмінь* в процесі професійної підготовки молодших економістів забезпечує готовність до професійної діяльності, практична реалізація якої потребує модернізації, вдосконалення та впровадження методів, засобів і прийомів, різних педагогічних технологій, що сприятимуть наближенню навчання у коледжі до реальної професійної діяльності в змінних умовах сучасності.

Для того, щоб успішно вирішити проблему формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, необхідно представити кінцеву мету даного процесу, тобто розглядати загальну готовність майбутніх молодшого спеціалістів економічного профілю до професійної діяльності як складне утворення, однією зі складових якого є здатність до формування професійних вмінь у процесі вивчення фахових дисциплін.

Таким чином, *під формуванням професійних вмінь майбутніх* молодших спеціалістів економічного профілю – ми розуміємо процес та результат реалізації сукупності економічних знань, вмінь та відповідних особистісних якостей майбутніх молодших спеціалістів, здатності інтегрувати їх у професійну діяльність.

Подальше дослідження було спрямоване на визначення сутності, структури економічної освіти, а також на аналіз особливостей професійної підготовки, сучасних вимог та реального стану підготовки майбутніх молодших спеціалістів до професійної діяльності.

1.2. Сутність, структура та особливості професійної підготовки молодших спеціалістів економічного профілю у контексті сучасних вимог та актуальних суспільних запитів

Розвиток освіти відбувається в контексті загального процесу трансформації різних сторін суспільного життя, у тісному взаємозв'язку з перебудовою в інших сферах, одночасно виступаючи для них джерелом забезпечення необхідним кадровим ресурсом. Процес розвитку економічної освіти є базою освітянської діяльності в умовах формування суспільства, знань і соціально орієнтованої економіки та визначає шляхи розв'язання нагальних проблем у сфері економічної освіти через розуміння її сутності, змісту і структури.

Академік Н. Ничкало також вважає, що «професійна освіта повинна стати безперервним процесом розвитку особистості, формуванням готовності до прийняття рішень щодо подальших дій» [170]. Виконання цих завдань передбачає перегляд головної мети освіти, яка повинна стати метою розвитку людини як творчої, інтелектуальної, духовної та гуманної особистості, її здібностей та формування професійних умінь і навичок.

Професійна економічна освіта студентів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації спрямована на опанування спеціальними фаховими знаннями про економічні закономірності та отримання практичних умінь і навичок для застосування їх у майбутній професійній діяльності. Тому перед системою професійної підготовки студентів нині висувається низка важливих завдань, серед яких пріоритетною є модернізація професійної освіти, що включає:

- *оновлення* змісту, який найбільш повно відображає потреби сучасної держави, суспільства, виробництва і конкретної особистості та реалізується через формування загальних уявлень про економіку, її елементи і перетворюючу роль виробничої діяльності, набуття професійних знань щодо наслідків економічної діяльності;

- *вдосконалення* діяльності навчальних закладів;

- *забезпечення* безперервного поліпшення якості освітніх послуг тощо.

У сучасних умовах реформування економіки України до майбутніх молодших спеціалістів економічного напрямку висувають певні вимоги, оскільки за недосконалого законодавства робота підприємств та організацій дуже ускладнюється як об'єктивними економічними законами, так і недосконалістю роботи самого підприємства. Фірми функціонують для отримання прибутку і тому від молодших спеціалістів вимагають готовність виконувати професійні дії, які базуються на чіткому розрахунку, глибоких знаннях та аналізі економічної ситуації. Задоволення цих вимог пов'язане з сукупністю таких компетенцій, які дозволяють сформувати і розвинути у майбутніх молодших спеціалістів необхідні для подальшої діяльності професійно важливі вміння та якості.

Слід зазначити, що компетенція побудована на комбінації взаємно відповідних пізнавальних відношень і практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових характеристик, знань і вмінь, тобто всього, що, на думку В. Бикова, можна мобілізувати для активної дії [32, с. 13]. Спираючись на міжнародні підходи, О. Овчарук вважає, що компетенція містить три основні взаємопов'язані елементи: знання й уміння, навички та здібності, поведінку та ставлення до роботи [123, с. 53].

У соціальному сенсі під компетенцією розуміється, передусім, система знань у структурі свідомості людини, тобто інформація про найбільш істотні сторони життя і діяльності людини, що забезпечують її повноцінне соціальне буття, про способи реалізації своїх знань [105]. Однак, компетенція, безперечно, не може бути визначена лише через певну суму знань і вмінь. Мати сукупність компетенцій, необхідних для успішної адаптації в сучасному соціумі, означає вміти мобілізувати отримані знання й набутий досвід у певній ситуації. Компетенція мобілізує знання, уміння і поведінкові відносини в умовах конкретної діяльності. Тобто, професійна компетенція – це здатність успішно діяти на основі знань, вмінь і досвіду для вирішення професійних завдань, що забезпечує прийняття ефективних рішень у професійній діяльності [243].

Вивчення науково-методичної літератури свідчить, що на підвищення якості професійної підготовки та вдосконалення практичних навичок роботи молодшого спеціаліста економічного профілю впливає на використання таких методів навчання, які викликають у студентів інтерес до професійно-практичних дисциплін, зацікавленість у відповідній спеціалізації. Зазначене вимагає також обміну між викладачами професійним досвідом, впровадження інноваційних технологій навчання.

Вважаємо, що професійну підготовку майбутніх молодших спеціалістів варто розглядати як цілісну систему, в якій професійні знання, вміння та навички взаємопов'язані і відповідають функціональним обов'язкам майбутніх молодших спеціалістів. Навчання в коледжі фактично є початковою стадією формування професійної компетентності на майбутнє, яка не є сталою і буде змінюватися у процесі подальшої трудової діяльності, але залишатиметься основою особистісного становлення фахівця, підґрунтям його подальшого зростання. Варто підкреслити, що збільшення кількості завершених, підкріплених відповідними документами ступенів підготовки в системі економічної освіти, забезпечує її багато варіативність і розширює коло можливостей студента для вибору відповідного рівня освіти, а також зміни обраного професійного шляху.

Коледжі є відносно новою ланкою у структурі національної системи вищої освіти, мета якої – підготовка майбутніх молодших спеціалістів з вищою освітою за освітньо-професійними програмами молодшого спеціаліста. У разі віддаленості від університетських центрів коледжі у структурі університетів набувають центрального значення для соціокультурного розвитку регіону [187, с. 4]. Вважаємо позитивним переведення частини коледжів, які готували лише молодших спеціалістів, до системи профосвіти, оскільки їхній педагогічний потенціал здатен підвищити загальний рівень цієї освітньої ланки, функціонування якої багато в чому є визначальним для економіки країни.

Провідними функціями освітньої підготовки в коледжі є: *культурологічна* (трансляція освіти та культури, уведення особистості в культурно-освітній

простір); *соціальна* (формування в молодого покоління установок, ціннісних орієнтацій, життєвих ідеалів, які затребувані суспільством); *особистісно розвивальна* (орієнтація педагогічного процесу на унікальну особистість кожного конкретного студента, природний саморозвиток його інтелектуального потенціалу).

Тому основна мета освітньої підготовки в коледжі – розвиток індивіда та його соціалізація – досягається за рахунок вирішення професійних завдань, концентрації змісту освіти для забезпечення саморозвитку студентів, організації самовдосконалення і самовиховання особистості.

Підготовка в коледжі характеризується єдністю цілей на різних освітніх рівнях, реалізація яких психологічно полегшують процес навчання студентів. Отже в сучасних умовах освіти коледж, як навчальний заклад професійної освіти, є багаторівневим, багатофункціональним, спрямованим на реалізацію різноманітних програм професійної освіти. Тому вважаємо, що сучасна ступенева система найбільш повно відповідає завданням підготовки спеціалістів економічного профілю.

Разом з тим, традиційна система підготовки майбутніх молодших спеціалістів у коледжі не забезпечує виконання вказаних вище вимог через властиві їй інформаційно-репродуктивні методи навчання, які і досі домінують у процесі навчання. У сучасних умовах такі методи хоча і мають право на існування, проте не відповідають зміненим вимогам до якості підготовки майбутніх молодших спеціалістів. Їхні педагогічні можливості зводяться до підготовки репродуктивних виконавців. Вони не забезпечують формування належною мірою професійних вмінь, пізнавальної активності, самостійності в роботі. Адже саме ці якості є одними з основних, які характеризують готовність молодшого спеціаліста до професійної діяльності і гарантують її успішність.

Поняття «молодший спеціаліст» – це освітньо-кваліфікаційний рівень особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула неповну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для здійснення виробничих функцій певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних

посад у різних видах економічної діяльності [176]. Тому майбутньому молодшому спеціалісту необхідно володіти цілісними знаннями про функціонування і розвиток соціально-економічної системи, її рівнів, прогнозування змін і оцінку соціальних наслідків економічних трансформацій, уміти самостійно аналізувати і моделювати типові економічні ситуації, якісно виконувати комплексні економічні експертизи, приймати практичні поточні рішення, вирізнятися емоційною стійкістю й стресостійкістю.

Слід зазначити, що в умовах емоційних навантажень, які постійно супроводжують діяльність молодших спеціалістів економічного профілю, саме емоційна стійкість, стресостійкість сприяють готовності адекватно діяти в складних, іноді екстремальних емоційних умовах, переносити їх без негативного впливу або зведення його до мінімального на власне здоров'я, оточуючих людей, керувати власними емоціями, протидіяти стресу в ситуаціях значних психофізичних навантажень [90]. У цілому, молодші спеціалісти економічного профілю з економічної діяльності, які затребувані скрізь, де необхідно планувати або розраховувати фінанси, де потрібно контролювати витрати, аналізувати результати діяльності підприємств. Окрім цього, необхідно бути організованою людиною, мати схильність до скрупульозної роботи, що вимагає концентрації уваги. З однією сторони, така різноманітність – це складно, а з іншої – це дає можливість обирати напрям діяльності та без шкоди для кар'єрних перспектив пробувати себе в тому, чи іншому виді економічної роботи. Молодші спеціалісти економічного профілю є затребуваними спеціалістами на підприємствах. Саме вони задають вектор руху спільних зусиль працівників, адже необхідно правильно розставляти пріоритети та цілі, щоб отримати максимальний прибуток з найменшими витратами.

Ще однією особливістю є те, що на ринку праці існує надлишок відповідних спеціалістів. Попит породив надзвичайно багато пропозицій. Тому роботодавці обирають тільки найкращих відповідно до профілю виробництва. Сучасна робота майбутніх молодших спеціалістів з економіки та підприємництва стає більшою за обсягом, більш наповненою і вимагає від

кандидата на вакансію глибоких професійних вмінь та розуміння багатьох процесів, що навіть виходять за межі спеціалізації.

Увага нашого дослідження була зосереджена на формуванні професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів, що здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень «молодший спеціаліст». Такий вибір зумовлений тим, що саме за період навчання протягом трьох років студенти оволодівають всіма необхідними базовими та професійними знаннями, вміннями та навичками такого освітньо-кваліфікаційного рівня. Водночас, на останньому етапі навчання в коледжі знання, вміння та навички вдосконалюються й поглиблюються (тобто цей етап є найбільш сприятливим для формування професійних вмінь майбутнього молодшого спеціаліста економічного профілю), але кількість годин виділених на опанування ними, значно зменшується.

Як зазначають вчені [3, 19, 88] професійні знання й уміння, здобуті під час професійної підготовки в коледжі, дають змогу кожному майбутньому фахівцеві максимально реалізувати свій інтелектуально-творчий потенціал, якщо вони відповідають його здібностям, схильностям та інтересам, сформованістю його особистих рис та розвитком. Наприклад, Е. Зеєр розглядає професійні вміння як самостійний клас вмінь, тобто окреме коло трудових вмінь, що характеризує високий рівень якості виконання трудових дій, без яких не можна забезпечити якісні та кількісні вимоги, що пред'являються сучасним виробництвом та умовами праці. Вчений виокремлює окремі особливості професійних вмінь:

- висока швидкість та точність виконання дій;
- стійкість – здатність зберігати точність та темп дій, не дивлячись на подібні явища;
- гнучкість – здатність раціонально та творчо діяти в умовах, що змінюються, виконувати дії різними способами, кожен з яких найбільш ефективний в тому чи іншому конкретному випадку.

Слід враховувати, що цільова функція творчості вміщує два компоненти:

- процес організації навчально-творчої діяльності;
- результат сформованості творчого досвіду (рис. 1.1);

– міцність – зберігання вміння на протязі відносно тривалого проміжку часу, коли воно не приймалось [102, 40].

Ми погоджуємося з авторами і вважаємо за доцільне розглядати процес формування професійних вмінь як етап формування подальшої кар'єри випускника під час навчання в коледжі.



Рис. 1.1. Структура творчості

Особливо важливим є процес закладання перших «цеглинок» в майбутніх молодших спеціалістів: основ професіоналізму, компетенції, готовності обрати шлях становлення особистості як спеціаліста, професіонала.

Вважаємо, що розвиток економічної сфери суспільства значною мірою зумовлений характером життєдіяльності людини, її світоглядом, соціально відповідальною поведінкою. Саме професійна підготовка економістів на сучасному етапі розвитку України визначається завданнями переходу до демократичної і правової держави, ринкової економіки, необхідності наближення її до світових тенденцій економічного і суспільного розвитку. Тому професійна підготовка сучасних економістів також передбачає розвиток політичних, культурних та інших суспільних процесів.

Основними завданнями процесу професійної підготовки майбутніх економістів є формування:

– інформаційної культури майбутнього молодшого спеціаліста;

- вмінь та навичок застосовувати засоби і методи обробки й аналізу інформації під час професійної діяльності;
- вмінь використовувати новітні інформаційні технології;
- розуміння навколишнього світу як відкритої інформаційної системи ;
- вмінь та навичок швидко орієнтуватися у професійному просторі та адаптуватися до змін в останньому;
- вмінь та навичок самостійно навчатися і розвиватися протягом усього періоду трудової діяльності [7, с. 203-207].

Головними складовими професійної підготовки є організаційно-освітні технології її забезпечення. Вони мають свої особливості у загальноекономічному та професійно-економічному рівнях економічної освіти. Так, загальноекономічний рівень освіти передбачає формування комплексу соціально-економічних знань, умінь і навичок, які надалі поглиблюються і конкретизуються в процесі професійної підготовки, а особливості професійно-економічного рівня реалізуються у змісті фахових дисциплін обумовлюються вимогами професійної підготовки до її кінцевого результату – формування гармонійної, різнобічно розвиненої особистості, для якої професійні знання, уміння, навички і їх постійне оновлення становлять основу самореалізації в економічній сфері суспільства. Разом з тим зазначимо, що розвиток професійних якостей, пізнавальних інтересів, навичок самоосвіти, здобутих студентами в системі освіти коледжу, вимагає подальше їх реалізації у вищому освітньому закладі.

Сутність професійно-економічного рівня професійної підготовки сучасного молодшого спеціаліста в коледжі полягає у засвоєнні знань, формуванні умінь і навичок, необхідних для виконання підрахунків, планування, устаткування і технологій, а також у вихованні професіонала, здатного усвідомлювати значущість і відповідальність за результати своєї професійної діяльності перед суспільством, наступними поколіннями і самим собою, вміти співпрацювати з людьми, бути спроможним до правильного морального вибору і стійким до різних професійно-особистісних деформацій.

Принциповим у зазначеному напрямі підготовки є те, що процес реалізації економічних знань потребує інтеграції не лише взаємопов'язаного змісту навчальних дисциплін, а й врахування наступності на кожному освітньому рівні з метою цілеспрямованого включення підростаючого покоління в економічне життя суспільства, яке органічно поєднувало б у собі освіту, практичну та психологічну підготовки. Саме врахування наступності фахових дисциплін з напрямку економіки як дидактичного принципу сприяє становленню цілісної системи у процесі здобування знань і вмінь, формуванню економічних мотивів і потреб між різними освітніми рівнями та розвитку професійної компетенції.

На нашу думку, професійна компетенція – це інтегроване утворення, що визначає готовність особистості до професійної діяльності на основі набутих знань, умінь і навичок, одержаного досвіду та сформованих професійно важливих якостей відповідно до суспільно-виробничих вимог та ціннісних орієнтацій. Саме ця компетенція відображає стандартизовані кваліфікаційні вимоги до змісту, обсягу та якості професійної освіти, що характеризують достатній рівень підготовленості та гарантують належну якість професійної діяльності випускника. Для молодшого економіста це дає змогу охоплювати елементи функціонального та гуманітарного спрямування професійної підготовки, які визначають практичне формування і розвиток особистості фахівця в цілому.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що професійна компетентність проявляється в особистісно орієнтованій діяльності й оцінюється за сформованістю у майбутнього молодшого спеціаліста якостей і здатностей, адекватних поведінкових реакцій, що проявляються в різноманітних виробничих ситуаціях. Отже, компетентний фахівець – це особистість, яка творчо вирішує будь-які завдання професійної діяльності, здатна до переоцінки накопиченого досвіду, аналізу своїх можливостей, має високу культуру, володіє рефлексією, гнучкістю, толерантністю.

Доходимо думки, що сутність професійної підготовки майбутніх молодших економістів міститься у накопиченні як ключових компетенцій, що

відображають: володіння необхідними знаннями, вміннями, навичками, так і необхідних для подальшої реалізації професійних компетенцій, а саме: вирішення професійних завдань; сформованість соціально-особистісних якостей, що забезпечують ефективну співпрацю з колегами і професійним середовищем; готовність майбутніх молодших спеціалістів відповідно до рівня їхньої професійної освіти здійснювати професійні функції на різних рівнях професіоналізму; професійну адаптованість випускників, що дозволяє в найкоротші терміни включитися у виробничий процес тощо.

Визначення сутності професійно-економічного рівня професійної підготовки майбутніх молодших економістів дає змогу представити формування професійних умінь в процесі навчання як цілісне поєднання мотиваційно-цільових, теоретико-змістових процесуально-діяльнісних, оцінно-рефлексивних складових, а саме:

- мотиваційно-цільові – передбачають формування мотивації, створюють не тільки систему фінансових, технологічних, технічних, економічних і правових знань, а й формують дослідницькі навички, вміння самостійно здобувати знання, визначають готовність до свідомої гармонізації стосунків «Людина – суспільство – природа – економіка»;

- теоретико-змістові – відображають світогляд і вміння творчо мислити, які створюють підґрунтя економічно доцільних і водночас соціально відповідальних рішень, практичні навички;

- процесуально-діяльнісні – передбачають набуття вмінь постійно розширювати компетенції і практично використовувати нові знання для вдосконалення та розвитку технічного, технологічного, фінансового, соціально-економічного, правового та іншого забезпечення організаційно-економічних і управлінських процесів; розвивати особистісний і колективний потенціал економічної діяльності на засадах соціального партнерства і соціальної відповідальності.

- оцінно-рефлексивні – дозволяють дотримуватися планів виконання завдань, здійснювати емоційний, поведінковий контроль.

Реалізація цих складових з урахуванням психологічних особливостей студентів необхідна для набуття дослідницьких, практичних, технологічних, контролюючих професійних вмінь, які в свою чергу забезпечують готовність до професійної діяльності майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю.

Разом з тим для сформованості визначених професійних вмінь та подальшої готовності до професійної діяльності молодші спеціалісти економічного профілю повинні мати: фундаментальні знання з різних дисциплін; теоретичну та практичну професійну підготовку; компетенції дослідницької роботи; усвідомлення потреби в самостійній творчій діяльності; культуру спілкування, знання правової системи [22, с. 98]. Тому при організації навчально-виховного процесу в економічному коледжі враховувались такі особливості, як: перехід від шкільної класно-урочної до системи лекційно-семінарських занять за логікою вищої освіти; після першого курсу проводиться державна атестація за програмою середньої школи, що передбачає отримання документів встановленого зразка (атестату зрілості); наявність тенденції до входження у структури інститутів та університетів, налагодження міжпредметних зв'язків між навчальними закладами різних рівнів; гнучкість профілювання та спеціалізації, що передбачає продукування систем цільових замовлень відповідно до регіональних соціально-економічних потреб; цілеспрямована орієнтація на професійну діяльність молодшого спеціаліста економічного профілю, що передбачає вдосконалення методики викладання предметів професійно-орієнтованого циклу й сприяє кращій адаптації майбутнього випускника до професійної діяльності; залучення студентів до науково-дослідницької роботи, результати якої перевіряються у виробництві на навчально-дослідницьких підприємствах; реальне проектування професійних завдань підчас проведення заходів щодо впровадження результатів дослідної роботи студентів.

Це дало змогу при формуванні професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю в процесі вивчення фахових дисциплін

акцентувати увагу на наступні компоненти навчання: цільовий, змістовий, процесуально-діяльнісний, оцінно-результативний [40].

Серед основних компонентів процесу навчання цільовий компонент посідає провідне місце, а його реалізація безпосередньо пов'язана зі змістовим і процесуальним компонентами. Фактично для студентів будь-якого економічного фаху система завдань для формування професійних вмінь у фаховій дисципліні визначається її місцем у навчальному плані, адже залежно від освітнього рівня чітко визначене місце предмета дозволяє під час його викладання цілеспрямовано виділити структурні елементи змісту для досягнення професійної і освітньої користі в майбутній діяльності студента. У цьому головна роль цільового компонента в процесі викладання у навчальному закладі. Разом з тим, крім загальної мети, визначаються проміжні цілі, що встановлюються на кожному з етапів або на окремих заняттях для формування певних професійних умінь. Саме вони враховують: необхідний рівень знань студентів; уміння і навички студентів застосувати знання; основні уміння і прийоми дослідницької діяльності; основні виховні завдання, інтелектуальний розвиток, які формуються у студента на кожному занятті.

Змістовий компонент охоплює зміст предметної інформації, припускає реалізацію міждисциплінарних та внутрішньо дисциплінарних зв'язків як основного механізму інтеграції знань, способу створення проблемних ситуацій або ситуацій інтересу. Фактично принцип міждисциплінарних зв'язків є одним із основних принципів добору інформації. Психологічною основою міждисциплінарних зв'язків є утворення системних асоціацій, які дозволяють відображати численні об'єкти і явища реального світу у їхній єдності, багатогранності і суперечності, що сприяє формуванню високого рівня розвитку професійних умінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю

Процесуально-діяльнісний компонент відображає технологію навчання, тобто логічну послідовність сукупності методів, прийомів, які необхідні для формування вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, для

діяльності за фахом з урахуванням індивідуального та диференційованого підходів. Серед них акцентувалась увага на :

- «навчання в співпраці»;
- метод проектів;
- різнорівневе навчання;
- визначення етапів, визначення ефективних видів навчальних завдань, що

моделюють фахову діяльність.

Реалізація оцінно-результативного компонента сприяє інтенсифікації навчального процесу, бо дозволяє прогнозувати результат процесу формування професійних умінь, дає оцінку та аналіз відповідності бажаному з метою корекції процесуально-діяльнісного, змістового й цільового компонентів.

Власний досвід свідчить, що реалізація визначених компонентів в процесі викладання фахових дисциплін, дає змогу розв'язувати виробничі задачі, відтворювати реальні умови виробництва, а це забезпечує ефективне формування професійних умінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю а саме: дослідницьких, практичних, технологічних, контролюючих.

Таким чином дослідження особливостей підготовки майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю дав змогу не тільки простежити їхню сутність та взаємозв'язок, а й врахувати їх у процесі формування професійних умінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю при вивченні фахових дисциплін. З цією метою у подальшому дослідження було проаналізовано загальні вимоги до їх кваліфікації, навчальні плани, робочі програми фахових навчальних дисциплін та рівень знань та умінь студентів для формування професійних умінь.

1.3. Аналіз стану формування умінь у майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю

Професійна підготовка молодших спеціалістів, як зазначалось вище, має урахувувати зміни на ринку праці, випереджально реагувати на виникнення

нових професій і спеціальностей, наближатись до стандартів європейського рівня [208].

Як показав аналіз науково-педагогічної літератури, у системі професійної підготовки є нагальні проблеми, що стримують її динамічний розвиток. Насамперед, це проблеми недосконалої законодавчої бази, застарілих засобів навчання, оптимізації мережі економічних навчальних закладів, відсутність наукового обґрунтування потреби у кваліфікованих педагогів економічного профілю. Також у процесі підготовки майбутніх молодших спеціалістів неналежно спостерігається:

1) формування здібностей студентів самостійно окреслювати цілі в процесі інтелектуальної діяльності;

2) дотримання етапності, послідовності при формуванні їх вмінь і навичок, засвоєнні знань, їх трансформації у поняття, формування спочатку простих, а потім складніших умінь і навичок;

3) використання діяльнісного підходу до формування й закріплення професійних умінь і навичок студентів;

4) визначення важливості організації та регулярного контролю самостійної діяльності студентів, аналіз виявлених припущених помилок і визначення методики їх корекції;

5) забезпечення сприятливих умов для самостійної роботи студентів [271].

Крім того, в сучасних умовах забезпечення ефективності підготовки компетентного молодшого спеціаліста в усіх потенційно значущих сферах професійної освіти потребує застосування активних методів навчання, інноваційних технологій, пізнавальної, комунікативної та особистісної активності студентів. Практичний досвід засвідчує, що традиційна система професійної підготовки спеціалістів спрямована на засвоєння тільки нормативних знань.

Виходячи із загальних засад професійної підготовки молодших спеціалістів економічного профілю, зазначимо, що вона передбачає наскрізну професіоналізацію навчальної інформації на основі врахування інтегративного

характеру професійних знань, умінь і навичок фахівця цього профілю. Саме це дозволяє забезпечити підготовку молодшого спеціаліста, здатного вирішувати складні завдання високотехнологічного виробництва. Успішне їх вирішення залежить від організації навчального процесу, збагачення теоретичного та практичного змісту фахових дисциплін молодших спеціалістів і вдосконалення в професійній спрямованості прийнятих Державних стандартів.

На особливості професійної підготовки у ВНЗ I-II рівнів акредитації зверталась увага і на Нараді голів Рад директорів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації, де відзначалось, що «наявність фундаментальних і спеціальних знань у поєднанні з ґрунтовною практичною підготовкою ставить молодшого спеціаліста на особливий суспільний щабель, відводячи йому роль практичного реалізатора досягнень сучасної науки, техніки і технологій в усіх сферах економічної діяльності [176].

Нами було проаналізовано вимоги рамок кваліфікацій галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво» кваліфікації «молодший спеціаліст з економіки підприємства» з метою виявлення виробничих функцій, типових завдань діяльності та умінь, якими повинні володіти випускники навчального закладу з економічного профілю [206]. З'ясувалось, що до професійних умінь віднесено:

1) Дослідницькі вміння: аналіз господарської діяльності підприємства й підрозділів, виробничої діяльності підприємства, фінансового стану підприємства; вивчення і використання ринків збуту продукції (робіт, послуг); збору та обробки статистичних даних про діяльність підприємства.

2) Проектувальні вміння: розробляти цінову політику підприємства та визначати ціни; обґрунтовувати рішення; здійснювати послідовність дій щодо синтезу систем окремих їх складових, розробка документації, яка необхідна для втілення та використання об'єктів та процесів (інвестування, збуту і т. ін.).

3) Організаційні вміння: вдосконалення організації виробництва на підприємстві (підрозділі) в ринкових умовах господарювання; організація управлінської і планово-економічної роботи на підприємстві з дотриманням законів України та інших нормативних актів, що регулюють господарську

діяльність підприємств; економічно оцінювати розвиток та визначати ефективність галузей підприємства.

4) Управлінські вміння: управління трудовим колективом; визначення місця кожного підпорядкованого працівника, його прав, обов'язків й відповідальності; підведення підсумків роботи виробничих підрозділів і проведенні оперативних нарад; охорона праці на підприємстві.

5) Технологічні вміння: оцінка запровадження прогресивних технологій у сфері матеріального виробництва і обслуговування; відповідність технологій ефективному перспективному розвитку підприємства; оцінювання відповідності потужності виробничих підрозділів передбаченому обсягу виробництва; визначення оптимальних термінів, строків та умов дотримання якості технологічних процесів; застосування сучасної комп'ютерної техніки та спеціального програмного забезпечення для вирішення професійних завдань; організація роботи фахівця-економіста на підприємстві.

6) Контролюючі вміння: стан економічної роботи; виконання правових актів: колективних і трудових договорів, угод, доручень, зобов'язань, ухвал, рішень спадкових прав, постанов; виконання планів випуску і реалізації продукції, дотримання ліміту витрат.

7) Прогностичні вміння: планування економічного і соціального розвитку підприємства; складання виробничих програм підрозділів підприємства; складання плану економічного і соціального розвитку підприємства виробничої частини плану; складання фінансової частини плану; складання бізнес-плану підприємства; реформування підприємства і впровадження підприємництва.

8) Технічні вміння: виконання технічних робіт у професійній діяльності, а саме: комп'ютеризації виробничої та обліково-економічної інформації; використання автоматизованого робочого місця (АРМ) економіста; набуття робочої професії оператора ЕОМ; використання статистичних методів обробки економічної інформації; статистична обробка економічної інформації (галузі, підприємства); нормування праці на підприємстві; організація бухгалтерського обліку в підрозділі, на підприємстві; оформлення і опрацювання документів з

обліку розрахункових операцій; опрацювання документів з обліку засобів виробництва, витрат і випуску продукції; ведення обліку доходів і результатів діяльності; складання звітності; організація фінансово-кредитних відносин з державою; організація фінансів підприємства; укладання і реалізація міжнародних контрактів; ведення діловодства.

Виходячи з зазначеного вище, є можливість стверджувати, що характеристика кваліфікаційних рамок молодшого спеціаліста враховує знання й вміння в різних галузях науки – фундаментальних, технічних, природничих, економічних, психологічних, загальнокультурних, набутих у навчальних закладах.

Накопичення цих знань у подальшому буде проходити на виробництві. Вважаємо, що інтеграція дослідницьких, практичних, технологічних, та контролюючих вмінь є «фундаментом», «будівельним матеріалом» у формуванні готовності молодшого спеціаліста до професійної діяльності. Тому, у контексті нашого дослідження, формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів базувалася на впровадженні інтегративного підходу та використанні міжпредметних зв'язків у процесі викладання фахових дисциплін. Адже сутність професійно спрямованого навчання майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю полягає у поєднанні професійно орієнтованих, природничих та гуманітарних наук, що допомагає розкрити творчі здібності і талант кожного студента, підвищити його інтелектуальний рівень.

Проте, порівняння проаналізованих документів кваліфікаційних рамок молодшого спеціаліста та освітньо-професійної програми підготовки молодшого спеціаліста за галуззю знань 0305 «Економіка і підприємництво» частково відображає сучасні професійні вимоги та якості майбутнього молодшого економіста, необхідні для формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю.

На нашу думку, майбутній молодший спеціаліст економічного профілю, з метою вирішування професійних завдань, має володіти такими якостями, як:

організованість, відповідальність, терпіння, ввічливість; звичка до порядку; добре розвинена увага, здатність швидко реагувати на ситуацію і приймати оптимальні рішення; швидко зосереджуватись, аби встигати за короткий час виконати великий обсяг роботи; широка ерудованість.

Слід зазначити, що досить вагомими у професійній діяльності майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю є сформованість таких специфічних якостей, як професійна майстерність, зрілість, культура та мобільність. Саме ці якості допоможуть майбутньому фахівцю бути неординарною особистістю, самостійно здобувати нові знання, постійно самовдосконалюватись та забезпечать підготовку молодшого спеціаліста до активної, творчої професійної і соціальної діяльності.

Аналіз навчального плану спеціальності 5.03050401 «Економіка підприємства» Промислово-економічного коледжу Національного авіаційного університету показав, що найбільш змістовними та найбільш необхідними щодо формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю є навчальні дисципліни з циклу професійної та практичної підготовки. До зазначеного циклу можна віднести на наш погляд, наступні 10 дисциплін, а саме: «Планування та організація діяльності підприємства», «Фінансовий облік», «Інформаційні системи і технології на підприємстві», «Економіка і нормування праці», «Управління витратами», «Податкова система», «Економічний аналіз», «Менеджмент», «Основи маркетингу», «Основи охорони праці» (додаток А).

Увага нашого дослідження була зосереджена на навчальних дисциплінах: «Планування та організація діяльності підприємства» і «Менеджмент», тому що, саме ці фахові дисципліни мають великий вплив на формування дослідницьких, практичних, технологічних і контролюючих вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, що формують готовність до професійної діяльності. Так, вивчення професійної дисципліни «Менеджмент» передбачало розуміння системного управління організаціями, набуття вмінь розробки і прийняття рішень. Саме тому, в процесі вивчення зазначеної

дисципліни майбутні спеціалісти економічного профілю знайомилися із сутністю менеджменту, аналізували основні напрямки розвитку науки управління, тим самим формуючи професійні компетенції, що займають одне з важливих місць в системі підготовки молодших спеціалістів.

Крім того, виходячи з мети дисципліни, а саме, формування сучасного управлінського мислення та системи спеціальних знань у галузі менеджменту, вміння аналізувати проблеми, виробляти і реалізовувати оригінальні рішення, які забезпечують високу конкурентоспроможність та стабільне положення на ринку праці, головним завданням курсу «Менеджмент» є вивчення студентами теоретичних основ менеджменту, а також завдань та функцій менеджера. Саме тому вивчення цього курсу спрямовувалось на вироблення у студентів навичок аналізу діяльності організацій, привчання до об'єктивної оцінки своїх дій, до самоаналізу, самоменеджменту.

У результаті вивчення дисципліни студент отримував необхідні знання з теорії та практики менеджменту, оскільки, він відповідно до ОКХ, повинен: знати – основні поняття та категорії менеджменту; структурні елементи предмета курсу; оцінювати показники ефективності управлінського розвитку організації; вміти – вирішувати практичні завдання та ситуації різних форм; аналізувати методологічні і теоретичні основи менеджменту, міждисциплінарні зв'язки з іншими науками та галузями; володіти способами взаємопов'язаних управлінських підсистем, які дозволяють трансформувати результати індивідуальної діяльності в цілісну колективну управлінську діяльність.

Оскільки навчальна дисципліна «Менеджмент» безпосередньо пов'язана з професійною діяльністю, то ми вважаємо за необхідне ввести доповнення до розділів, тем, що пов'язані з теорією прийняття рішень. Це, зокрема, етапи прийняття рішень та процес їх ухвалення, класифікація та ознаки рішень й групові способи ухвалення рішень, фактори успішного управління підприємством, де ключову роль відіграють як особистісні якості керівника, так і професійні.

У процесі вивчення зазначених тем з навчальної дисципліни «Менеджмент» у майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю формуються уміння ефективно розв'язувати професійно-орієнтовані завдання, креативність, внутрішня мотивація на досягнення професійних цілей, комунікативні та організаторські вміння, що є професійно значущими для майбутніх молодших спеціалістів зазначеного спрямування і складають основу професійних вмінь.

Виходячи з практичної значущості майбутньої професійної діяльності, велике значення у підготовці майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, на наш погляд, має самостійна робота студентів коледжу, яку слід розглядати як спосіб індивідуалізації процесу навчально-професійної підготовки студентів, як основу самоосвітньої діяльності майбутніх молодших спеціалістів, вагомий чинник формування їх професійних вмінь, а також формування певних компетенцій, які потрібні в майбутній професійній діяльності молодших спеціалістів економічного профілю.

Так, при вивченні фахової дисципліни «Менеджмент» ми вважаємо за необхідне ввести тему «Процес прийняття рішень» (додаток Б), що містить такі види самостійної роботи, як: працювання та вивчення рекомендованої літератури; опрацювання лекційного матеріалу; розгляд і опрацювання окремих питань, які не було розглянуто на лекційних зайняттях; виконання творчих і практичних завдань за темами навчальної дисципліни; підготовка до контрольних робіт.

При виконанні самостійних завдань у студентів повинні формуватися практичні вміння, до яких ми відносимо пізнавальну активність до майбутньої професії; професійну мобільність; ефективне розв'язування професійно-орієнтованих завдань, які будуть застосовані в майбутній професійній діяльності на робочому місці. Таким чином, вивчення зазначеної теми повинно здійснювати позитивний вплив на формування у майбутніх спеціалістів економічного профілю професійних вмінь.

Аналізуючи навчальну та робочу-навчальну програми з дисципліни «Планування та організація діяльності підприємства далі (ПОДП)», що входить до циклу професійної та практичної підготовки майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, було визначено, що основною метою вивчення зазначеної дисципліни є формування у студентів необхідних професійних вмінь в сферах професійного напрямку: вмінь практичного володіння знаннями, навичками, вмінь планувати, організовувати, групувати, логічно мислити, приймати рішення в межах професійної тематики та в різних видах професійної діяльності в обсязі тематики, що обумовлена професійними потребами.

У результаті вивчення зазначеної фахової дисципліни студент повинен:

– знати: теорії та методи внутрішньовиробничого планування і організації виробництва; методи розрахунків техніко-економічних показників діяльності підприємства та його підрозділів; економічного обґрунтування планових і організаційних рішень;

– вміти: складати та розраховувати плани діяльності підприємства, групувати та аналізувати економічні показники виробничо-господарської діяльності, розв'язувати професійно-орієнтовані завдання; готувати виступи, презентації щодо планування та організації діяльності підприємства в сучасних ринкових умовах.

Разом з тим, при аналізі змісту та структури програм фахової дисципліни «ПОДП» нами було виявлено, що зазначені програми потребують корекції, тому що лише частково відповідають вимогам інноваційного розвитку і потребам сучасного суспільства, адже сучасний економіст повинен професійно вміти обробляти інформацію та орієнтуватися в інформаційних потоках; проявляти креативність, готувати виступи, презентації. Саме тому ми вважали за доцільне, у нашому дослідженні, розробити і включити спецкурс «Бізнес–планування» для студентів економічних спеціальностей третього курсу (додаток В).

Аналізуючи навчальний план спеціальності 5.03050401 «Економіка підприємства» Промислово-економічного коледжу Національного авіаційного

університету, ми дійшли висновку, що комплексне вивчення фахових дисциплін частково забезпечувало підготовку і давало змогу лише частково оптимізувати процес формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю. У подальшому дослідженні, проаналізувавши зміст та структуру навчальної програми дисципліни «ПОДП», нами була виявлена відсутність міждисциплінарного зв'язку з дисципліною «Менеджмент», хоча для визначення нових професійних цілей та професійного зростання й самореалізації завдяки міждисциплінарному зв'язку відбувається формування необхідних професійних вмінь студентів, що сприятиме виробленню у майбутніх спеціалістів економічного профілю упевненості у власній готовності до роботи за профілем.

Крім того, проаналізовані документи не конкретизують та не акцентують увагу на необхідності розвитку психологічних знань, вмінь та навичок молодшого спеціаліста, що є важливими у формуванні професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, які були нами враховані під час модернізації методики формування професійних вмінь при реалізації формування контролюючих вмінь та створенні структурно-функціональної моделі формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін (розділ 2).

Отже, визначивши вимоги до професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, на основі аналізу освітньо-кваліфікаційного рівня кваліфікації «Молодший спеціаліст з економіки підприємства», в нашому дослідженні було уточнено та акцентовано увагу на групу професійних вмінь, таких, як:

– дослідницькі (навчально-інтелектуальні уміння; розвиток логічного, економічного, критичного мислення; встановлення причинно-наслідкових зв'язків);

– практичні (пізнавальна активність до майбутньої професії; вміння самостійно здобувати та практично використовувати нові знання, професійна мобільність; ефективне розв'язування професійно-орієнтованих завдань);

– технологічні (уміння обробляти інформацію та орієнтуватися в інформаційних потоках; креативність; готувати виступи, презентації);

– організаційно-контролюючі (уміння здійснювати контроль не тільки за станом економічної роботи: (виконання правових актів: колективних і трудових договорів, угод, доручень, зобов'язань, ухвал, рішень спадкових прав, постанов), а й організувати план подальших дій та контролювати власні психічні якості такі, як емоційна стійкість і стресостійкість; самостійність, відповідальність, уважність).

Реалізація зазначених професійних вмінь сприяють формуванню готовності молодших спеціалістів до майбутньої професійної діяльності.

З метою визначення стану сформованості професійних вмінь у майбутніх молодших економістів в процесі вивчення фахових дисциплін на пошуковому етапі дослідження було визначення вихідного рівня знань та вмінь у майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю з навчальних дисциплін «Планування та організація діяльності підприємства» і «Менеджмент».

Проведений аналіз опитувань і виконання тестових завдань показав, що знання з дослідницьких вмінь у більшості студентів коледжу понад (60%) знаходяться на репродуктивному рівні. Виходячи з цього, ми вважаємо, що в процесі вивчення навчальної дисципліни «Менеджмент» необхідна корекція змісту зазначених навчальних тем, підсилення уваги на теми, що пов'язані з розв'язуванням професійно-орієнтованих завдань та необхідні при подальшому професійному зростанню. Практичні і технологічні вміння у більшості студентів коледжу (62%) і (64%) знаходяться майже однаково. Відповідно, на репродуктивному та продуктивному рівні.

Аналіз робочих програм таких фахових дисциплін, як «Планування та організація діяльності підприємства», «Менеджмент» показав, необхідність врахування міждисциплінарних зв'язків при викладанні цих дисциплін і це буде сприятиме підвищенню ефективності формування професійних вмінь.

Для визначення організаційно-контролюючих вмінь нами було проведено анкетування для визначення таких психічних якостей, як: емоційна стійкість і

стресостійкість; самостійність, організованість, уважність з використанням методики (Експрес-діагностика М. Снайдера; опитувальника «Перцептивна оцінка типу стресостійкості» (А. Файоль); діагностичної анкети «Самостійна професіоналізація») Дослідження показало, що у більшості студентів коледжу (71%), рівень сформованості цих вмінь – репродуктивний і потребує підвищення при подальшому вивченні зазначених фахових дисциплін за рахунок підсилення самостійної роботи студентів, впровадження інноваційних технологій, акцентування уваги викладачів на покроковій подачі інформації (особливо для груп з репродуктивним рівнем контролюючих вмінь).

Визначення рівнів сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін представлено у розділі 3.

Отже, ознайомлення з результатами наукових доробок щодо вимог ОКХ та результати зрізу на пошуковому етапі показали, що рівень сформованості професійних вмінь молодшого спеціаліста економічного профілю потребує зростання його професійного та інтелектуального розвитку, що пов'язаний з: фаховими знаннями та уміннями оформлювання матеріалів для укладання договорів; моніторингом термінів виконання договірних зобов'язань; контролем за ходом виконання планових завдань підприємством та його підрозділами; обліком укладених договорів; періодичною звітністю; участю у визначенні економічних завдань або окремих їх етапів, які вирішуються за допомогою обчислювальної техніки; використанням готових проектів.

Ці вимоги майбутньої професійної діяльності відображають в освітньому процесі специфіку професійної підготовки молодших спеціалістів, характерні риси економічної освіти, а також атрибути діяльності майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, яка полягає у цілісному процесі аудиторного та самостійного навчання, керованого педагогом і застосування отриманих знань на виробничій практиці.

Для підвищення ефективності чинної системи підготовки формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю,

яка частково відповідає сучасним вимогам, вважаємо за доцільне в процесі вивчення фахових дисциплін з акцентувати увагу на:

– дотриманні етапності, послідовності у по-кроковій подачі інформації при вивченні фахових дисциплін для формування умінь і навичок: (засвоєння знань, їх трансформація у поняття, формування спочатку простих, а потім складніших умінь і навичок);

– підвищенні рівня науково-методичного забезпечення навчально-пізнавальної, навчально-виховної і професійно-практичної діяльності в економічних коледжах (використання діяльнісного підходу до формування й закріплення професійних умінь і навичок);

– пріоритетному впровадженні інформаційно-комунікаційних технологій навчання;

– забезпеченні організації самостійної роботи студентів (визначення важливості організації та регулярного контролю самостійної діяльності студентів, виявлення припущених помилок і визначення методики їх корекції).

Висновки до першого розділу

Аналіз науково-методичних джерел із проблеми формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін дозволив розкрити теоретичні аспекти зазначеної проблеми та поняттєво-категоріальний апарат дослідження.

1. Показано, що неперервність професійної економічної освіти посилює роль кожного освітнього ступеня, як динамічної системи, що здійснює активний вплив на подальший розвиток економіки, вдосконалення суспільства, що забезпечує випереджувальну, загальноосвітню і фахову підготовку, наступність і взаємозв'язок усіх видів і рівнів професійної освіти.

2. Проаналізовано поняттєво-категоріальний апарат формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін. Це дало змогу співставити актуальні дефініції, терміни, що пов'язані із формуванням професійних вмінь молодших спеціалістів економічного профілю, як ланцюг взаємопов'язаних ключових понять, а саме: процес навчання – професійна підготовка – якість професійної підготовки – професійні вміння – компетенції – готовність до використання професійних вмінь.

Визначено особливості професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю в коледжах у контексті сучасних вимог та суспільних запитів, з-поміж них: наявність тенденцій до входження у структури інститутів та університетів, налагодження міжпредметних зв'язків між навчальними закладами різних рівнів; гнучкість профілювання та спеціалізації; цілеспрямована орієнтація на професійну діяльність молодшого спеціаліста економічного профілю, залучення студентів до науково-дослідницької роботи.

3. Показано, що у коледжі основою професійної підготовки майбутнього молодшого спеціаліста є професійна освіта – це сукупність певних знань та відповідних практичних умінь та навичок, оволодіння якими дає змогу працювати молодшим спеціалістом в певній галузі.

Виокремлено характерні ознаки професійної підготовки у коледжі, яка починається під час системно-послідовного формування професійних знань, умінь і навичок в процесі покрокової подачі змісту предметної інформації та засвоєння способів професійно-творчої діяльності. Показником якості професійної підготовки є сформованість професійних вмінь через накопичення ключових компетенцій, що дозволять майбутньому молодшому спеціалісту економічного профілю оптимізувати професійні компетенції в процесі діяльності.

4. Визначення особливостей професійної підготовки спеціалістів економічного профілю та уточнення поняттєво-категоріального апарату дослідження дало можливість з'ясувати специфіку професійної діяльності, яка полягає у професійній спрямованості та розвитку особистісних і професійних якостей майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю. У цьому зв'язку сутність професійно-економічного рівня професійної підготовки сучасного молодшого спеціаліста в коледжі полягає у засвоєнні знань, формуванні умінь і навичок, необхідних для підрахунків, планування, розв'язування професійних завдань, аналізу економічних показників, приймання рішень в межах професійної тематики та виховання професіонала, здатного усвідомлювати значущість і відповідальність за результати своєї професійної діяльності перед суспільством.

5. На основі аналізу рамок кваліфікацій галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво» кваліфікації «молодший спеціаліст з економіки підприємства» з метою виявлення виробничих функцій, типових завдань діяльності та умінь, якими повинні володіти випускники навчального закладу з економічного профілю, було віднесено: дослідницькі (навчально-інтелектуальні уміння; розвиток логічного мислення, економічного мислення, критичного мислення; встановлення причинно-наслідкових зв'язків); практичні (пізнавальна активність до майбутньої професії; професійна мобільність; ефективно розв'язувати професійно-орієнтовані завдання); технологічні (уміння обробляти інформацію та орієнтуватися в інформаційних потоках; креативність; готувати виступи,

презентації); організаційно-контролюючі (емоційна стійкість і стресостійкість; самостійність, відповідальність, уважність). Саме для реалізації цих вмінь в процесі навчання необхідним є розвиток: логічного, економічного, критичного мислення; встановлення причинно-наслідкових зв'язків; пізнавальної активності до майбутньої професії; професійної мобільності; креативності; умінь обробляти інформацію та орієнтуватися в інформаційних потоках, готувати виступи, презентації; організованості, уважності.

6. Визначення сутності професійно-економічного рівня професійної підготовки майбутніх молодших економістів та результати аналізу затверджених навчальних програм з фахових дисциплін «Менеджмент», «ПОДП» дали змогу представити формування професійних умінь в процесі навчання як цілісне поєднання мотиваційно-цільових, теоретико-змістових процесуально-діяльнісних, оцінно-рефлексивних складових та акцентувати увагу в процесі навчання на такі компоненти, як: цільовий; змістовий; процесуально-діяльнісний та оцінно-результативний, що дозволять майбутнім молодшим спеціалістам економічного профілю ефективно формувати професійні вміння у процесі вивчення фахових дисциплін.

7. Проведено анкетування та опитування студентів, а також спостереження за навчальним процесом засвідчило, що у більшості студентів (у середньому, понад 60%) необхідні професійні якості та вміння перебували на репродуктивному рівні. Це підтвердило необхідність визначення та обґрунтування організаційно-педагогічних умов для удосконалення та корекції методики формування професійних умінь та підвищення її результативності у процесі вивчення фахових дисциплін.

Результати дослідження, що викладені в розділі 1, опубліковані в роботах автора [50, 51, 54, 55, 60, 65].

РОЗДІЛ 2.

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ВМІНЬ МАЙБУТНІХ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН

2.1. Організаційно-педагогічні умови формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін

Вивчаючи проблему формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін, а також враховуючи результати констатувального етапу педагогічного експерименту, *нами зроблено припущення, що процес* формування професійних вмінь у студентів з галузі 0305 «Економіка і підприємництво» кваліфікації молодший спеціаліст з економіки підприємства може значно підвищитися за умови реалізації певних організаційно-педагогічних умов. З цією метою ми вважали за доцільне розробити модель формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю на основі визначених, обґрунтованих й впроваджених організаційно-педагогічних умов та перевірити її ефективність.

Вивчення філософської та психолого-педагогічної літератури показав, що й досі немає термінологічної єдності щодо понять «умова», «педагогічна умова». З точки зору філософії, «умова» тлумачиться як чинник (від лат. factor – чинник), тобто рушійна сила, причина будь-якого процесу [253].

Розглядаючи закономірності педагогічного процесу, В. Андреев [8] стверджував, що його ефективність залежить від умов, у яких він відбувається. *Педагогічні умови* – це необхідні й достатні обставини, від яких залежить ефективність навчально-виховного процесу [172].

Дослідник Л. Вигоцький поняття «умова» розглядав, як сукупності об'єктивних можливостей змісту навчання, методів, організаційних засобів його

здійснення, коли забезпечується успішне вирішення поставленого педагогічного завдання[49]. У цьому контексті умови виступають у ролі динамічного регулятора інформаційних, особистісних, психологічних і педагогічних чинників навчання.

У роботах Н. Бухлової [43] умови визначено як сукупність соціально-педагогічних і дидактичних фактів, що впливають на навчальний процес, дають змогу керувати ним, вести цей процес раціонально, відповідно до предметного змісту із застосуванням ефективних форм, методів, прийомів [43]. За баченням Б. Авдєєва, умови – це обставини, від яких залежить наявність чи зміна чогонебудь, що зумовлено ними [2].

Деякі автори розрізняють зовнішні та внутрішні чинники, які впливають на ефективний перебіг навчального процесу. До зовнішніх чинників відносять організацію навчально-виховного процесу, взаємодію в колективі та зміст навчального матеріалу. До внутрішніх – професійно значущу мотивацію, потребу у самовдосконаленні, схильності, уподобання, здібності, зацікавленість у знаннях і у своєму професійному становленні [251].

Отже, на основі узагальнення аналізу запропонованих авторами визначень вищезазначеної літератури і виходячи з власних міркувань, у дослідженні, під педагогічними умовами ми розуміємо таку сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, які позитивно впливають на ефективність і результативність навчально-виховного процесу.

У дослідженні ми виходили з того, що успішне вирішення проблеми формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін можливе при запровадженні відповідних педагогічних умов. Критерієм ефективності та оптимальності при виборі педагогічних умов є кінцевий результат. У представленому дослідженні бажаний результат – це підвищення рівня сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю. Організаційно-педагогічні умови виступають формою педагогічної діяльності, метою якої є формування висококваліфікованого майбутнього молодшого спеціаліста.

Отже, організаційно-педагогічні умови забезпечують виконання державного стандарту з освітньої діяльності [82]. Підкреслимо, що питання обґрунтування педагогічних умов ефективного формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю є одним із головних у нашому дослідженні. Результати його розв'язання дозволять визначити провідні напрями наукового пошуку, розробити методику ефективного формування готовності майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю до професійної діяльності.

Аналізуючи досліджувану проблему, ми визначили такі організаційно-педагогічні умови, що сприятимуть підвищенню ефективності формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін:

1) виокремлення елементів навчання у процесі покрокової подачі змісту предметної інформації з метою формування ключових та професійних компетенцій;

2) використання міжпредметних зв'язків у процесі навчання для внутрішньої мотивації молодших спеціалістів до навчальної діяльності;

3) використання інформаційно-комунікаційних технологій для активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю;

4) організація творчої, професійно-орієнтованої самостійної роботи майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю технологіями проблемного навчання.

Теоретико-методичне обґрунтування для реалізації *першої педагогічної умови* показало, що необхідно детально проаналізувати структурні елементи навчальної діяльності. Процес навчальної діяльності ґрунтується на принципі змістового узагальнення, коли загальні знання передують знанням часткового та конкретного характеру, тобто вивчення певного розділу має починатися з ознайомлення учнів (студентів) із загальними основами цього розділу знань, що в процесі їх конкретизації поступово збагачуються конкретними фактами.

Використання *системного підходу* дозволило виділити структурні елементи змісту. Цей підхід орієнтовано на інформативну підготовку студентів, виходячи з того, що головним компонентом навчальної діяльності є навчальні завдання, що включають потреби, мотиви, мету, навчальні дії, умови досягнення мети (самоконтроль і самооцінка), результат. Фактично навчальна діяльність універсальна і виконується людиною протягом усього життя. По суті – це «професія» кожної людини: від уміння реалізувати навчальну діяльність багато в чому залежить її просування в обраній справі.

Для реалізації цього уміння в процесі дослідження ми застосовували теорію поетапного формування розумових дій (П. Гальперіна)[67],(Н. Талізїна) [238], що передбачає такі етапи:

- попереднє знайомство з дією, з умовами її виконання;
- формування дій в матеріальному (чи матеріалізованому за допомогою моделей) вигляді з розгортанням усіх операцій, які в неї входять;
- формування зовнішньо-мовленнєвої дії;
- формування внутрішньо мовленнєвої дії;
- перехід дії в глибоко згорнуті процеси мислення.

У теорії поетапного формування дії вирішальну роль відведено орієнтовній основі дій. Відповідно теорії є *три види* орієнтувань: для *першого виду* характерним є визначення орієнтиру методом спроб та помилок; *другий вид* передбачає, що вміння формуються за запропонованим алгоритмом-фракталом (фракталом називається структура, яка складається із частин, що подібні цілому. Це поняття було запроваджено французьким вченим Бенуа Мандельбротом (1975 р.); характерною ознакою *третього виду* орієнтувань є цілий клас завдань. Ознакою цього типу орієнтувань є швидкість, безпомилковість, самостійність.

При навчанні з орієнтуванням за третім типом помилки незначні, зустрічаються лише на початку навчання і майже цілком належать до навчання аналізу умов нового завдання. Сформовані дії характеризуються високою стійкістю до зміни умов і необмеженим перенесенням – після закінчення

навчання кожне нове завдання такого ж роду виконується з ходу правильно і безпомилково. Орієнтовна основа третього типу забезпечує як глибокий аналіз досліджуваного матеріалу, так і формування пізнавальної мотивації.

Загалом сутність процесу формування певних знань і умінь ґрунтується на теорії поетапного формування розумових дій, а саме процес системного оволодіння розумових дій, що відбувається в результаті інтеріоризації, тобто переходу всередину відповідної розумової дії. В такому випадку психічна діяльність є результатом перенесення зовнішніх матеріальних дій у план відображення – у план сприймання, уявлення і понять. Процес такого перенесення здійснюється за етапами, на кожному з яких відбувається нове відображення і відтворення дії та її систематичне перетворення. П. Гальперін визначає шість етапів формування професійних вмінь:

- 1) створення мотивації;
- 2) з'ясування орієнтовної основи дій у системі (моделі об'єкта, навчального алгоритму «операції» за розпізнаванням або відтворенням об'єкта);
- 3) формування дії у матеріалізованому вигляді (дія з матеріалізованими і матеріальними об'єктами; дія з матеріалізованими позначеннями);
- 4) формування дії в «гучній мові», що передбачає повне і правильне виконання дії своїми словами та виконання дії як «своїми словами», так і за встановленою формулою;
- 5) формування дії у зовнішній мові про себе;
- 6) формування дії у внутрішній мові.

Істотно важливим для нашого дослідження виступає *другий* етап формування професійних вмінь, що спирається на фрактальний принцип і відображує основи фрактальної педагогіки. Фрактальна педагогіка – це сучасна педагогічна наука, предметна галузь якої задана її категоріальною матрицею, де навчання, освіта, самоосвіта, виховання, самовиховання, розвиток та саморозвиток виступають як само подібні структури, що мають нелінійний характер і функціонують відповідно до принципу резонансу, завдяки чому

виникає діалог з «Іншим» і формується конструктивно-творча домінанта, яка перетворює потенціал особистості в аспекті її творчої активності [258].

Варто також наголосити, що формування професійних умінь і навичок здійснюється поетапно як самоорганізуюча система: на *початковому етапі* відбувається усвідомлення мети і пошук способів її здійснення з урахуванням раніше набутих знань, умінь й навичок. Характерною особливістю цього етапу є сформованість системи основних знань, умінь і навичок на теоретичному рівні.

Далі на *просунутому етапі* відбувається формування вмінь і навичок, які ще не є досконалими, високорозвиненими і потребують відпрацювання до застосування їх у практичній діяльності. На цьому етапі студент психологічно готовий до сприйняття нових знань та оволодіння способами діяльності.

На *завершальному етапі* відбувається формування професійних умінь і навичок, які є досконалими, відпрацьованими та можуть бути застосовані в нестандартних, раніше невідомих ситуаціях. Слід зазначити, що діагностування рівня сформованості професійних умінь і навичок студентів включає не тільки контроль і оцінку, а є важливою складовою навчального процесу та формою зворотного зв'язку. Такий контроль сприяє не тільки діагностуванню рівня умінь і навичок, а й повторенню, узагальненню, відтворенню здобутих знань, умінь й навичок в практичній діяльності

З метою реалізації формування ключових компетенцій під час виокремлення елементів навчання у процесі покрокової подачі змісту предметної інформації, ми використовували тренінгові технології. У найбільш широкому розумінні тренінг – одна з основних форм навчальних технологій, що є системою алгоритмів навчально-пізнавальних дій та способів вирішення типових завдань у ході навчання.

«Тренінг – це організована форма навчально-виховного процесу, яка, спираючись на досвід і знання її учасників, забезпечує ефективне використання різних педагогічних методів за рахунок створення позитивної емоційної атмосфери та спрямовується на отримання сформованих навичок і життєвих компетенцій» [298]. Поняття тренінг (training) має англійське походження і

дослівно перекладається як «тренування». Тренувати ж, як відомо, можна розглядати, як різні якості і психологічні здібності як конкретної особистості, так і цілої групи людей.

Однак Ю. Ємельянов розглядає тренінг як групу методів, спрямованих на розвиток здібностей до навчання та оволодіння будь-яким складним видом діяльності [89]. Г. Селевко розглядає тренінг як групу методів, спрямованих на розвиток здібностей до навчання та оволодіння будь-яким складним видом діяльності [224, с. 10].

На думку С. Кашлева, соціально-психологічний тренінг є методом активного соціально-психологічного навчання як комплексного соціально-дидактичного спрямування [113]. Тренінг передбачає розвиток професійних навичок, інтелектуальних здібностей особистості, зокрема розвитку професійного і логічного мислення, знання молодших спеціалістів економічного профілю, а також організаційно-управлінських і комунікативних зв'язків у групі.

Ми розглядаємо тренінг як багатофункціональний метод психолого-педагогічного впливу на особистість з метою навчання та розвитку професійно важливих вмінь та властивостей, особистісних характеристик.

Також, для оптимізації процесу навчання важливого значення набуває проблема міжпредметних зв'язків. Саме міжпредметні зв'язки важливі тим, що, координуючи елементи навчального матеріалу, вони сприяють послідовному розкриттю сутності засвоєваних студентами знань, умінь і навичок, а також багато в чому стимулюють формування цілісних знань [121].

Саме з метою формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін була визначена друга педагогічна умова – використання міжпредметних зв'язків у процесі навчання для внутрішньої мотивації молодших спеціалістів до навчальної діяльності. Одним з напрямків підвищення професійних вмінь в процесі навчання є міжпредметний зв'язок між різними фаховими дисциплінами. М. Фіцула визначає міжпредметні зв'язки як узгодженість між

навчальними предметами, що дає змогу розглядати факти і явища реальної дійсності з різних точок зору, із позицій різних дисциплін [255]. І. Козловська, вважаючи міжпредметні зв'язки найважливішим засобом навчання і виховання, вказує на те, що вони сприяють підвищенню внутрішньої мотивації та якості знань [121, с. 72].

Теоретичні основи завдань міжпредметного змісту, приклади економічних завдань, ефективнее розв'язування професійно-орієнтованих завдань, рішення яких вимагає знання навчального матеріалу раніше вивчених студентами предметів економічного циклу наприклад, таких як: всесвітня історія, географія, право. Методику їх підбору і рішення розглядала М. Теловата [244].

Отже в процесі навчання майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю доцільно дотримуватися міжпредметних зв'язків:

- *в змістах* навчальних матеріалах, адже це сприяє більш ефективному перенесенню знань та наповненню з різних дисциплін;

- *при засвоєнні основ* економічної діяльності в інших дисциплінах, таких, як основи економіки, технології, де формуються навички використання теоретичних термінів, методів, принципів, аналіз, розрахунки, складання планів у виробничо-господарській діяльності;

- *в методах та засобах* навчання, що проявляються у навчальному процесі підготовки, коли мислення студентів орієнтується на використання під час вивчення фахових дисциплін таких методів, як: розрахунки, планування, групування, прогнозування і аналіз.

Міжпредметні зв'язки проявляються при формуванні змісту навчання, коли послідовне структурування курсу та формування цілісності знань з роздрібнених компонентів (понять, елементів знань або питань), поєднання їх навколо основної категорії дає змогу розглядати не тільки опорні поняття та уявлення, а й стає основою для перспективних знань (або уявлень), які можуть забезпечити активізацію засвоєння опорних понять, наступність у формуванні нових знань та їх подальший розвиток.

Структура інтегрованих знань формується не на уривчастості фрагментарних відомостей, а на осмисленні і засвоєнні системи знань про найбільш загальні ознаки, властивості предметів, явищ, процесів, і в такому випадку знання стають основою для підвищення власного пізнавального рівня, самоосвіти, постійно змінюється динаміка емоційних реакцій, зростає здатність формування певних знань та вмінь. Значну увагу формуванню міжпредметних зв'язків, пошукам нових підходів щодо оновлення змісту професійної освіти приділено у роботах С. Гончаренко, І. Козловської, Н. Мойсенюка та ін. [70, 121, 164].

Міжпредметні зв'язки розкривають та розвивають внутрішню мотивацію, активність у студентів до навчально-пізнавальної діяльності, а саме розуміння навчального матеріалу та взаємозв'язок його з практичною діяльністю, сприяють ефективному формуванню знань, вмінь та навичок, які підвищують професійну спрямованість у навчанні. Вони є умовою удосконалення всього навчального процесу, яка впливає на формування особистості студента.

Отже, використання *інтегративного підходу* в навчальному процесі дає змогу з'ясувати суттєві, необхідні аспекти професійної підготовки. Психологічні основи професійної підготовки пов'язані з формуванням інтегративних понять, умінь і навичок узагальненого характеру, що значно підвищує роль психологічної функції в процесі навчання. Вивчаючи функції міжпредметних зв'язків для майбутніх спеціалістів економічного профілю, ми акцентували увагу на наступні:

- методологічна функція, спрямована на формування в студентів внутрішньої мотивації й пізнавальних та професійних інтересів, зокрема до професій діяльності. Знання, здобуті студентами на міжпредметній основі, виконують провідну роль у пізнавальній діяльності. Все це підвищує продуктивність розумових процесів, закріплює навички узагальнення, використання діалектичних методів аналізу явищ;

- світоглядна функція міжпредметних зв'язків, що формує активну життєву позицію студентів, спрямована на засвоєння студентами найважливіших

суспільних та економічних ідей; взаємозв'язку соціуму із природним середовищем;

– освітня функція міжпредметних зв'язків спрямована на допомогу викладачу формувати професійні знання, вміння та навички, як системність, глибина, усвідомленість, гнучкість;

– розвивальна функція міжпредметних зв'язків визначає розвиток економічного та критичного мислення у студентів, формування в них пізнавальної активності, самостійності, інтересу до пізнання;

– удосконалююча функція міжпредметних зв'язків спрямована на вдосконалення зміст навчального матеріалу, методи й форми організації навчання[164].

Отже, міжпредметні зв'язки допомагають розширити світогляд студентів, розвивають внутрішню мотивацію до навчання тим самим вдосконалюють мнабуті знання та реалізують їх в майбутній професійній діяльності, яка потребує постійного оновлення. Знання, які здобувають у процесі навчання, ми виокремили на: знання змісту навчального матеріалу, що є основою формування у свідомості студента про майбутній напрям діяльності; знання способів та засобів діяльності, що лежать в основі формування професійних вмінь; теоретичні знання, на основі яких реалізується практичні вміння, але це загалом розкрити неможливо однією дисципліною.

Обґрунтування третьої педагогічної умови – використання інформаційно-комунікаційних технологій для активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю не може бути повним без розкриття сутності поняття «інформаційно-комунікаційні технології», які можна віднести до технологічних засобів, що спрямовані на підготовку особистості в інформаційному суспільстві, формування вмінь працювати з інформацією, розвиток комунікативних здібностей, формування дослідницьких умінь та вмінь вибору оптимальних рішень, забезпечення великим обсягом якісної інформації.

Інформаційно-комунікаційні технології займають особливе місце в підготовці майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, це пов'язано з тим, що розвиток цих технологій сприяє тому, що випускнику економічних спеціальностей потрібно:

- працювати як користувачеві на персональному комп'ютері в умовах інтегрованої інформаційної системи, електронної пошти, електронної комерції;
- вдосконалювати технологічні та управлінські процеси на своєму автоматизованому робочому місці з використанням новітніх технічних та програмних засобів.

Інформаційне середовище – це сукупність апаратних та програмних засобів, інформаційних і обчислювальних ресурсів, а також організаційного, методичного і правового забезпечення, орієнтованого на задоволення потреб в інформаційних послугах і сервісі підготовки майбутніх молодших спеціалістів, проведення наукових досліджень, організаційного керування й обслуговування інфраструктури ВНЗ [261].

До компонентів інформаційного середовища ми віднесемо:

- нормативно-регламентуюче забезпечення навчально-виховного процесу, та використання інформаційних технологій;
- телекомунікаційне програмно-апаратне середовище;
- інструментальні комп'ютерні засоби для ефективного навчання, мультимедіа-технології;
- інформаційні ресурси накопичення, збереження й розповсюдження знань;
- організаційна структура забезпечення ефективної взаємодії користувачів в умовах інформаційного середовища.

Для успішної реалізації покладених на інформаційне середовище завдань розвивається інфраструктура, що дозволяє здійснювати системну інтеграцію інформаційних технологій в освітній процес. (Рис. 2.1.)

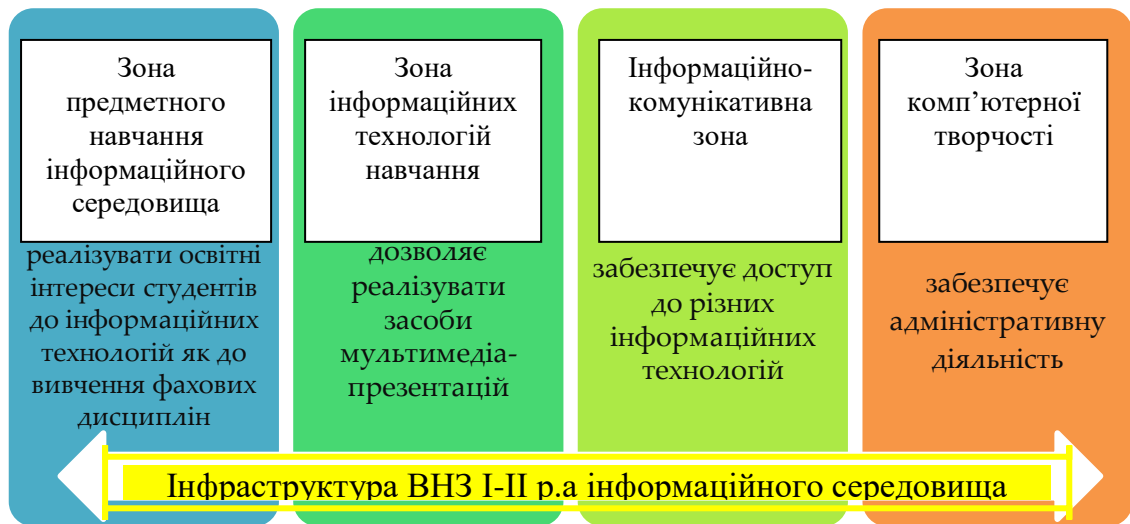


Рис 2.1. Інфраструктура інформаційного середовища

Розробкою і впровадженням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес активно займалися такі дослідники, як Т. Довгодько, Ф. Хоменко, Н. Морзе, І. Носач. На думку багатьох науковців, комп'ютери настільки стрімко увійшли в процес навчання, що тим самим потіснили традиційні методики. Результати аналізу сучасних наукових джерел з проблеми впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в навчально-виховний процес, дали підстави стверджувати, що використання на заняттях з вивчення фахових дисциплін економічного профілю новітніх інформаційних технологій дозволить:

- 1) створювати методики, орієнтовані на розвиток творчого мислення тих, кого навчають;
- 2) підсилити мотивацію навчання;
- 3) обробляти інформацію у великих обсягах;
- 4) розвивати здібності орієнтуватися в інформаційних потоках й ефективно формувати уміння розв'язувати професійно-орієнтовані завдання або пропонувати варіанти рішення у складній ситуації [85, 261, 165, 173].

Так, ІКТ, передусім інформаційні мережі, відкривають студентам і викладачам доступ до нетрадиційних джерел інформації, підвищують ефективність самостійної роботи, забезпечують можливості для творчості,

прояву та виявлення своїх здібностей, набуття та закріплення різних навичок, дозволяють реалізувати принципово нові форми і методи навчання. У сучасній педагогічній практиці спостерігається поступове переважання технологій електронного навчання (e-learning), використання MOODLE платформ які активізують навчально-пізнавальну діяльність студентів в індивідуальному темпі [229]. Автором ідеї і концепції системи MOODLE, а також її засновником є Мартін Даугіамас (Martin Dougiamas – доктор педагогічних наук з Curtin University Technology, Perth, Австралія). Головною його метою було створення системи, відмінної від доступних на ринку, а саме такої, яка б враховувала педагогічні аспекти, що базуються на основах пізнавальної психології, і, перш за все, однієї з її течій, що називається конструктивізмом. Водночас, як пише сам автор [283], вона може бути використана в процесі навчання, яке базується на будь-яких інших теоретичних положеннях і педагогічних теоріях. Конструктивізм допускає, що студент – активний суб'єкт, який самостійно створює свою власну систему знань, користуючись при цьому доступними йому джерелами знань [229].

Технології електронного навчання є особистісно – діяльними, інтегративними, професійно спрямованими та зорієнтованими на розвиток індивідуальних ресурсів тих, хто навчається. У процесі такого навчання вони не лише опановують матеріал, а й розвивають навички пошуку інформації. Це відображає реальну професійну ситуацію, коли постійно віднаходить необхідну інформацію, інтерпретує та творчо її використовує. Основна ідея полягає в тому, що майбутні молодші спеціалісти оволодівають методами роботи, які практики використовують під час вирішення професійних завдань і дослідження проблем [266, с. 217-220]. Широке застосування ІКТ дозволяє реалізовувати особистісно-діяльний підхід до підготовки сучасних майбутніх молодших спеціалістів.

Відомо, що сьогодні кожний викладач незалежно від предмету, який ним викладається, повинен володіти компетентностями в галузі використання в своїй професійній педагогічній діяльності інструментів і засобів ІКТ. Система

дистанційного навчання може в деякому розумінні виконувати роль мета-інструменту; надавати широкі можливості не тільки інтеграції інструментів і різноманітних матеріалів з різних джерел, але, перш за все координації і упровадження максимально прозорим чином різноманітних аспектів традиційного, електронного і дистанційного навчання.

Навчально-пізнавальна діяльність, що активізується на основі реалізації можливостей засобів нових ІКТ, підтримки інтеграційних тенденцій, закономірностей предметних галузей і навколишнього середовища, поєднуючи їх з перевагами індивідуалізації та диференціації навчання, забезпечує підвищення ефективності педагогічного впливу в навчальному процесі [218, с. 14].

Процес інформатизації вищої освіти ініціює: удосконалення методології вибору змісту, методів і форм навчання, які відповідають завданням підготовки майбутнього молодшого спеціаліста в інформаційному суспільстві; проектування та реалізацію науково-методичних систем навчання, орієнтованих на розвиток здібностей майбутніх молодших спеціалістів, формування вмінь самостійно здобувати знання, працювати з інформацією; створення та застосування нових засобів ІКТ, що забезпечують збирання, продукування, накопичення, зберігання, передавання й обміну навчальної інформації [193, с. 123-127].

Погоджуємося з думкою В. Бикова, який виділяє стратегічні завдання системи освіти в інформаційному процесі: поліпшення якості освіти на основі широкого й ефективного застосування сучасних і перспективних інформаційних комп'ютерних технологій; аналіз рівнів доцільного використання ІКТ у різних напрямках і для різних рівнів підготовки спеціалістів; розроблення комп'ютерних систем навчального призначення; створення системи стандартів комп'ютерно-орієнтованих технологій, розроблення методик сертифікації програмних і технічних засобів навчання; розвиток єдиної системи баз даних у системі освіти, забезпечення доступу до цієї системи [31, с. 49]. Глобальним завданням інформатизації освіти є створення інформаційно-освітнього

простору, в якому здійснюватиметься зв'язок між усіма закладами та установами Міністерства освіти і науки України. Це, на думку Р. Гуревича, А. Гуржія та Л. Коношевського, надає можливість: доступу до всіх видів інформації, розміщених на серверах навчальних закладів, об'єднаних в одну мережу; впровадження дистанційного навчання (лекцій, практичних, лабораторних занять, семінарів тощо) із залученням провідних майбутніх молодших спеціалістів у певній галузі; проведення міжвузівських Інтернет-конференцій; обміну повідомленнями між навчальними закладами та МОН [77, с. 168].

Економічні коледжі, як й інші ВНЗ, активно використовують ІКТ у професійній підготовці для унаочнення, контролю, тренування, пошуку та обміну інформацією тощо. Більшість студентів мають доступ до комп'ютерної мережі. Однак рівень ефективності інформатизації навчальної діяльності залишається досить низьким. Відповідно до загальної тенденції комп'ютеризації ВНЗ, коледжі активно оснащуються комп'ютерними лабораторіями та програмними засобами. Однак, ці дії, як правило, носять несистемний характер; пропонувані програмні засоби призначені для вирішення часткових завдань; засоби ІКТ різних підрозділів не взаємоузгоджені.

Можна стверджувати про відсутність комплексного підходу до управління, автоматизації та інформатизації професійної підготовки, що істотно стримує реалізацію принципу інформатизації в різних аспектах функціонування економічних коледжів і негативно впливає на ефективність організації навчально-виховного процесу і якість підготовки молодших спеціалістів економічного профілю. У зв'язку з цим актуальними є завдання побудови такої системи управління, яка буде орієнтована на впровадження ІКТ, створення електронних бібліотек, розвиток дистанційного навчання, модернізацію і розвиток мережевої та інформаційної інфраструктури навчального закладу. Основою професійної підготовки молодших спеціалістів має стати високотехнологічне інформаційно-освітнє середовище економічного коледжу.

Варто зазначити, що використання ІКТ сприяє підвищенню рівня мотивації майбутніх молодших спеціалістів середньої ланки, становленню їхнього критичного та проблемного мислення, формуванню вмінь приймати рішення, працювати із новітнім програмним забезпеченням галузі, віртуальними об'єктами, використовувати комп'ютерне моделювання у професійній діяльності тощо. Застосування електронних методів навчання дозволить оптимізувати навчальний процес, забезпечити його гнучкість при реалізації освітніх цілей і таким чином підвищити рівень навчання та якість освітніх послуг.

З метою активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх спеціалістів, у нашому дослідженні були застосовані інформаційно-комунікаційні технології під час формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у вигляді мультимедіа.

При обґрунтуванні четвертої педагогічної умови – організація творчої, професійно-орієнтованої самостійної роботи майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю технологіями проблемного навчання – ми звернули увагу, що одним із компонентів професіоналізму є творче мислення, з яким тісно пов'язана самостійність майбутнього молодшого спеціаліста економічного профілю. На нашу думку, самостійність у формуванні професійних вмінь передбачає оволодіння складними вміннями бачити сенс та мету роботи, організацію власної самоосвіти, вміння по-новому підходити до професійних питань, що вирішуються. Тобто, при самостійній навчальній роботі молодший спеціаліст економічного профілю сам повинен визначати мету, предмет та засоби діяльності. У процесі діяльності студент постійно має співвідносити передбачуваний результат з умовами і предметом професійної діяльності, завдяки чому може відбирати її засоби, відповідні способи виконання дій і встановлювати послідовність їх застосування. Праксеологічна сформованість професійних вмінь передбачає, що мають змогу визначити об'єктивні і суб'єктивні аспекти економічних ідей та ідентифікувати відповідність свого рівня теоретичної і практичної підготовки [233].

Самостійна робота у процесі професійної підготовки, виступаючи специфічним педагогічним засобом організації, має проблемний характер. З одного боку, вона постає як навчальне завдання, тобто об'єкт діяльності студента, запропонований викладачем, з іншого – формою прояву певного способу діяльності при виконанні відповідного завдання [14]. У нашому дослідженні самостійна робота носила евристичний та дослідницький характер у процесі вирішення конкретних професійних завдань.

Організація самостійної роботи характеризує вищий ступінь розвитку професійних здібностей і виявляється в умінні успішно вирішувати нестандартні завдання, впевнено діяти у непередбачених ситуаціях шляхом побудови нових моделей діяльності та вирішення проблемних завдань. Вона є умовою удосконалення всього навчального процесу, яка впливає на формування професійної компетентності студента.

Отже використання *компетентнісного підходу* в навчальному процесі формує потребу розв'язання комплексної проблеми. Традиційні форми організації навчальної роботи (лекції, семінари, практичні заняття, консультації) недостатньо впливають на організацію самоосвітньої діяльності тому, на нашу думку, оптимальне використання технологій проблемного навчання як засобу активізації навчально-пізнавальної самостійної діяльності майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю є ефективною педагогічною умовою, яка сприятиме формуванню професійних вмінь. Сутність такого навчання ґрунтується не на передачі готової інформації, а на отриманні студентами певних знань і вмінь шляхом вирішення теоретичних та практичних проблем.

Реалізація творчої, професійно-орієнтованої самостійної роботи спиралась на використанні спеціально підібраних технологіях проблемного навчання, а саме: проблемних лекцій, лекцій-прес-конференцій, методів проектів (бізнес-план).

На відміну від інформаційної лекції, на якій отримують інтерпретовану викладачем інформацію, на проблемній лекції, новий теоретичний матеріал подається як невідоме, яке слід відкрити, вирішивши проблемну ситуацію.

Дидактичні особливості проблемної лекції висвітлені в дослідженнях М. Махмутова [157], О. Матюшкіна [156], В. Оконя [174], М. Скаткіна [228], І. Лернера [140], А. Алексюка [5], та інших вчених, які сформулювали поняття «проблема», «проблемна ситуація», «проблемне навчання».

На проблемній лекції залучення студентів до активної діяльності здійснюється викладачем за допомогою створення проблемних ситуацій.

Проблемна ситуація – ситуація, для оволодіння якою окремий суб'єкт (або колектив) має знайти і застосувати нові для себе знання чи спосіб дій. У проблемному запитанні, у проблемній ситуації завжди має місце суперечність, наприклад: суперечність між теоретично можливим способом розв'язання задачі та його практичною недоцільністю, відсутністю методів аналізу і обробки реально існуючих фактів, суперечність між науковими фактами і життєвими уявленнями студентів.

Завдання педагога полягає в необхідності прогнозувати проблемну стратегію навчання, забезпечити участь студентів в аналізі виниклого протиріччя, залучати їх до вирішення проблемних ситуацій, вчити висувати оригінальні шляхи їх вирішення, вчити аналізувати отриману нову інформацію в світлі відомих теорій, висувати гіпотези і використовувати різноманітні методи для їх вирішення. Для створення методичної розробки проблемної лекції необхідно підготувати низку послідовних питань, починаючи з точного формулювання проблеми для підбору засобів перевірки правильності її вирішення. Викладачу необхідно добре усвідомлювати, який із можливих варіантів вирішення оптимальний, і головне – який навчальний матеріал повинен бути засвоєним під вирішення проблемної ситуації.

Дослідження показало, що для кращого вирішення цієї проблеми викладач не тільки мотивує до активної пошукової діяльності, а й керує нею. У той же час і діяльність викладача повинна носити також проблемно-пошуковий характер. Під час проблемної лекції викладач керує процесом вирішення проблемної ситуації, допомагає студентам в аналізі умов і виборі плану вирішення, надає консультації, допомагає у знаходженні засобів самоконтролю, розглядає

помилки з тими, хто їх допустив, організує колективне обговорення проблеми. Цінним у проблемній лекції є те, що логіка навчального пізнання ніби імітує логіку наукового пізнання. Це допомагає спонукати кожного студента не лише до активної участі в навчальному процесі, а й спрямовувати майбутніх молодших спеціалістів економічного фаху на зміну, удосконалення та обґрунтування ситуаційних завдань. В умовах навчання такий підхід дав змогу кожному студенту продукувати нові ідеї, обґрунтовувати їх та приймати рішення, що можна згодом використати в професійній діяльності на рівні – вирішення поставленого завдання; розширювати й поглиблювати знання зі спеціальності, визначити шляхи професійного зростання, формувати власні професійні вміння тощо.

Отже, саме проблемна лекція припускає діалог викладача зі студентами: викладач постійно звертається до студентів з питаннями, які збуджують думку, мобілізують до використання наявних знань для подальшого навчання нового матеріалу. Розумова діяльність студентів на інформативних або орієнтуючих лекціях не виходить за межі репродуктивної; фактично – це сумлінне осмислення матеріалу, який викладається. На проблемних лекціях студенти залучаються до продуктивної самостійної діяльності, прагнуть поставати питання самому собі, своєму товаришу, викладачу, щоб дійти до істини [228]. Найбільш поширеною формою творчої, професійно-орієнтованої самостійної роботи під час проблемних лекцій є конспектування. Але, як показує досвід, значна частина студентів, особливо 1-2 курсів не вміє вести конспект під час лекції. Водночас конспектування – досить складний вид самостійної роботи, яка полягає в розумовій переробці й письмовій фіксації почутого з тим, щоб з достатньою повнотою відновити потім отриману інформацію. При формуванні навичок цієї роботи велике значення має вміння не тільки зрозуміти, але й відібрати найбільш важливий матеріал і систематизувати його.

Основне призначення конспекту лекції – полегшити розуміння та запам'ятовування навчальної інформації, однак він не обов'язково повинен бути дослівним записом тексту лекції, оскільки він має відображати основну суть

навчальної інформації. Конспект пишеться для подальшого опрацювання, тому записи слід робити розбірливими, щоб їх можна було легко прочитати через деякий час, а основну увагу слід надавати найважливішим визначенням фізичних понять, формулюванню законів, трактуванню формул на чому, зазвичай, лектор акцентує увагу.

У самостійній роботі студентам може допомогти мультимедійний лекційний курс, який містить у стислому вигляді основні питання кожної окремої теми, визначення основних понять лекції, формулювання законів, запис їх у вигляді формул. Саме короткі лекційні курси чи то у друкованому варіанті, або ж у електронному, відіграють певну роль у навчанні студентів – вчать відбирати найважливішу інформацію та лаконічно її записувати. Мультимедійні лекційні курси легко наповнити відеодемонстраціями та анімаціями, що стане у нагоді студентам, які з певних причин не змогли відвідати лекцію та можуть слугувати довідником при підготовці до практичних занять, модульних контролів та при виконанні індивідуальних домашніх завдань.

Самостійна робота студентів, підходи до якої потребують докорінних змін, на сучасному етапі повинна стати основою вищої освіти, важливою складовою процесу підготовки майбутніх молодших спеціалістів. У відповідності до сучасних концепцій виховання у вищій школі в даний час мова повинна йти не про формування у студентів певних якостей особистості, а про створення оптимальних умов для їх саморозвитку. А це значить: знаходити можливості для результативності навчального процесу; мобілізувати кращі досягнення науки і досвіду, щоб гарантувати отримання необхідного результату; будувати діяльність студентів на інтенсивній, науковій основі, а не на основі екстенсивного рівня, що веде до невиправданих витрат часу та ресурсів; приділяти увагу прогнозуванню і проектуванню різних форм навчальної діяльності; широко впроваджувати новітні інформаційні технології.

Оскільки ключовим поняттям у професійній підготовці майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю є формування професійних вмінь, необхідною була розробка структурно-функціональної моделі формування

професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін та критеріально-діагностичного апарату. Подальше дослідження було спрямоване на розробку структурно-функціональної моделі формування професійних вмінь та на з'ясування критеріїв, показників та рівнів готовності до використання професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю для оцінки стану результативності її формування.

2.2. Структурно-функціональна модель формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін

Результати аналізу психолого-педагогічних і методичних праць, педагогічного досвіду професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, визначення та обґрунтування організаційно-педагогічних умов дали змогу розробити структурно-функціональну модель процесу формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін.

Побудова структурно-функціональної моделі потребувала чіткого визначення основних її елементів та їхніх функцій з метою покращення процесу формування професійних вмінь.

Модель (фр. *modele* – зразок) – це уявна або матеріально реалізована система, що відображає або відтворює об'єкт дослідження (природний чи соціальний) і здатна замінювати його простішим прототипом так, що її вивчення дає нову інформацію щодо цього об'єкта [46]. Іншими словами, процес моделювання як метод, засіб, форма наукового пошуку, уможливорює детальне вивчення обраного об'єкта дослідження, дозволяє створити нову теорію, служить засобом її обґрунтування, переходом від емпіричного пізнання до теоретичного і навпаки, допомагає вибрати найбільш раціональну стратегію і тактику педагогічної діяльності. Зважаючи на те, що «... за властивостями моделі ми можемо дізнатися про властивості об'єкта» [163, с. 216], ми

запропонували образ про процес формування професійних вмінь, що відображає логіку наукового пошуку, і є засобом розв'язання поставленого наукового завдання. У нашому дослідженні моделювання враховувало два аспекти:

1) комплекс вимог до педагогічного процесу ВНЗ I-II р.а., які висуває сучасна педагогічна наука (на етапі *професійного становлення*);

2) сукупність кваліфікаційних вимог до майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю (на етапі *професійної готовності*).

У структурі основних складових розробленої моделі (рис. 2.2) виділено три блоки: *методологічно-цільовий, технологічний, діагностично-корегувальний*.

Кожен з блоків виконує свою функцію. Внесення причинно-наслідкових зв'язків між окресленими блоками дозволяє прослідкувати їх безпосередні функції у процесі формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю. Нижче представлено функціональну значущість кожного з трьох блоків та взаємозв'язки між ними.

Структурно до *методологічно-цільового* блоку моделі входять: мета, завдання, підходи, принципи. *Мета* – відображає забезпечення цілеспрямованого формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю як складний багатofакторний процес, що містить цілісну систему наукових економічних об'єктивних знань і вмінь майбутнього молодшого спеціаліста, здатність адаптувати їх у професійну діяльність, систему ціннісних орієнтацій, мотивів діяльності, інтегрованих показників культури, а також наявність стійкої готовності до професійного зростання.

Завдання – відображають спрямованість на систематичний розвиток пізнавальних можливостей студентів в контексті долучення їх до методів проблемно-розвивального навчання; педагогічне керівництво процесами самоосвіти, самовиховання для всебічного розвитку особистості майбутнього спеціаліста; забезпечення зростання успішності оволодіння студентами професійно-спрямованими дисциплінами; сталий інтерес майбутніх спеціалістів до професійної діяльності.



Рис. 2.2 Структурно-функціональна модель формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін

Мета і завдання розробленої методичної системи підпорядковуються сучасним кваліфікаційним вимогам до професійної компетентності майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю.

Також до складу методологічно-цільового блоку входить низка методологічних підходів та принципів.

У дослідженні методологічні *підходи* розуміються як вихідні, ключові фундаментальні педагогічні положення (теорії, концепції, гіпотези), які мають загальнонауковий зміст [119, с. 453]. У свою чергу, єдність методологічних підходів (системний, інтегративний, компетентнісний, особистісно-діяльнісний) визначає методологію нашого дослідження «... як систему принципів і способів побудови теоретичної і практичної діяльності, ... форми і способи науково-дослідницької діяльності» [119, с. 488].

Так, у випадку, коли досліджуваний об'єкт розглядається як освітня система, що характеризується взаємозв'язком її компонентів, використовується *системний* підхід, впровадження якого є важливим і у межах нашого дослідження. У професійній освіті отримання системності передбачає: системність змісту, без якого ні дисципліна в цілому, ні будь-який з її елементів (модулів) не може існувати; чергування пізнавальної та навчально-професійної складових підготовки, що відображає алгоритм формування професійних вмінь і навичок; системність контролю, яка забезпечує формування здатності студентів коледжу трансформувати набуті професійні вміння та навички. Системний підхід має більш широкі можливості. Його можна розглядати, як методологічну основу не тільки пізнавальної, а й перетворювальної діяльності. Цей висновок стосується соціальних систем, яким притаманна цілеспрямованість. Забезпечити цілеспрямованість системи можна тільки завдяки перетворювальній діяльності людини [240, с. 155].

Як зазначає В. Кремень, з позиції системного підходу педагогічна діяльність – це система, яка підкоряється законам системного синергетизму, якими є: закон систем, закон гармонії, закон системогенезу, закон розвитку і саморозвитку, закон відповідності, закон синергетизму [129, с. 16]. Варто

зазначити, що синергетика покликана створити науковий апарат, який би дозволив адекватно відображати проблему ефективного розвитку і становлення людини у всій сукупності її якостей [258, с. 53-67]. Тому, системний підхід – це спосіб наукового пізнання та практичної діяльності, що поєднані між собою.

Системний підхід до розгляду освітніх явищ і процесів, запроваджений до такого феномена, як формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, дозволяє виділити властивості, притаманні будь-якій подібній системі: відкритість, динамічність, цілеспрямованість, багатофункціональність, розвивальність, самокерованість, самовдосконалення.

Наприклад, під час вивчення дисципліни «Менеджмент» студентами вивчається проблема фундаментальних економічних законів. Закон, відповідно до енциклопедичного словника, є “необхідне, істотне, системне відношення між явищами в природі і суспільстві”. Закони носять об’єктивний, системний характер, існують незалежно від свідомості людей. Пізнання законів складає завдання науки, виступає основою для перетворення людьми природи і суспільства. Закон, оперуючи науковими фактами, виражає системний зв’язок між поняттями. Закони є одним з найважливіших елементів системи наукових знань, їм належить важлива роль в організації знань у систему, в науковому поясненні явищ.

Перелік законів, що вивчаються з зазначеної дисципліни, обумовлений змістом навчальної програми, дія яких розповсюджується на досить широке коло економічних явищ, які володіють високим ступенем спільності і можуть служити основою для систематизації знань, а саме: закон вартості, закон великих чисел, закон грошового обігу, закон зростаючих часових видатків, закон конкуренції, закон попиту, закон про асигнування, закон пропозиції тощо.

Таким чином, застосовуючи системний підхід, маємо можливість виявити компоненти системи формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін та відповідні зв’язки між ними; визначити основні чинники впливу на зазначену систему; оцінити місце зазначеної системи як підсистеми у загальній системі

формування професійної компетентності; визначити окремі елементи системи, на які буде здійснено вплив; вивчити процес управління системою; створити систему з ефективнішим функціонуванням; впровадити одержані результати в професійну діяльність.

Інтегративний підхід до формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю передбачає дослідження цього процесу як синтезу знань, умінь, навичок, якостей, здатностей здійснювати діяльність певного рівня. Інтегративні тенденції проявляються в сучасній освіті як прагнення сформувавши в учнів цілісну картину світу, поєднати знання про природу й техніку з духовністю, творчими нахилами. Інтеграція дозволяє не тільки збагатити зміст фахових дисциплін фундаментальними знаннями з основ наук, а й розширює світоглядні орієнтації особистості. Процеси інтеграції призводять до підвищення рівня цілісності та організованості системи [276, с. 21].

Сучасна професійна підготовка молодших спеціалістів економічного профілю на основі інтегративного підходу, на наш погляд, включає цілеспрямоване поєднання елементів професійного навчання, професійного виховання, розвитку загальнокультурного світогляду та розпочинається з аналізу суттєвих зв'язків між елементами інтеграції: ключовими поняттями, навчальними дисциплінами, галузями знань. Інтегративний підхід в коледжах здійснюється за такими напрямками: міждисциплінарна інтеграція; інтегрування теоретичного навчання та практичної (професійної) підготовки; інтегрування набутих знань і майбутньої професійної діяльності тощо. Зазначений підхід передбачає перетворення традиційного змісту освіти, структурну перебудову навчально-методичного забезпечення на засвоєння інтегрованих знань, що важливо у професійній підготовці спеціалістів економічного профілю. Це динамічний, безперервний процес, який потребує прогностичності, врахування особливостей та аналізу різноманітних параметрів знань тощо [151, с. 10]. У межах наукових досліджень важливо, що процеси інтеграції можуть мати місце як в межах уже сформованої системи (в цьому випадку вони ведуть до

підвищення рівня її цілісності й організованості), так і при виникненні нової системи з раніше не пов'язаних елементів.

Реалізація *компетентнісного підходу* передбачає зміщення акцентів з накопичення у майбутніх спеціалістів нормативно визначених знань, умінь та навичок до формування і розвитку здатностей творчої професійної діяльності. У Державних стандартах освіти компетенція розглядається як динамічна сукупність знань, умінь, навичок, здібностей, цінностей, необхідна для ефективної професійної та соціальної діяльності та особистісного розвитку випускників, яку вони зобов'язані засвоїти і продемонструвати після завершення частини або всієї освітньої програми. При цьому зосереджується особлива увага на здатності до дії і врахування контекстів, поєднання знань і вмінь з психосоціальними якостями.

Щодо предмета нашого наукового пошуку, то застосування компетентнісного підходу дозволяє нам відображати результати формування професійних вмінь через систему ознак готовності випускника до виконання тієї чи іншої самостійної діяльності, накопичення ключових компетенцій і, таким чином, ефективно моделювати цілі та результати професійної підготовки за допомогою виражених через компетенції норм її якості. Реалізація компетентнісної концепції: гарантує високий рівень і результативність підготовки майбутнього молодшого спеціаліста економічного профілю; сприяє оновленню змісту фахових дисциплін; посилює особистісно-ціннісну орієнтацію підготовки, вийшовши за рамки обмежень освітнього простору; забезпечує спроможність майбутнього молодшого спеціаліста відповідати новим запитам ринку праці, мати відповідні знання та вміння, уміння виявляти в професійній діяльності позитивні та негативні моменти; відповідний потенціал для оволодіння суміжними інноваційними знаннями; створює умови для забезпечення орієнтації освітніх програм на особистість майбутнього молодшого спеціаліста, тобто акцент у навчанні зміщується з того, що знає, хоче й може викладач, на те, що потрібно студентові; орієнтує на побудову навчального процесу відповідно до очікуваного чи бажаного результату

професійної підготовки. Вважаємо, що перспективність компетентнісного підходу полягає в тому, що він передбачає високу готовність випускника закладу освіти до успішної діяльності в різних сферах.

Оскільки діяльність – основа розвитку особистості, доцільно говорити про *особистісно-діяльнісний підхід* в межах дослідження, основним положенням якого є визнання провідної ролі діяльності у процесі навчання особистості, в тому числі професійного. Зазначене передбачає формування спільних цілей діяльності у навчанні педагогом і студентом; подолання межі між змістовим і процесуальним аспектами навчання (процес як діалог, пошук, гра стає джерелом особистісного досвіду); наближення навчання до професійної діяльності людини; активність міжсуб'єктної взаємодії учасників навчальної діяльності (уникнення формалізму, домінування міжособистісного спілкування); саморозвиток особистості.

Можна стверджувати, що у процесі оволодіння професійною діяльністю формуються професійно-важливі якості особистості-спеціаліста: стійка професійна спрямованість (мотив як вираження потреб, бажань і інтересів людини до своєї професії, що підтверджуються постійним прагненням до самовдосконалення); глибокі загальнотеоретичні знання, уміння й навички; адекватний рівень розвитку професійно важливих психічних процесів, що забезпечують успішність професійного навчання і діяльності; емоційна стійкість, тобто здатність до збереження високоефективної діяльності в умовах дефіциту часу й інформації, впливу екстремальних факторів обстановки [80].

Варто також зазначити, що в основі особистісно-діяльнісного підходу є спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань з різних фахових дисциплін, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти. Особистісно-діяльнісний підхід, таким чином, дає можливість по-новому підійти до вирішення проблеми оптимально ефективного засвоєння знань, формування

умінь та їх застосування, раціонального співвідношення теорії і практики у професійній підготовці молодших спеціалістів в економічних коледжах.

Отже, виокремлені та схарактеризовані теоретичні підходи до формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, зокрема, системний, інтегративний, особистісно-діяльнісний та компетентнісний мають особливе значення у професійній підготовці спеціаліста економічного профілю.

Зазначена методологія формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін реалізується при дотриманні певних *принципів*. У педагогічних дослідженнях [131; 166; 175], присвячених проблемі формування професійних вмінь тих, хто навчається, учені послуговуються різними принципами формування цього багатофакторного процесу, зокрема *загальнодидактичними* (науковості, послідовності і доступності навчання, систематичності, зв'язку з життям, міждисциплінарної інтеграції) та *специфічними* (фрактальним, моделюванням професійної діяльності, єдності економічної теоретичної підготовки і практичної діяльності).

Теоретичний аналіз проблеми, результати дослідно-експериментальної роботи дозволили виділити провідні принципи формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю:

– *Принцип послідовності і доступності навчання*. Неперервна освіта як одна з провідних методологічних засад цілісної дидактичної системи навчання і виховання людини впродовж всього її життя передбачає ступеневу професійну підготовку [169]. Взаємозв'язок усіх складових професійної підготовки на кожному ступені освіти забезпечує реалізація принципу послідовності і доступності навчання. Зазначений принцип в сучасній педагогіці пов'язаний з інтенсивними пошуками цілісних систем навчання, які мають чітко визначену мету й оптимізовані за певними показниками. У межах різних етапів ступеневої професійної освіти цей принцип дозволяє розглядати технічний коледж і технічний університет як педагогічну систему. Забезпечення послідовності

професійної підготовки полягає: в організації неперервного навчання; всебічному поступально-висхідному розвитку особистості; становленні та професійному просуванні кваліфікованих майбутніх молодших спеціалістів; координації педагогічних дій викладачів; діловій співпраці колективів навчальних закладів; цілісному підході до раціональної послідовності і доступності розміщення в навчальних планах гуманітарних і соціально-економічних, природничо-наукових, професійних і практичних дисциплін; реалізації міжпредметних зв'язків; інтеграції знань у процесі формування систем наукових понять у навчальному пізнанні [121, с. 71-73]. Для забезпечення доступності між рівнями освіти впроваджуються нові форми співпраці навчальних закладів, які дозволяють навчати майбутнього молодшого спеціаліста за скороченими термінами з урахуванням однопрофільної підготовки на нижчому рівні, усунути дублювання у навчанні.

– *Фрактальний принцип.* Поняття «фрактальний принцип» бере свій початок від терміну «фрактал», яке широко використовується в природничих науках, архітектурі, радіотехніці, інформатиці, економіці та фінансах. Ми спостерігаємо фрактальні структури в навколишньому світі, просторі і часі. Геродотом була висловлена думка про те, що історія має циклічний характер – в сучасній інтерпретації можна стверджувати, що її структура подібна фракталу. У реальному світі ми бачимо фрактали в різних видах культур, які втілюють самі себе в змінюваних поколіннях, і фрактали природи, які відтворюють все живе «за своїм образом і подобою». Людина також є структурою подібного роду, оскільки володіє властивостями фрактальних утворень. Зокрема, вона має нетривіальну структуру у всіх масштабах (проявах, рівнях, гранях) і є самоподібною, що виражається не тільки в її фізіології, а й у всіх сферах життя, творчості, часовому контексті. У зв'язку з цим фрактальність забезпечує подальше породження, розвиток, зміну і когерентність взаємодії всіх підсистем, які утворюють складну цілісність людини і всього людства, що розвивається відповідно до принципу нелінійності, що допускає варіативність розвитку. Фрактальний принцип дозволить інтегрувати соціально-гуманітарні й

економічні уявлення, обґрунтувати вибір засобів, що забезпечують розкриття реальних і потенційних можливостей і самореалізацію особистості. У межах нашого дослідження фрактальний принцип використовується під час системно-послідовного формування умінь навчатися в процесі покрокової подачі змісту предметної інформації. Так, для реалізації завдань тренінгу «Поетапне формування професійних вмінь у процесі вивчення фахових дисциплін для майбутніх молодших економістів» студентів 2 курсу, всі елементи формування знань та вмінь з кожним «кроком» об'єднуються в ціле, що дозволяє виділяти фрагменти, за допомогою яких досягається загальна мета тренінгу. Використання фрактального принципу допустимо в ситуації, коли неможливо уявити об'єкт у вигляді класичних моделей через присутність нелінійних зв'язків. Це той випадок, коли об'єкт має кілька варіантів розвитку і стан системи визначається положенням, в якому вона знаходиться в зазначений момент, тобто має місце моделювання хаотичного розвитку, що забезпечує можливості для творчості, прояву та виявлення своїх здібностей, набуття та закріплення різних навичок, реалізацію принципово нових форм і методів навчання.

– *Принцип міждисциплінарної інтеграції* виступає як основний механізм оптимізації структури моделі знань і системи дисциплін, який перетворює всю систему підготовки на теоретичний, технологічний і методичний засіб побудови моделей професійної діяльності. Міжпредметність посилює взаємодію усіх дидактичних принципів у реальному процесі навчання. Саме як самостійний принцип виконує свою організаційну роль: впливає на побудову програм, структуру навчального матеріалу, підручників, на відбір методів і форм навчання. Дослідницею І. Козловською було зроблено класифікацію міжпредметних зв'язків, що мають різний статус, серед яких ми акцентуємо увагу на аспект міжпредметних знань, які «є самостійною галуззю дидактичних знань, що має психолого-педагогічне обґрунтування й характеризується цілісною структурою принципів, методів і засобів навчання, за допомогою яких

формується новий тип знань – «міжпредметний», що дозволяє розвивати концептуальний стиль мислення [121, с. 72].

– *Принцип самоактуалізації в професії* виникає тоді, коли центральне місце у взаємодії «людина-професія» належить, безперечно, самій людині. Вибір професії може співпадати з професійним самовизначенням за умови, що майбутній спеціаліст обирає професію згідно своїх здібностей, інтересів, схильностей та прагнень. Якщо студент коледжу обирає професію випадково, наприклад, по знайомству, по суспільній моді на професію та ін., то вибір професії не співпадає з професійним самовизначенням. Самоактуалізація майбутнього молодшого спеціаліста економічного профілю – це довготривалий процес розвитку його ставлення до майбутньої професії та до самого себе як до потенційного суб'єкту професійної діяльності. Особливість процесу професійного самовизначення та самоактуалізації полягає в тому, що цей процес триває протягом всього професійного, та часто всього життєвого шляху людини. Принцип самоактуалізації в професії базується на пошуку «себе в професії», професійному іміджу, власній професійній ролі, індивідуальному стилі професійної діяльності, окресленні для себе професійних перспектив та досягнення їх, нових професійних цілях, прагненні до гармонійного розкриття та утвердження свого творчого потенціалу. В процесі професійного самовизначення майбутній молодший спеціаліст займається самоаналізом, самопізнанням та самооцінюванням власного хисту та ціннісних орієнтацій. Його дії спрямовані на розуміння ступеня відповідності власних особливостей вимогам професії, яку він обирає; на розвиток власних можливостей в процесі професійного навчання та підготовки з метою досягнення більш повної відповідності самого себе щодо обраної професії. Активне самовизначення молодшої людини розкривається у пріоритеті досягнення поставлених цілей, перетворенні умов соціальної та професійної ситуації та їх врахування відносно поставлених цілей. В актуальній діяльності майбутнього спеціаліста можуть домінувати або умови ситуації, або власні цілі, з чого можна зробити висновок про ступінь її активності в процесі самовизначення. Отже, майбутні фахівці, які

здатні подолати несприятливі обставини на шляху втілення власних намірів, характеризується високим рівнем активності в процесі професійного самовизначення.

– *Принцип моделювання професійної діяльності* в навчально-виробничому процесі надає можливість учням правильно та повно уявити собі цілісну картину майбутньої професійної діяльності як у виробничому так і в соціальному аспекті. Сутність зазначеного принципу полягає у тому, що учні імітують професійну діяльність в процесі навчання, при цьому вони знайомляться з цілісною професійною діяльністю, формують комплексні уміння та навички, професійно-важливі якості особистості, цілісно-мотиваційні орієнтації.

Реалізація мети та завдань формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін здійснювалася протягом трьох послідовних етапів: *діагностико-мотиваційного, процесуально-діяльнісного та рефлексивно-корекційного*. Структурно ці етапи відображають *технологічний блок* моделі [рис. 2.2].

На першому, підготовчому, *діагностико-мотиваційному етапі* увагу було зацентовано на основних відкриттях та досягненнях, які стали ключовими та необхідними в реалізації об'єкта та предмета професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю. Зауважимо, що весь процес формування професійних вмінь передбачав повну та ефективну реалізацію невід'ємних складових створеного освітньо-професійно-діяльнісного середовища.

Таким чином було зроблено теоретичний аналіз стану розробленості сучасних феноменів професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів. Сукупність ключових понять, детальний аналіз нормативної бази освітньо-кваліфікаційних характеристик та робочих програм фахових дисциплін «ПОДП», «Менеджмент» майбутніх молодших спеціалістів спеціальності 5.03050401 «Економіка підприємства» Промислово-економічного коледжу Національного авіаційного університету стали передумовою виокремлення

ключових знань та навичок, що перебувають у постійній взаємодії та сприяють формуванню професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю.

Також на діагностико-мотиваційному етапі головним завданням було визначення стану сформованої готовності до професійної діяльності, розвиток особистісних та професійних якостей у майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю.

З цією метою, в групах виконувалися завдання творчого характеру кожним студентом, що брав участь в педагогічному експерименті. Учасники таких занять отримали методичні рекомендації «Формування професійних вмінь молодших спеціалістів економічного профілю» і засобами тестування визначали рівень розвитку своїх пізнавальних здібностей та умінь. За отриманими результатами розроблялася комплексна програма професійного навчання студентів. У педагогічному консультуванні майбутніх спеціалістів економічного профілю брали участь куратори груп і викладачі фахових дисциплін. На цьому етапі у студентів формувалися уявлення про власний рівень розвитку навчально-інтелектуальних умінь; логічного, економічного, критичного мислення; пізнавальної активності.

Основним, робочим етапом формування професійних вмінь молодших спеціалістів економічного профілю був другий етап – *процесуально-діяльнісний*. Провідний напрям педагогічних дій на цьому етапі – систематичний розвиток *практичних і технологічних* вмінь, а саме: пізнавальна активність до майбутньої професії; професійна мобільність; вміння ефективно розв'язувати професійно-орієнтовані завдання; вміння обробляти інформацію та орієнтуватися в інформаційних потоках; креативність; готувати виступи, презентації.

При цьому реалізовувалися завдання щодо оволодіння студентами теоретичними знаннями та вміннями професійної діяльності. Слід зазначити, що на цьому етапі, як і на попередньому, також здійснювався цілеспрямований розвиток особистості майбутнього молодшого спеціаліста.

Для вирішення поставлених завдань використовувалися вправи на інтелектуальний розвиток, ігри, тренінги, лекції, вправи з використанням ІКТ тощо. При викладанні професійно-спрямованих дисциплін викладачі, поряд з узвичаєними способами (розповідь, пояснення, бесіда, вправи, самостійна робота тренувального типу), застосовували елементи проблемного навчання, метод проектів, імітаційно-ігрові методи, дискусію, самостійну роботу пошукового характеру з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Наприклад, з метою формування інтересу до навчальної діяльності використовували на заняттях ігрові моменти, зокрема для самостійної роботи пропонували студентам розв'язати кросворди. Самостійне вирішення кросвордів активізувало увагу і мислення студентів, спонукало звернення до літератури. Серед ігрових моментів позитивні результати спостерігались після розв'язання ситуаційних ігор, імітаційних ігор. Наприклад, імітаційна гра «Нове призначення» допомогла 70 % студентів замислитись над власним професійним зростанням.

Одночасно із зазначеними заходами впроваджували у навчально-виховний процес проблемне навчання, вели цілеспрямовану роботу з реалізації творчих здібностей, стимулювання пошукового характеру навчальної діяльності, розробляли професійні завдання.

Щодо останньої позиції, то на заняттях студенти оволодівали уміннями раціонального використання комп'ютера для пошуку інформації в електронних бібліотеках, створення креслень у мережі Інтернет з її подальшою обробкою, відкривати електронні акаунти тощо. На цьому етапі створювалися умови для поступового просування студентів від епізодичних навчальних дій до стійкої системи навчання. Майбутні спеціалісти мали можливість самостійно обирати для себе комфортний ритм навчальних занять, вибудовувати послідовні уміння, здійснювати самоконтроль.

Провідним завданням третього, *рефлексивно-корекційного*, етапу було формування організаційно-контролюючих вмінь, тобто здатностей студентів до

рефлексії, до постійного самовдосконалення. Зміст діяльності майбутніх молодших спеціалістів на цьому етапі полягав у закріпленні умінь та навичок професійної діяльності, удосконаленні здатностей аналізувати, оцінювати, корегувати та прогнозувати результати професійної діяльності. На зазначеному етапі застосовувалися прийоми самоконтролю (усвідомлена регуляція студентом власної поведінки та діяльності з метою забезпечення відповідності їхніх результатів поставленим цілям, вимогам чи правилам), самооцінки (судження студента про міру наявності в нього певних якостей, властивостей і зіставлення їх з певним еталоном, зразком).

Узагальнюючи, можна сказати, що, в нашому дослідженні, до форм і методів формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю віднесено: *форми* – навчальні заняття (репродуктивного і продуктивного виду), дискусії, лекції, бесіди, консультація; *методи* – метод проектів; дидактичні ігри; тренінг, мозковий штурм; проблемні; репродуктивні; проектування, самостійної роботи; самоконтроль тощо.

Діагностично-корегувальний блок моделі відображає процеси оцінювання, аналізу і корекції результатів системного формування професійних вмінь молодших спеціалістів економічного профілю як цілісного конструкту чотирьох структурних компонентів (*цільового, змістового, процесуально-діяльнісного, оцінно-результативного*) і поєднує критерії (*організаційно-пізнавальний, когнітивний, операційно-діяльнісний, контроль-рефлексивний*) з відповідними показниками, що в комплексі характеризують три рівні сформованості складного багатофакторного процесу формування професійних вмінь майбутнього молодшого спеціаліста економічного профілю: репродуктивний, продуктивний, креативний.

При дотриманні наголошених принципів, повноцінному забезпеченні обґрунтованих педагогічних умов комплексом відповідних *методів і форм результатом* реалізації елементів моделі передбачаємо сформованість у майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю високих рівнів професійних вмінь, бо вказана модель виконує кілька функцій:

- а) є засобом дослідження професійної компетентності як педагогічної категорії;
- б) відображає логіку професійної підготовки студентів щодо постійного і цілеспрямованого особистісного удосконалення;
- в) унаочнює основні позиції досліджуваного процесу, узагальнює результати та орієнтує на його постійну модернізацію.

2.3 Методика реалізації організаційно-педагогічних умов формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін

2.3.1. Практична реалізація організаційно-педагогічних умов.

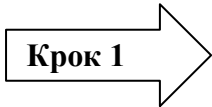
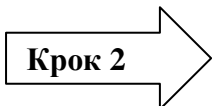
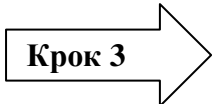
Зазначений етап педагогічного дослідження передбачав розгляд методів і засобів навчально-пізнавальної діяльності студентів для удосконалення методики формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін. Тому подальше наше дослідження було спрямоване на розгляд та реалізацію кожної педагогічної умови.

Процес удосконаленої методики передбачав практичне впровадження *чотирьох зазначених вище організаційно-педагогічних умов*, яке проходило у три взаємопов'язані етапи: діагностико-мотиваційного, процесуально-діяльнісного та рефлексивно-корекційного у процесі вивчення молодшими спеціалістами економічного профілю з міжнародних відносин фахових дисциплін: «Планування та організація діяльності підприємства» та «Менеджмент». Відповідно до реалізації організаційно-педагогічних умов у рамках професійно-діяльнісного середовища формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю нами оновлено зміст навчальних програм фахових дисциплін «Планування та організація діяльності підприємства» та «Менеджмент», запроваджено нові професійно-практичні заняття і споріднені професійно орієнтовані дисципліни (кредитні модулі),

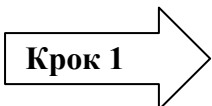
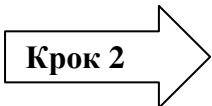
розроблено спецкурс «Бізнес-планування» та інше дидактичне забезпечення (додаток В). Окрім того, у дослідженні ми виходили з того, що процес формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін є системний, цілісний і завершений.

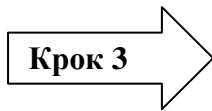
Виокремлення елементів навчання у процесі покрокової подачі змісту предметної інформації з метою формування ключових та професійних компетенцій було реалізовано на діагностико-мотиваційному та процесуально-діяльнісному етапі. Так, наприклад, при вивченні теми «Сутність планування і особливості його здійснення на підприємстві» з дисципліни «ПОДП», застосовуючи покрокову подачу інформації, ми виділили наступні етапи й кроки:

Етап 1 – планування як наука.

- | | |
|---|--|
|  Крок 1 | коледжу вивчають приналежність планування до сфери людської діяльності, планування як об'єкт, його місце й мету. |
|  Крок 2 | Ознайомившись з плануванням, коледжу розширюють свої знання й вивчають Сутність «Планології» як науки планування, її предмет, об'єкт і методи дослідження. |
|  Крок 3 | Охоплює знання з попередніх тем і коледжу розуміють теоретичні підвалини планування мікросистем. |

Етап 2 – процес планування і вибір рішень.

- | | |
|---|---|
|  Крок 1 | коледжу вивчають змістову характеристику планування як орієнтованої на майбутнє діяльності з прийняття рішень. |
|  Крок 2 | Ознайомившись зі змістом плануванням, коледжу закріплюють свої знання й навички з альтернативності вибору та критеріїв прийняття раціональних рішень. |



Охоплює знання з попередніх тем і коледжу розуміють формальний і системний підходи у плануванні.

Також, на діагностико-мотиваційному етапі ми застосовували тренінг, тому що – це одночасно: цікавий процес пізнання себе та інших; спілкування; ефективна форма опанування знань; інструмент для формування умінь і навичок; спосіб розширення досвіду.

Впровадження нами тренінгових технологій під час вивчення фахових дисциплін дозволило виявити низку проблем, зокрема:

– наявність суперечностей як між змістовими так і методичними компонентами, інноваційними і традиційними підходами до навчання;

– відсутність спеціально підготовлених викладачів-тренерів, які досконало володіли б тренінговими технологіями специфічних особливостей дисциплін економічного спрямування;

– відсутність системи підготовки тренінгових матеріалів і логічно-послідовного впровадження їх у навчальний процес (Додаток Д).

Тренінг проводився зі студентами упродовж 3 днів та містив покрокову структурну програму тренінгової технології формування професійних вмінь (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Практична реалізація програми тренінгової технології
формування професійних вмінь майбутніх
молодших спеціалістів економічного профілю**

№	Структура заняття тренінгу	Покрокова програма тренінгу
1.	<u>Моя професія</u> <u>-економіст</u>	Вправа на знайомство «Цікаве ім'я»(10 хв.) Вправа «Подушечка» (10 хв.) «Опитування студентів щодо відвідування тренінгу професійного спрямування»

Продовження таблиці 2.1

		Інформаційне повідомлення «Що таке професія?»(10 хв.). Вправа-дискусія «Формула вибору професії». Міні-лекція «Сучасний економіст, його права та обов'язки». Вправа «Чому я вибрав професію економіст?» Вправа «Сучасний Економіст – це ...» (15 хв.). Вправа ЕКОНОМІЧНИЙ кросворд.
2.	<u>Професійні</u> <u>вміння</u> <u>майбутнього</u> <u>економіста</u>	Вправа «Відгадайка». Вправа «Навпаки». Міні –лекція «Взаємозв'язок фахових дисциплін». Гра «Економічний бій». Дискусія «Оптимальний шлях виходу з банкрутства». Вправа «Розв'язок комплексних задач».
3.	<u>Від теорії до</u> <u>практики</u> <u>або рівень</u> <u>готовності</u> <u>до</u> <u>майбутньої</u> <u>діяльності</u> <u>(професії)</u>	Інформаційне повідомлення-пам'ятка. «Бюджет підприємства». Вправа «Бюджет». Міні лекція-пам'ятка «Документ». Вправа «Папка з вихідними документами». Гра «Готовність до майбутньої професії». «Опитування студентів після відвідування тренінгу професійного спрямування».

Під час навчання викладачем проводився вибір активного методу, за допомогою якого подана покрокова інформація сприймається студентом. І саме поетапність навчання в значній мірі впливатиме на те, яким чином вирішуватися завдання програмного навчання і якою виявиться ефективність її засвоєння.

Висока ефективність тренінгового навчання є результатом того, що:

- цінується позиція і знання кожного з учасників тренінгу;
- можна поділитися своїм досвідом і проаналізувати його у комфортній атмосфері без примусу;
- є можливість навчатися, виконуючи та відпрацьовувати практичні дії;

– можна припускатися помилок, що не призводитимуть до покарання або негативних наслідків;

– немає оцінок та інших «каральних» засобів оцінювання нових знань [210, с. 230].

Завдяки цьому майбутні спеціалісти отримають покрокову відповідну професійну підготовку та зможуть пристосуватися до нових сучасних ситуацій і, як результат, самостійно зможуть вирішувати професійні завдання та вдосконалювати свою самоосвіту, що є дуже важливим в умовах швидкого старіння знань та їх частого оновлення.

Проведення тренінгів допомогло системно-послідовно сформувати «уміння навчатися», а саме:

- 1) техніку пошуку інформації;
- 2) інтелектуальний розвиток через читання різноманітної наукової, періодичної, художньої літератури;
- 3) уміння раціонального читання;
- 4) супровід прочитаного письмовими записами.

У ході тренінгу нами були використанні такі допоміжні матеріали: дошка, стілець, подушка, бейджики, папір, ручки, блокноти, роздатковий матеріал (пам'ятки, опитувальник).

Для практичної реалізації другої педагогічної умови – *використання міжпредметних зв'язків у процесі навчання для мотивації навчальної діяльності* – ми акцентували увагу на роль, яку відіграють внутрішньопредметні зв'язки (між фактами, поняттями, законами, теоріями, що вивчаються в межах одного предмета, а також між прийомами діяльності та вміннями, що, при цьому, використовуються чи формуються). Міжпредметні зв'язки можна поділити:

- внутрішньоциклові (зв'язок між предметами одного циклу);
- міжциклові (зв'язок між предметами різних циклів).

Це зумовлює необхідність формування з урахуванням наявних об'єктивних системних змістових зв'язків і взаємозв'язків між різними навчальними

дисциплінами в навчальному плані їх підготовки, які хоч і не належать до міжпредметних, проте виконують подібні функції.

Для реалізації міжпредметних зв'язків навчального процесу майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю нами було розподілено час вивчення навчального матеріалу на процесуально-діяльнісному етапі. З цією метою у навчальному процесі при вивченні фахових дисциплін майбутніми молодшими спеціалістами економічного профілю, було акцентовано увагу на напрями їх реалізації, а саме:

- 1) розширення, поглиблення відомостей про певний факт, поняття, закон, теорію;
- 2) систематизація, узагальнення знань;
- 3) формування професійних вмінь та навичок.

Отже, реалізація цих напрямів дає змогу управляти активністю студентів на навчальних заняттях, спрямовувати, контролювати, створювати умови, надавати необхідні засоби й інформацію. У результаті активної діяльності студентів відбувається процес формування знань, умінь і навичок, які формують інтерес у студентів до професійної діяльності. Наприклад, під час вивчення дисципліни «Менеджмент» нами використовувалися такі методичні прийоми створення проблемних ситуацій:

- підведення студентів до виявлення певного протиріччя і самостійного знаходження шляхів його вирішення;
- наголошення майбутнім молодшим спеціаліста на можливих суперечностях у практичній професійній діяльності;
- акцентування уваги студентів на різних поглядах теоретиків і фахівців-практиків стосовно одного і того ж питання;
- спонукання студентів до порівняння, узагальнення, формулювання висновків за допомогою постановки конкретних запитань (на узагальнення, обґрунтування, конкретизацію, логіку міркувань);
- формулювання проблемних завдань, наприклад, з недостатніми або надлишковими вихідними даними, з невизначеністю і протиріччями в

постановці запитань, заздалегідь допущеними помилками, обмеженим часом, на подолання, так званої, «психологічної інерції» [224, с. 524].

Це дає змогу забезпечити системність і внутрішню єдність навчального плану професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, сприяє послідовному поєднанню навчальних дисциплін в єдине змістове ціле – аналітичне спрямування на визначення професійної спрямованості їх підготовки, а також сприяють формуванню у них професійних вмінь економічної діяльності, професійно важливих міждисциплінарних знань, навичок, здатностей, професійного світогляду та раціонального мислення.

Так, під час викладання навчальної дисципліни «ПОДП», при вивченні таких тем, як «Планування персоналу та оплати праці»; «Планування витрат»; «Планування фінансів» тощо ми акцентували увагу на постійній співпраці з викладачами циклової комісії, адже зазначені теми співпадають з темами таких дисциплін як «Управління витратами», «Нормування праці», «Фінансове планування», «Економіка підприємства», «Податкова система» та інші. Зважаючи на глибоко професійний зміст тем, а, відповідно, і проблемні ситуації в межах вивчення кожної з них, *викладачі циклової комісії використовують* будь-яку нагоду можливих форм співпраці з викладачами спеціальних дисциплін, включаючи засідання, семінари, науково-практичні конференції, бінарні заняття та індивідуальні консультації, завдяки чому удосконалюється методика формування професійних вмінь. Тому використання міжпредметних зв'язків дозволило нам значно розширити можливості кожного студента у реалізації професійних потреб.

Постійна зміна умов дала можливість використовувати нові знання та автоматизувати вміння їх аналізувати, верифікувати, оцінювати та інтегрувати у нову ситуацію. Така інтеграція знань і вмінь забезпечила єдиний підхід до вивчення предметів. Здатність до багатовекторного мислення, ведення цілеспрямованого багатоваріантного пошуку вирішення проблем, здійснення об'єктивної оцінки прийнятих рішень можливе за умови вивчення фахових дисциплін. Наприклад, на семінарських заняттях з дисципліни «ПОДП», на

відміну від традиційних занять, ми проводили різні види дискусії з метою з'ясування та зіставлення різних точок зору, пошуку, виявлення альтернативної думки, знаходження правильного рішення проблемної ситуації. На думку Ю. Бабанського, дискусія вчить самостійно мислити, розвиває вміння практичного аналізу й ретельної аргументації висунутих положень, поваги до інших поглядів [17, с.143]. Наприклад, при вивченні теми «Організаційно-виробниче забезпечення конкурентоспроможності продукції» з дисципліни «ПОДП», ми використовували навчальну дискусію, а при вивченні теми «Організація обслуговування виробничого процесу» – *семінарську* дискусію.

Навчальна дискусія на занятті з теми «Організаційно-виробниче забезпечення конкурентоспроможності продукції» була спрямована на:

- роботу зі змістом навчального матеріалу;
- стимулювання ініціативності студентів розвивати мислення;
- підбір і чітке представлення власних аргументів у предметній підготовці по темі дискусії.

Взаємодія в навчальній дискусії будувалася не просто на почергових висловах, питаннях і відповідях, а на змістово спрямованій самоорганізації учасників – тобто зверненні учнів один до одного для поглибленого і різностороннього обговорення самих ідей, точок зору, проблеми. На початку навчальної дискусії ми акцентували увагу на формуванні дискусійних об'єктів. Далі зверталась увага не тільки на виявлення різних точок зору, позицій, способів аргументації, їх співвідношення і складання об'ємного і багатопланового бачення явищ, але й на зіставленні інтерпретацій складних явищ, виходу за межі безпосередньої ситуації, пошук особових сенсів. Це сприяло тому, що студенти привчалися глибше мислити, виходячи з контрастних зіставлень, тим значнішим ставав їх творчий потенціал.

На відміну від навчальної дискусії, *семінарська* дискусія, (групова дискусія), наприклад, з теми «Організація обслуговування виробничого процесу» була процесом взаємного спілкування студентів та викладача, де відбувалося формування практичного досвіду спільної участі в обговоренні та

вирішенні теоретичних і практичних проблем. Студенти були поділені на групи з 4 осіб. Під час дискусії викладач задавав питання, робив окремі зауваження, уточнював основні положення виступів студентів, протиріччя в міркуваннях. На занятті спілкування зі студентами мало довірливий тон, демократичність, принциповість у вимогах. Ефективність зазначеної дискусії під час проведення семінару залежала від:

- орієнтації студента на чіткість та обґрунтованість аргументації;
- реалізації права кожного студента на власну думку, що відмінна від думки викладача;
- налаштування всіх студентів на розкриття та вирішення поставленого завдання.

Студентам пропонувалася такі питання для дискусії (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Перелік питань для початкової та групової дискусій

Теми дискусій	Перелік питань
<p>Організаційно-виробниче забезпечення конкурентоспроможності продукції</p>	<p>Доведіть ефективність, необхідність та обґрунтуйте свою відповідь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - якості продукції для суспільства; - контролю за якістю та випробування продукції; - системи управління якістю продукції; - конкурентоспроможність продукції на ринку.
<p>Організація обслуговування виробничого процесу</p>	<p>Поясніть необхідність організації та обґрунтуйте свою відповідь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - обслуговування і ремонту технологічного обладнання; - енергетичного обслуговування виробництва; обслуговування виробництва інструментом і технологічним оснащенням; - транспортного і складського обслуговування виробництва.

Таким чином, застосування в процесі навчання дискусії допомогло студентам проявити себе, показати свої здібності та вміння. В ході дискусії не повторювалися у своїх відповідях, а активно брали участь в доповненні один одного, використовуючи раніше отримані міжпредметні знання та доводити розпочате до кінця поставлене завдання, де підвищується інтелектуальна діяльність та формуються професійні вміння.

Ми звернули увагу, що в процесі дискусій суттєво підвищується активність професійної навчальної діяльності студентів, яка реалізується за допомогою технологій проблемного навчання. Перевагами використання технологій проблемного навчання є те, що створення проблемних ситуацій на заняттях:

- зумовлює мету студентів до їх вирішення і тим самим сприяє формуванню цілей навчально-пізнавальної діяльності майбутніх молодших спеціалістів (цільовий компонент);

- організовує системне засвоєння нових знань шляхом спостереження, аналізу та узагальнення фактів і, водночас, розвиває їхні уміння і навички (змістовий компонент);

- розвиває розумові здібності та розкриває творчий потенціал студентів, сприяє формуванню всебічно розвиненої особистості, спроможної орієнтуватися та швидко адаптуватися при вирішенні майбутніх життєвих і професійних проблем (процесуально-діяльнісний компонент);

- виховує самостійність і сприяє виробленню самоконтролю і самооцінки власних суджень, дій (оцінно-результативний компонент).

Таким чином, проблемне навчання має активно-пошуковий, продуктивний характер на відміну від репродуктивного характеру традиційного навчання і впливає на всі компоненти процесу формування професійних вмінь [227].

Зазначимо, що інформаційно-комунікаційні технології є складовими професійно-діялісного середовища, *часткова імплементація* якого *детермінується саме завдяки ним*. Перевагою цих технологій є те, що під час їх використання ми інтегрувати аудіовізуальну інформацію, представлену у вигляді анімації, відеофільму, слайдів, текстової та графічної інформації у

вигляді інтерактивного діалогу. Застосування ІКТ дала нам можливість поєднати друкований текст, графічне зображення, рухоме відео, іншу наочність та аудіозапис. У разі такого поєднання одночасно виконують усі види діяльності, тому інформація засвоюється набагато швидше та з інтересом [189].

Як засоби при проведенні різного типу занять (лекції, практичні заняття, конференції, презентації тощо) ми активно застосовували мультимедійні технології.

Наприклад в поєднанні з (e-learning), використовувалася платформа MOODLE, яка встановлена на сервері коледжа. Система містить широкий склад компонентів, завдяки модульній структурі, рішення про використання (чи ні) будь-якого з них ухвалюлося в довільний момент, також під час проходження конкретного курсу студентами коледжу. Це дає достатньо велику гнучкість – використання системи можна почати з довільних, в даний момент необхідних, навіть одиничних компонентів (наприклад, з дискусійного форуму, глосарію (словника понять), уроку, і т.д., поступово наповнюючи іншими елементами).

Серед основних можливостей використання системи, ми виділили наступні:

1. Надання через мережу освітніх матеріалів всім бажаючим студентам або вибраній групі користувачів (Ресурси, Урок, Словник понять (глосарій) і т.д.).

2. Забезпечення і підтримка можливості взаємного спілкування зарівно як між студентами, які беруть участь в курсі, так і між студентами і викладачем, причому як з використанням синхронного режиму (учасники комунікації повинні мати доступ до мережі в один і той самий час, і скористатися Чатом, Програмою-комунікатором, внутрішньою системою обміну повідомленнями тощо), так і асинхронного режиму (одночасний доступ до мережі не потрібен; контакт здійснюється з використанням Форуму, e-mail, Завдання, Журналу (Робочого зошиту).

3. Документування і збереження робіт, результатів дискусії, документування заданих питань і одержаних відповідей. В результаті

управління курсом з використанням системи e-learning виникає своєрідне “портфоліо” як всієї групи, так і індивідуальне для кожного учасника курсу.

4. Надання інструментів, які забезпечують можливість здійснення поточного контролю і оцінки досягнень окремих учасників і доставку зворотних даних щодо кожної теми, у тому числі оцінок і відгуків (рецензій) на їх роботи (Форум, Завдання, Журнал (Робочий зошит), Оцінки, Звіти, Опиту, Запитальники, Анкети і т.д.).

5. Надання можливості аналізу участі і активності окремих учасників курсу, аналіз часу, присвяченого на роботу з матеріалами; оцінку того, оволодіння якими елементами курсу, викликало в групі (або даного учасника) найбільші труднощі; швидку реакцію на проблеми, що виникають, наприклад, при пересиланні додаткових матеріалів; організовану підтримку з боку учасників курсу, які краще справляються з навчальними завданнями, при цьому підтримується контроль за смисловою (дидактичною) стороною допомоги, яка надається.

Наприклад, щодо надання навчальних матеріалів використання системи забезпечує наступні можливості:

1. Викладач пересилає на платформу необхідні файли (до 2Мб), що включають підготовлені раніше навчальні матеріали, і потім забезпечує до них доступ (до окремих файлів або цілих каталогів) користувачів даного курсу або всіх охочих.

2. При створенні навчальних матеріалів доступні інструменти системи: вбудовані текстові (html) редактори, що забезпечують можливість форматування тексту, імпортування графіки, звукових, відео-фільмів, створення таблиць, гіперпосилань до ресурсів системи або глобальної мережі Інтернет.

3. Можна нескладним чином створити як окремий ресурс: файл HTML, мультимедійний, гіпертекстовий словник, фрагмент уроку, посилання на матеріали, які вже створені або доступні в Інтернеті.

У процесі читання лекцій застосовувалися презентації, що містять різні види інформації: текстову, звукову, графічну, анімації.

Таким чином, мультимедіа дозволяли нам сполучити вербальну і наочно-почуттєву інформацію, що створювало актуальний настрій навчання. Так, при використанні мультимедіа на заняттях через структурування й візуалізацію інформації відбувалося посилення мотивації студента, активізувалася його пізнавальна діяльність.

Узгоджене поєднання програмного забезпечення з відео- і звуковим супроводженням текстів, високоякісною графікою й анімацією, характерне для мультимедіа, перетворює його на інформаційно насичений і зручний для сприйняття продукт.

Отже, процес навчання, що передбачає застосування ІКТ у викладанні матеріалу на рефлексійно-корекційному етапі вимагає від молодших спеціалістів продуктивного мислення, пізнавальної активності, ерудиції, інтуїції, самостійності, готовності до динамічних змін, оперативності у прийнятті рішення та здатності до співробітництва з іншими людьми. За умови використання ІКТ, значно підвищується рівень готовності до використання професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю.

На другому етапі формування професійних вмінь при реалізації *четвертої* педагогічної умови ми враховували, що проблемне навчання змінює мотивацію пізнавальної діяльності: провідними стають пізнавально-спонукальні (інтелектуальні) мотиви. Інтерес до навчання виникає у зв'язку з проблемою і розгортається у процесі розумової праці, пов'язаної з пошуками та знаходженням рішення проблемного завдання або сукупності завдань. На цих засадах виникає внутрішня зацікавленість, що перетворюється у чинник активізації навчального процесу та ефективності навчання. Пізнавальна мотивація спонукає людину розвивати свої схильності та можливості. Проблемне завдання, що ставиться перед студентами, має відповідати їх інтелектуальним можливостям: бути досить складним, але водночас можливим до розв'язання завдяки тим навичкам мислення, які сформовано у студентів, володінню ними узагальненим способом дій та достатнім рівнем знань.

Метою технології проблемного навчання є розвиток теоретичного мислення студентів у процесі засвоєння знань фахових дисципліни; формування пізнавального інтересу в студентів. В удосконаленій нами методиці засвоєння змісту фахової дисципліни здійснювалось в процесі вступних, пояснювально-ілюстративних лекцій, через проблемне викладання знань з опорою на самостійну *роботу* студентів, технологія якої включала п'ять етапів вирішення проблеми:

- 1) виявлення складності проблеми;
- 2) виявлення проблеми та її визначення;
- 3) виявлення шляхом умовивідних положень імовірних рішень;
- 4) представлення можливого рішення;

5) спостереження й експерименти, які призводять до прийняття або відхилення прийнятого допущення, тобто до висновку, що має позитивне чи негативне судження.

Вирішення проблеми здійснюється студентами коледжу за допомогою чотирьох основних етапів:

- а) підготовка особистості та намагання розв'язати проблему;
- б) інкубація – період «визрівання» рішення;
- в) миттєвий спалах ідеї-рішення;
- г) верифікація – перевірка результативності рішення та уточнення нової ідеї.

Наприклад, до теми «Об'єкти бухгалтерського обліку» створено повторювально-узагальнюючий текст, що має такий вигляд:

Вступ. Перш ніж приступити до вивчення бухгалтерського обліку, необхідно ознайомитися в загальних рисах з об'єктами цього обліку. Це дасть змогу краще зрозуміти особливості обліку, повніше й глибше вивчити його.

Тези. Об'єктами бухгалтерського обліку підприємства є господарські засоби й джерела господарських засобів. Згідно з Національними стандартами бухгалтерського обліку в Україні господарські засоби підприємства групують за трьома ознаками: 1. Необоротні активи. 2. Оборотні активи. 3. Витрати

майбутніх періодів. Джерела господарських засобів групують за чотирма ознаками: 1. Власний капітал. 2. Забезпечення майбутніх витрат і платежів. 3. Довгострокові зобов'язання. 4. Поточні зобов'язання. (А)

Висновки. Знання об'єктів бухгалтерського обліку вимагає розгляду змісту і призначення окремих елементів методу бухгалтерського обліку. (Б)

Теоретичні запитання:

За якими ознаками групують господарські засоби у бухобліку України?

Дайте повну характеристику необоротних активів.

Дайте повну характеристику оборотних активів.

Дайте повну характеристику витрат майбутніх періодів. (В), (Г).

Проблемні завдання, запитання та ситуації використовуються як засіб, що примушує студентів узагальнювати та систематизувати свої знання, шукати на основі індуктивних та дедуктивних умовиводів відповідей з опорою на текст. Завдання спрямовують студентів на аналіз, порівняння, співставлення, виокремлення головного та відмінного. Наприклад до теми «Види цінних паперів» можна запропонувати таке проблемне завдання:

Відомо, що цінні папери передбачають, як правило, виплату доходів у вигляді дивідендів відповідно до внесеної суми на розвиток виробництва, а також передавання грошових прав іншим особам. На підприємстві «Єврокар» м. Львова зі списків власників цінних паперів за невідомих причин не було вилучено ім'я працівника, який помер два роки тому. По дивіденди звернулась його донька. Чи має вона право на ці дивіденди і за яких умов?

Методами і формами організації навчання, що використовувалися на навчальних заняттях були: бінарні заняття; дискусії; брейнстормінг («мозковий штурм»), Інтернет (пошук інформації, даних для розв'язання завдання). Наприклад, під час проведення проблемних лекцій, зважаючи на певний рівень підготовленості студентів, використовувалися проблемні запитання, тому такі заняття часто наближалися до дослідницької діяльності.

Проблемність лекції досягалася послідовним створенням проблемної ситуації певної складності, яку не в змозі подолати за допомогою наявних знань,

а тому мотивувалася посилена навчально-пізнавальна активність та діяльність студентів у напрямку отримання нових знань, які становлять безпосередній інтерес для майбутньої професійної діяльності.

За допомогою проблемної лекції забезпечувалося досягнення трьох складових компонентів основної дидактичної мети:

- 1) засвоєння студентами теоретичних знань;
- 2) розвиток теоретичного мислення;
- 3) формування пізнавального інтересу до змісту навчального предмету і професійної мотивації майбутнього молодшого спеціаліста.

При проведенні лекції із заздалегідь запланованими різними варіантами вирішення проблеми, один з яких був правильним, допомагали побачити рівень закріплених професійних знань та вмінь шляхом виправлення помилок, котрі заздалегідь підготовлював викладач в різних варіантах з навчального матеріалу. Завдання студентів полягало в тому, щоб виявити ці помилки, занотувати їх і оголосити в кінці заняття. Такі лекції носили емоційний характер, сприяли створенню атмосфери довірливості та співпраці викладача і студентів, значно підвищували інтерес до дисципліни, яка вивчається.

Особливостями таких лекцій були: проблемний виклад матеріалу, перевірка попередніх знань, евристична бесіда, проблемні демонстрації, мисленнєвий проблемний експеримент, проблемні завдання та їх вирішення тощо. Виконували такі дії як: вибір, порівняння, зіставлення, аналіз, планування, усунення неузгодженості, прийняття рішення, здійснення пошуку, дослідження тощо.

У процесі проблемної лекції та лекції із заздалегідь запланованими помилками нами використовувалися такі методичні прийоми вирішення створених проблемних ситуацій:

- підведення студентів до виявлення певного протиріччя і самостійного знаходження шляхів його вирішення;

– наголошення майбутнім спеціалістам на можливих суперечностях у практичній професійній діяльності;

– акцентування уваги студентів на різних поглядах теоретиків і спеціалістів економічного профілю;

– спонукання студентів до порівняння, аналізу, планування, узагальнення, формулювання висновків за допомогою постановки конкретних запитань (на логіку, конкретизацію, обґрунтування, узагальнення, міркування);

– звертання уваги на формулювання проблемних завдань, наприклад, з недостатніми або надлишковими вихідними даними, з невизначеністю і протиріччями в постановці запитань, заздалегідь допущеними помилками, обмеженим часом, на подолання, так званої «психологічної інерції» [141, с. 74].

З метою підвищення мотивування до пізнавальної діяльності, на відміну від традиційної методики, проводилась також лекція-прес-конференція, яку ми, здебільшого, проводили разом зі спеціалістами економічного профілю за попередньо визначеними проблемами для обговорення. заздалегідь готували запитання, що стосувалися теми лекційного матеріалу та їх напрямку за галуззю роботи запрошених спеціалістів економічного профілю (економісти, бухгалтери, фінансисти тощо).

Для підвищення ефективності формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю використовувався метод проектів (бізнес-планів) , що дозволяло:

- 1) підвищити пізнавальний інтерес до дисциплін, що вивчаються;
- 2) покращити розуміння сучасних економічно-суспільних проблем;
- 3) сприяти розвитку пошукових, мисленневих, комунікативних та творчих вмінь для прийняття рішень;
- 4) показати необхідність відповідальності, арифметичності, точності, обґрунтування, йти на ризик та прийняття рішень, що є важливими особистісними якостями економіста;
- 5) підготувати економіста до нових змін в економічних сферах, який вміло володіє сучасними професійними вміннями.

Для цього, з метою мотивації студентів до створення бізнес-плану, перед початком роботи була поведена бесіда для усвідомлення ними сутності, структури, змісту бізнес-плану, важливості спрямованості на конкретні ситуації на ринку в економічній сфері, основних цілей професійної діяльності на кожному етапі роботи. На занятті студенти були ознайомлені з тематикою та технологією розробки бізнес-плану. Також мали можливість вносити свої пропозиції щодо зміни чи коригування обраної теми за своїм бажанням та інтересами. Спільно з викладачем було визначено зміст бізнес-плану, орієнтовні джерела, способи збирання й аналізу інформації, спрогнозовано можливий результат бізнес-плану. Етапи розробки бізнес-плану наведено у табл. 2.3

Таблиця 2.3

Етапи розробки спец курсу «Бізнес-планування»

№	Етапи роботи	Діяльність викладача	Діяльність студентів
1	Обговорення та розробка бізнес-плану	Пропонує тематику бізнес-плану. Визначає основні та допоміжні матеріали для підготовки студентів. Розподіляє групу на підгрупи. Здійснює постійні консультації зі студентами в разі необхідної допомоги під час роботи над бізнес-планом.	Збір, аналіз і систематизація інформації, моделювання можливих результатів даних. Малою групою розробка бізнес-планів.
2	Презентація бізнес-плану	Проводить захист, під час якого враховувалися основні професійні вміння, які повинні бути сформовані як результати розробки даного бізнес-плану.	Презентація бізнес-планів
3	Обговорення бізнес-плану	Оцінювання, обговорення та досягнення поставлених ситуацій перед студентами.	Висловлювання своєї думки щодо розробки та реального втілення в життя.

При реалізації першого етапу роботи, з метою визначення та формулювання основних тем для створення бізнес-планів, у дослідженні застосовано метод «мозкового штурму», в ході якого студентам пропонувалися проблемні запитання.

Наприклад, для визначення найважливіших економічних проблем суспільства, студентам пропонувалися наступні запитання:

- Яку економічно-суспільну проблему ви вважаєте основною?
- Як вдосконалити чи вирішити економічну проблему?
- Як ви ставитесь до ситуації на ринку відповідно до теми?
- Чи знайома комусь проблема тематик бізнес-плану?

Це дало можливість з'ясувати безліч можливих тематик для створення бізнес-плану, а особливо – які економічно-суспільні проблеми сучасного українського народу найбільше цікавлять і хвилюють студентів та є, на їхню думку, особливо актуальними.

Далі нами було розроблено схему бізнес-плану, що зображена на рисунку 2.3, це надало можливість студентам краще орієнтуватися у послідовності роботи над її створенням.



Рис 2.3. Схема бізнес-плану

Створення бізнес-плану та презентацій вимагало застосування інформаційно-комунікаційних технологій.

Як висновок, варто зауважити, що здійснена розробка методики на трьох етапах, за допомогою методів і засобів навчально-пізнавальної діяльності студентів шляхом реалізації чотирьох організаційно-педагогічних умов, імплементувала формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, зокрема таких як: розвиток логічного мислення, пізнавальний інтерес, організованість, уважність, навчально-інтелектуальні вміння, розвиток економічного та критичного мислення, вміння виявляти взаємозв'язок суспільних та економічних ідей, креативність, самостійність, готовність до майбутньої професії, професійну мобільність, вміння обробляти інформацію та орієнтуватися в інформаційних потоках, планувати свою діяльність; рефлексія; комунікативні якості, наполегливість, відповідальність.

2.3.2. Критерії, показники та рівні сформованості професійних вмінь

На основі визначених педагогічних умов і удосконалення методики, з метою виявлення рівня ефективності сформованих професійних вмінь у майбутнього молодшого спеціаліста економічного профілю було застосовано критеріальний підхід, який надає змогу ідентифікувати та обґрунтувати експериментальні результати, що були отримані під час проведення педагогічного дослідження.

У педагогічній і психологічній довідковій літературі термін «критерій» (від грец. *kriterion* – засіб судження) визначається як:

- мірило для визначення, оцінка предмета, явища; ознака, взята за основу класифікації; підстава для оцінювання, визначення або класифікації чогось;
- мірило, мірка [128];
- ознака, на підставі якої дається оцінка якого-небудь явища, дії [70, с. 163];

– стандарт, виходячи з якого можна приймати рішення, робити оцінки або класифікацію; рівень досягнень, що визначається метою, за ступенем наближення до якої оцінюється прогрес [172].

Так, Л. Коростіль виділяє загальні вимоги до обґрунтування критеріїв, а саме:

1) критерії повинні відображати основні закономірності функціонування і розвитку аналізованого явища;

2) за допомогою критеріїв повинні встановлюватися зв'язки між всіма компонентами аналізованого явища;

3) критерії повинні розкриватися через показники, за якими можна судити про більший або менший ступінь вираження зазначеного критерію;

4) критерії повинні відображати динаміку вимірюваної якості в часі та просторі;

5) якісні показники повинні виступати в єдності з кількісними та доповнювати один одного [125].

У сучасній науці чимало зроблено у напрямку розробки критеріїв щодо професійного становлення майбутніх спеціалістів. Аналіз основних напрацювань в цій галузі показав, що вивчення проблеми формування професійних вмінь у майбутніх спеціалістів є актуальним і це відображено у працях В. Гриньової, С. Кисельгофа, Є. Мілеряна, А. Москаленко, К. Платонова, Н. Тализіної, К. Ушинського, в яких розглядається визначення критеріїв, показників та рівнів формування професійних вмінь. Зазначені вчені намагаються розв'язати проблему удосконалення професійних вмінь таких майбутніх молодших спеціалістів, як: менеджери, перекладачі, соціальні працівники, журналісти, педагоги, однак, формування професійних вмінь у майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю та особливості їх виділення і дослідження залишаються поза увагою науковців та вчених і у психолого-педагогічній літературі не розглядаються. Виключенням є нечисленні праці, що опосередковано присвячені деяким аспектам із зазначеної проблеми (Г. Пухальська, Т. Тарнавська, Т. Буцик, С. Щербіна).

Вчений О. Бодальов при розробці критеріїв задає етапний характер процесу професійного становлення особистості. Учений зазначає, що для цілеспрямованого формування особистості на різних етапах необхідно визначати головні параметри, що відображають рівень розвитку, а оскільки розвиток – складний процес, критерії та параметри повинні розроблятися на межі мінімум таких наук, як психологія та педагогіка [35].

У нашому дослідженні ми дотримуємося наукової позиції О. Діденко [84], де поняття критерій за своїм обсягом ширше, ніж поняття показник, і що показник, будучи складовою частиною критерію, є засіб якісної та кількісної оцінки критеріїв.

Враховуючи структурні та функціональні характеристики професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, а також беручи до уваги структуру формування професійних вмінь (Розділ 1), на основі визначених нами компонентів професійних вмінь ми виокремили критерії та показники сформованості цього багатофакторного процесу (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Критерії та показники сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю

Критерії	Показники
Організаційно-пізнавальний	- пізнавальний інтерес; та наявність інтересу до професійної діяльності; - адекватність осмислення ситуації взаємодії в загальнокультурному контексті, тобто відповідно до характерних для даного суспільства зразків розуміння та сприйняття, оцінок та ставлень;
Когнітивний	- знання сутності професійних вмінь, пізнавальна активність до майбутньої професії; - знання прийомів ефективного розв'язування професійно-орієнтованих завдань; - володіння інформацією щодо специфіки ведення переговорного процесу; - володіння інформацією про прийоми самоосвіти та самовдосконалення; - прояв креативності в професійній діяльності;

Продовження таблиці 2.4

Операційно-діяльнісний	<ul style="list-style-type: none"> - здатність використовувати професійно важливі знання при вирішенні професійних завдань; - володіння ефективними технологіями переговорного процесу; - оволодіння методами, способами і досвідом самостійного розв'язання професійних завдань;
Контрольно-рефлексивний	<ul style="list-style-type: none"> - прояв адаптивно важливих особистісних якостей: діловитості, емоційної стійкості, відповідальності, активності; - комунікабельність; - наполегливість у досягненні мети; - здатність до рефлексії інноваційної діяльності, самоконтролю та професійної самооцінки; - уміння прогнозувати та співвідносити особистісно-професійні можливості.

У діагностиці навчально-пізнавальної діяльності науковці (Д. Ельконін, А. Маркова та ін.) розмежовують репродуктивні та продуктивні навчальні дії. Якщо дії (аналітичні, синтетичні, контрольно-оцінні тощо) виконуються за шаблоном або за допомогою добре відпрацьованих способів, вони є виконавськими, тобто репродуктивними. Дії, що здійснюються за самостійно сформованими критеріями або новим способом і спрямовані на створення нового – продуктивні (креативні). Проміжну групу складають дії, які в залежності від умов можуть бути і першого, і другого рівня. Отже, можна виділити рівні сформованості розумових дій.

Відповідно, із урахуванням розроблених критеріїв і показників ми виділили три рівні сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, а саме: репродуктивний (низький), продуктивний (середній), креативний (високий).

Так, *репродуктивний рівень* сформованості професійних вмінь передбачає елементарний прояв показників за всіма критеріями; *продуктивний рівень*

характеризується ситуативним проявом сформованості якості; на *креативному* рівні сформовані високі показники професійних вмінь (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Рівні сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю

Рівні Крит.	Репродуктивний	Продуктивний	Креативний
1	2	3	4
	Професійні знання сформовані на елементарному рівні.	Професійні знання сформовані на середньому рівні. Спостерігається бажання удосконалити показники.	Професійні знання сформовані на високому рівні. Орієнтація на творчість, на самостійне виконання проектів.
Організаційно-познавальний	Виявляється у незначному інтересі до професійної діяльності. Хаотичність розподілу смислів, низький рівень мотивації досягнення. Сформованість переважно зовнішніх мотивів.	Характеризується сформованим інтересом до різних видів професійної діяльності. Притаманні як внутрішні, так і зовнішні мотиви, але присутність мотивів уникнення неуспіху як пошук соціальної взаємодії.	Проявляється у високому усвідомленні значущості майбутньої професії. Наявний стійкий інтерес до різноманітних видів професійної діяльності, внутрішні мотиви домінують над зовнішніми.
Когнітивний	Хаотичність, неповнота, розрізненність, несистемність професійних знань. Репродуктивний тип мислення, що зумовлює ситуативне виявлення самостійності, системність має місце, але все, що виконується, не виходить за межі завдання.	Усвідомлені, але не деталізовані знання, що мають загальний характер про сутність професійної діяльності. Середній рівень комунікативного контролю, людина нестримна у своїх емоційних виявах. Присутня самооцінка, прагнення успіхів у різних видах діяльності.	Усвідомлені, глибокі знання про сутність професійної діяльності, власних індивідуально-психологічних особливостей. Продуктивний тип мислення, сформовані якості мислення в повній мірі. Вільне володіння операціями мислення. Діяльність спрямована на втілення особистого задуму, оригінальність.

Продовження таблиці 2.5

Операційно-діяльнісний	Нездатність розв'язання професійних завдань. Володіння простими прийомами роботи з програмним забезпеченням. Відсутність зацікавленості до різних видів представлення інформації в особистих цілях, надання оцінки інформації за запропонованим зразком. Схильність до запозичення готових матеріалів із мережі Інтернет. Використання прийомів професійної діяльності неефективне.	Продуктивне є вміння працювати з інформацією (пошук, аналіз, збереження, перетворення, передача). Володіння ІКТ у науково-дослідницькій діяльності. Вміння здійснювати, відбирати й використовувати стратегії виконання професійної діяльності. Часткова здатність використовувати професійно важливі знання при вирішенні професійних завдань;	Усвідомлене використання ІКТ, цілеспрямований відбір інформації, необхідної для створення професійно значущих продуктів. Розвинене уміння здійснювати відбір й ефективно використовувати прийоми, стратегії виконання професійної діяльності. Креативна здатність використовувати професійно важливі знання при вирішенні професійних завдань
Контрольно-рефлексивний	Незначний характер виявлення діловитості, емоційної стійкості, відповідальності, активності. Потреба у спонуканні з боку викладача, не сформованість навичок взаємодії. Залежність від думки авторитетної людини. Відсутність наполегливості. Не здатність до професійної самооцінки.	Ситуативний характер виявлення особистісних якостей. При частковому управлінні ззовні здійснюється вихід на більш високий рівень. Успішність комунікації часто залежить від зовнішніх обставин; частковий прояв наполегливості у досягненні мети.	Стійкий характер виявлення діловитості, емоційної стійкості, відповідальності, активності. Висока здатність до самоорганізації. Активне продукування нових ідей та толерантне ставлення до думок інших. Наполегливість у досягненні мети.

Отже, сформованість професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю виявляється на різних рівнях (репродуктивному, продуктивному, креативному). Зазначені показники в єдності визначали характер змін у розвитку чотирьох компонентів формування професійних вмінь, які відбувалися під час проведення педагогічного експерименту.

З урахуванням виявлених компонентів, рівнів, показників сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, а також визначених та обґрунтованих організаційно-педагогічних умов

розроблено методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін.

2.4. Методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін

Результати проведеного теоретичного дослідження та констатувальний етап педагогічного експерименту дали можливість розробити методичні рекомендації щодо впровадження авторської системи формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін. Ефективність та якість реалізації системи залежать від усвідомлення всіма учасниками виховного процесу у ВНЗ I-II р.а., в тому числі і студентами, важливості та необхідності вдосконалення особистісно-професійних якостей, від цілеспрямованого змісту всього навчально-виховного процесу, діяльності науково-педагогічного складу щодо впровадження зазначених заходів.

Основна мета методичних рекомендацій – підвищення рівня сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін.

Для реалізації цієї мети викладачам були сформульовані такі завдання:

- ознайомлення педагогічного складу з поняттям «професійні вміння майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю»;
- ознайомлення педагогічного складу зі структурою формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю;
- ознайомлення педагогічного складу з обґрунтованими організаційно-педагогічними умовами формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін.

Запропоновані методичні рекомендації виконують просвітницьку, розвивальну та корегувальну функції, де *просвітницька функція* полягає в ознайомленні викладачів із процесом формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю та його складовими; *розвивальна функція* – розвитку у викладачів мотивів підвищення рівня сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю; *корегувальна функція* рекомендацій полягає у корекції дефектів процесу формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю.

Реалізація розроблених методичних рекомендацій щодо формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю відбувається у чотири етапи: етап діагностики, підготовчий етап, основний етап, заключний етап.

На першому (діагностичному) етапі здійснюється діагностика професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю.

На другому (підготовчому) етапі здійснюється створення позитивної установки на сприйняття та усвідомлення інформації щодо формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю.

На третьому (основному) етапі здійснюється внесення корективів у роботу з основної проблеми: рівні сформованості професійних вмінь;

– обговорення результатів використання дидактичних, психологічних технік викладачами у навчально-виховному процесі та розробка навчально-методичного забезпечення.

У структуру кожного корекційного заняття входять:

- теоретична частина (інформаційно-пізнавальна частина занять);
- практична частина;
- рефлексивна частина, що включає індивідуальну та групову рефлексію на емоційному та інтелектуальному рівнях.

На четвертому (зключному) етапі здійснюється зіставлення та аналіз суб'єктивних звітів щодо занять з підвищення рівня сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю;

- проведення повторної діагностики з метою визначення ефективності занять.

Ще одним важливим аспектом у методичній роботі щодо формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, окрім зазначених принципів, завдань та етапів, є дотримання відповідних умов:

1. Опора на основні положення компетентнісного підходу:

а) організація психолого-педагогічного супроводу діяльності студентів (організація діяльності студентів, що за своїм змістом відповідає професійним ролям та функціям);

б) стимулювання діяльності студентів за допомогою використання інноваційних засобів та методів (використання проблемних методів, організація розв'язання студентами творчих завдань, наявність ефекту змагання в освітньому процесі);

в) використання оціночних процедур, адекватних структурі, змісту та критеріям формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю (використання спеціально розроблених критеріальних тестів, контент-аналізу поведінки та діяльності студентів, використання тестів на визначення системності професійних знань);

г) спрямування змісту навчання на формування усіх компонентів професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю (контекстність у використанні ситуативно-проблемних та контрольних методів навчання, направленість навчання на засвоєння студентами різноманітних професійних ролей та функцій, на засвоєння ними повноцінної інформації, підвищення практичної орієнтованості освітнього процесу).

2. Вибір засобів, методів, форм навчання, що відповідають науковим характеристикам формування професійних вмінь:

а) системний підхід (перевага надається виявленню системних властивостей і якісних характеристик окремих елементів, які складають систему, що спрямована на підвищення системної самостійності студентів);

б) компетентнісний підхід (відображення у змісті професійно-орієнтованих навчальних дисциплін контексту соціальної та професійної дійсності шляхом створення рольових та ділових ситуацій, що моделюють реальні професійні проблеми, формуючи здатності творчої професійної діяльності);

в) інтегративний підхід (ознайомлення студентів із сутністю різних професійних функцій, забезпечення засвоєння їх студентами в умовах ігрової взаємодії).

3. Опора на рольову теорію особистості при формуванні професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю:

– забезпечення самостійного оволодіння студентами ефективними стратегіями професійного спілкування, поведінки, діяльності;

– спрямованість на засвоєння студентами таких професійних ролей з відповідним виконанням професійних функцій та посадових обов'язків: дослідник (збір наукової інформації, обробка інформації, представлення наукових результатів); спеціаліст-теоретик (системний аналіз професійних знань та їх використання); спеціаліст-практик.

4. Інтегративний підхід щодо організації навчального процесу:

– використання дидактичного забезпечення формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю на основі засобів та методів ситуативно-проблемного, задачного та рольового підходів;

– розробка і використання інтегративних рольових та ділових ігор як основної форми реалізації професійної діяльності.

У формуванні професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів головна роль належить удосконаленню особистості. Тому професійний тренінг – це не лише відпрацювання зовнішніх «технік», але й психологічний тренінг. Особлива увага надавалась розвитку в майбутніх молодших спеціалістів прийомів психологічного розвантаження та психологічного самозахисту.

Різні види тренінгу спрямовані, перш за все, на розвиток психологічних якостей та вмінь (установка на пошук, творчість), адекватний аналіз проблемної ситуації, прийоми ефективного професійного взаєморозуміння, готовність до варіативності та вибору.

Під час проведення тренінгів необхідно чітко продумувати завдання, які саме професійні особливості спеціаліста покращуються. Перехід на нові рівні професійних вмінь – складний процес, що передбачає зміну старих та виникнення нових форм, тому у ньому виділяють декілька стадій, що отримали образні назви:

- «розігрів» професіонала, забезпечення його відкритості, зниження напруження, подолання особистісного заперечення змін;
- лабілізація – усвідомлення людиною неадекватності своєї поведінки, створення позитивної мотивації до навчання, готовність до засвоєння нового;
- дії щодо змін, відпрацювання прийомів, «технік» нової поведінки, розробка можливих альтернатив поведінки;
- «замороження» – закріплення нових способів діяльності, їх інтеграція.

Найбільш ефективно професійний тренінг відбувається в активних формах групового навчання. Спільним в усіх цих різноманітних формах є те, що кожен учасник групового заняття навчається самостійно (за непрямої допомоги інших) ставити діагноз своїм труднощам та можливостям, знаходити шляхи розв'язання своїх проблем, розуміти самого себе, здійснювати самодіагностику. Прийнятними для студентів економічних спеціальностей є такі форми та варіанти групових занять, як: активні імітаційні методи (соціально-психологічний тренінг), що включає неігрові методи (аналіз конкретних ситуацій, розв'язання професійних завдань тощо) та ігрові (ділова гра, виконання ролей, програвання ситуацій тощо). Зупинимось на них докладніше.

Аналіз конкретних проблемних (професійних) ситуацій у запропонованому дослідженні спонукає учасників зробити певний вибір. Учасники обговорюють, які існують шляхи розв'язання цих ситуацій та якими можуть бути наслідки кожного з них. Спочатку добирається «свіжа» ситуація з життя, потім

проводиться її психологізація та драматизація, розкриваються особливості взаємодії учасників ситуації, риси характеру окремих постатей (не повинно бути позитивних постатей без недоліків та негативних без чеснот).

Під час аналізу та групового обговорення кожен учасник пояснює свою власну точку зору, навчається самостійно формулювати проблему, розвиває в себе вміння слухати. При аналізі ситуації необхідно звертати увагу на те, чи тренуються не лише професійні навички, але й особистісні риси і які саме.

Рольовий тренінг включає прийняття або вибір ролі, копіювання ролі, обмін ролями, відкриття нових ролей. Нерідко при розігруванні ролей (на відміну від аналізу ситуації) моделюються конфліктні випадки, що означає неспівпадіння поглядів учасників. Можуть задаватись такі сценарії: оберіть характер, дотримуйтесь свого характеру, посеред розмови змініть ролі та знайдіть нові докази, позиції (наприклад, ролі начальника і підлеглого бухгалтера). Майбутні фахівці внутрішньо збагачуються, оскільки спостерігають за різними способами розв'язання рольових конфліктів.

Використовується також *тренінг сенситивності*, де учасники повинні (за присутності зовнішньої структури групи) організувати свої відносини під час суперечки на зворотний зв'язок, покращити розуміння себе та інших. Спілкування відбувається за принципом «тут і тепер» без апеляції до минулого, нерідко шляхом спроб та помилок, а не на основі засвоєння загальних принципів спілкування.

Ситуаційний тренінг навчає конкретних соціальних умінь в ході програвання конкретних епізодів до того періоду, поки вміння не будуть сформовані на належному рівні.

Ділова гра формує вміння подумки здійснювати види професійної діяльності та спілкування, відтворювати різні сторони діяльності майбутнього молодшого спеціаліста економічної галузі.

Ігри здавна використовувались як один із засобів подолання критичних ситуацій за рахунок рефлексивного їх переосмислення. Якщо при аналізі ситуації студентами коледжу відпрацьовується процес прийняття рішення, то у

діловій грі в них формується і вміння приймати рішення, і організація його виконання, коли учасники можуть побачити результати своїх дій. Під час аналізу ситуацій йде раптове обговорення, то у грі найчастіше є сценарій. Учасники гри приймають (як у рольовому тренінгу) різні ролі з різними рольовими цілями. Проте у діловій грі учасники мають ще й загальну мету, спільно розв'язують реальне професійне завдання, для чого необхідні ланцюжок альтернативних рішень, поєднання індивідуального та групового оцінювання діяльності учасниками тренінгу.

Учасники ділової гри мають кілька цілей: ігрову (мету ролі), робочу (як учасника спільної діяльності) та професійну (оволодіти у діловій грі професійними якостями та вміннями). Вміння не ототожнювати ці різні інтереси вже само по собі розвиває учасника гри. Наприклад, професійною мнтою може бути побудова та уточнення моделі особистості економіста як спеціаліста. У діловій грі учасник включається в оточення, максимально наближене до реальності, завдяки чому вдається досить тривалий час утримувати увагу учасників на розв'язанні проблем, створюється атмосфера емоційної належності до рішення та його наслідків.

Зазвичай практикується спеціальна проблематизація (загострення) ситуації, співставлення точок зору в групах, критичне обговорення та оцінка результатів груп, де визначають підстави запропонованих рішень, що дає можливість учасникам усвідомлювати ці підстави, захищати їх або відмовлятися від них. Учасники вчаться рефлексувати з приводу своєї позиції, знаходити «слабкі місця», оцінювати альтернативні рішення. Після проблематизації та рефлексії йде етап організованих рішень. У грі виникає так звана «ігрова культура мислення», що містить: розуміння можливості у процесі групової міжрольової взаємодії отримати нове, емоційно відчутне знання, що оцінюється як колективний продукт творчих зусиль. При цьому виникає збагачення кожного учасника новими уявленнями про себе на співставленні оцінок, свобода рольового та позиційного маневру тощо.

Ділові ігри можуть бути навчальними, виробничими, дослідницькими. У процесі формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю можна організувати ділові ігри з таких питань: визначення якостей, необхідних, наприклад, економісту; розвиток мисленнєвої діяльності; вироблення вмінь аналізувати та діяти у суперечливих, конфліктних ситуаціях та ін [270].

Наприклад: Мета гри: дати певні знання і виробити необхідні навички соціальної поведінки при призначенні молодого фахівця на посаду (бухгалтера і діловода).

Умови гри: студенти мають бути попереджені про те, що така гра – серйозна справа і не випадково вона називається діловою. У цій грі буде змодельоване соціальне середовище, з яким людина може зустрітися після закінчення інституту(чи коледжу?) в трудовому колективі. Гра буде сприяти виробленню навичок соціальної поведінки та мотивуванню студентів до навчальної діяльності. Умови ділової гри вимагають:

1) діяти і поводитися так, начебто це дійсне середовище – саме життя, а не ділова гра;

2) дозволяється реагувати на будь-який жарт, але не глузувати з помилок партнера, а допомагати йому бути співучасником і співробітником і в жодному разі не суперником чи супротивником;

3) нікому не розповідати про суть і зміст ділових ігор і в жодному разі не обговорювати ті чи інші дії своїх колег;

4) пам'ятати про те, що те, що не вдалося Вашому колезі сьогодні, може не вийти у Вас завтра, і тоді над Вами будуть дружно сміятися.

Дається кілька установок для проведення гри.

І установка. Ви, як молоді фахівці, призначені провідним бухгалтером однієї і тієї самої облікової групи. На представлення прийшли головний бухгалтер і його заступник та увесь колектив (бухгалтери Іпершої категорії, бухгалтери, діловоди, касир).

Викладачу потрібно мати на увазі, що розподіляючи ролі названих майбутніх молодших спеціалістів, інші студенти виконують ролі експертів і одночасно робітників відділу, куди призначені бухгалтер і діловод. Гру починають із представлення новоприбулих фахівців, а потім надають їм слово.

Після гри – розбір сформованої ситуації. Спочатку надається слово експертам, а потім викладач робить висновки:

Новопризначеним бухгалтеру та діловоду при представленні бажано по можливості докладніше розповісти про себе самим (аж до сімейного стану, житлових умов), щоб підлеглі чи колеги з почуття природної цікавості не намагалися довідатися пікантні подробиці з їхнього життя, і потім ці подробиці не обростали помилковими чутками.

Варто ознайомитися із безпосередніми підлеглими і колегами в особистій бесіді, де не тільки з'ясувати коло питань, якими займається людина, а й спробувати визначити, як вона виконує свої обов'язки, а також бажано з'ясувати сімейний стан. Це допоможе зорієнтуватись в подальшій роботі.

Не намагатися негайно змінювати всі порядки, заведені попередниками. Тільки після детального вивчення раніше встановленого режиму управління можна вносити корективи, ламати те, що застаріло, переставляти кадри на власний розсуд тощо.

II установка. Пропрацювавши провідним бухгалтером 3 роки, Ви призначаєтесь головним бухгалтером у цьому ж відділі, де Вас усі добре знають і Ви знаєте кадри. До Вас попередній головний бухгалтер намагався «вичавити» зі своїх підлеглих усе можливе, відділ останнім часом працював погано. Що має робити новопризначений головний бухгалтер?

Викладач знову розповідає ролі, призначає інших експертів. Гру розпочинають в умовах нової ситуації.

Грають усі по черзі, зображуючи головного бухгалтера, інші виконують роль керівників на власний розсуд. Розбір починається з оцінок експертів.

Висновки: відрекомендовуватись не потрібно: Вас усі добре знають; вивчати обстановку і знайомитись з підлеглими не потрібно: Ви їх знаєте; потрібно відразу ж ставати до справи.

Помилки. Є чотири лінії поведінки новопризначеного керівника, що заводять у глухий кут.

Перша лінія поведінки – альпініст, що йде всередині зв'язки. Характерна підвищена обережність. Вся енергія витрачається на доскональне з'ясування особливостей роботи попередника, щоб потім не повторювати його дій. Свої власні ідеї відкладаються у довгу шухляду. Стосовно підлеглих він швидко з'ясовує, що вони можуть і хочуть робити.

Друга лінія поведінки – «атакуючий». Новий керівник відкладає все, залишене попередником, вважає і підлеглих, і своїх колег рутинерами. Кидається негайно в «атаку», щоб привести «все в норму». Розповідає підлеглим, як вони погано працювали, доводить, що вони повинні прийняти його точку зору.

Третя лінія поведінки – «кінь», на очах якого дзеркальні шори, що дають можливість дивитись тільки вперед чи під ноги. Робить усе те й саме, що і на колишній роботі.

Четверта лінія поведінки – «шаман», який вперше потрапив у ванну кімнату і намагається добути гарячу воду за допомогою заклинань. Замість тверезого аналізу особливостей і труднощів нових обов'язків ретельно повторює звичні прийоми, які він застосовував на колишній посаді.

Як знайти вихід? Необхідно засвоїти стратегію прориву. Розчленувати процес адаптації до нової посади на три етапи.

Етап I – слухати і налаштовуватись, але не пасивно, а активно. Розраховувати лише на себе не варто.

Етап II – накреслити цілі штурму, тобто обрати кілька пропозицій, що можуть покращити роботу відділу. Обрати тільки 2 – 3 пропозиції, а не всі одразу, найзначущі.

Етап III – розпочати реалізацію відібраних проектів, ретельно продумавши планування роботи всього відділу.

Висновки для студентів після проведення імітаційної ділової гри: молодий фахівець або новий керівник не обов'язково повинен йти методом спроб і помилок. Потрібно засвоїти методи адаптації до колективу, постійно працювати над собою, підвищувати рівень власної професійної компетентності.

Слід зазначити, що запропоновані практичні поради можуть дати швидкий ефект щодо підвищення рівня сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, якщо використати наступні шляхи впровадження запропонованих методичних порад у практику економічного коледжу:

- підготовка та вивчення методичних матеріалів з проблем формування та підвищення рівня сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю для викладачів навчальних дисциплін;

- організація та проведення семінарів-практикумів для викладачів профорієнтованих навчальних дисциплін з проблем формування професійних вмінь;

- подальше проведення науково-дослідної роботи щодо визначення ефективності педагогічних умов формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю;

- використання теоретичних положень та експериментальних результатів наукового дослідження під час організації та проведення семінарів-практикумів з викладачами профорієнтованих навчальних дисциплін.

За результатами проведеного наукового дослідження пропонуємо окремий перелік *методичних рекомендацій для викладачів навчальних дисциплін:*

- відпрацювати та усвідомити необхідність змін у власній педагогічній діяльності;

- вивчити літературу з проблем формування професійної компетентності в освіті, зокрема, формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю;
- виробити вміння аналізувати навчально-виховний процес, що дозволить своєчасно визначати професійні проблеми та помилки у формуванні професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів;
- здійснювати професійну діяльність або відвідувати семінари-практикуми з проблем формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю;
- проводити тренінги міжособистісного спілкування з правил поведінки у суспільстві;
- проводити диспути, обговорення захисту проєктів, евристичних бесід, дидактичних ігор професійної спрямованості;
- залучати молодших спеціалістів для проведення бесід з актуальних проблем економічної галузі;
- використовувати різні форми та методи активізації пізнавальної діяльності студентів, проводити конференції, семінари, ігри, екскурсії, практичні і лабораторні роботи, які передбачають обов'язкове опрацювання нової інформації;
- використовувати періодичну пресу та можливості Інтернету як джерела інформації про певні професійні орієнтири тощо.

Підставою формулювання запропонованих методичних рекомендацій є положення про те, що компетентнісний підхід полягає в зміщенні акценту з накопичування нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування й розвитку здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки і досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та економічної практики [269].

У педагогів-практиків, які поділяють теоретичні засади компетентнісного підходу, відразу виникає питання: чи можливе повноцінне формування вказаних якостей у нинішній вищій школі: як має розгортатись педагогічна

діяльність, щоб закласти підвалини, базу для формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів. Зрозумілим є те, що високий рівень професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю сприятиме: зниженню напруження на ринку праці та розв'язанню завдань технологічного та інноваційного розвитку; оволодінню новими (додатковими) видами професійної діяльності; підвищенню продуктивності праці; зростанню мобільності та конкурентоспроможності персоналу шляхом підвищення рівня кваліфікації [274].

Результати проведеного дослідження (розділ 3) переконливо доводять, що перспективність сформованості професійних вмінь полягає в тому, що вони передбачають високу готовність майбутніх молодших спеціалістів до успішної діяльності в різних сферах.

Висновки до другого розділу

1. Здійснено науково-методичне обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін, а саме: 1) виокремлення елементів навчання у процесі покрокової подачі змісту предметної інформації з метою формування ключових та професійних компетенцій; 2) використання міжпредметних зв'язків у процесі навчання для внутрішньої мотивації молодших спеціалістів до навчальної діяльності; 3) використання інформаційно-комунікаційних технологій для активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю; 4) організація творчої, професійно-орієнтованої самостійної роботи майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю технологіями проблемного навчання.

Обґрунтування *першої* організаційно-педагогічної умови дало змогу виявити, що від виокремлення елементів навчання в процесі покрокової подачі змісту предметної інформації залежить якість оволодіння знаннями, а їхній розвиток адекватний розвитку компетенції як інтегративної властивості людини. Аналіз *другої* організаційно-педагогічної умови виявив, що використання міжпредметних зв'язків у процесі навчання забезпечило системність і внутрішню єдність навчального плану професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, сприяло послідовному поєднанню навчальних дисциплін в єдине ціле, сприяло підвищенню внутрішньої мотивації навчальної діяльності майбутніх економістів. Подальший аналіз *третьої* педагогічної умови показав, що за умови використання ІКТ значно підвищується рівень вмінь обробляти інформацію у великих обсягах; розвиваються здібності орієнтуватися в інформаційних потоках, приймати оптимальне рішення або пропонувати варіанти рішення у складній ситуації та рівень готовності до використання професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю. Зроблений огляд і обґрунтування

четвертої організаційно-педагогічної умови засвідчили, що навчання у якому, застосовуються самостійна робота технологіями проблемного навчання формує у майбутніх молодших спеціалістів продуктивне мислення, пізнавальну активність, ерудицію, інтуїцію, самостійність, готовність до динамічних змін, оперативність у прийнятті рішення та здатність до співробітництва з іншими людьми.

2. Зроблений нами розгляд науково-методичних основ формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю зумовив розробку структурно-функціональної моделі формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін. Враховуючи особливості цього типу моделі, умовно було виокремлено три основних блока, зокрема *методологічно-цільовий, конструктивно-технологічний та діагностично-корегувальний*. Структурно до методологічно-цільового блоку моделі увійшли: мета, завдання, підходи, принципи дослідження. Конструктивно-технологічний блок моделі відображає етапи (діагностико-мотиваційний, процесуально-діяльнісний та рефлексивно-корекційний), низку методів, форм та засобів. Діагностично-корегувальний блок моделі відображає процеси оцінювання, аналізу і корекції результатів системного формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю.

3. Удосконалено методику формування професійних вмінь на трьох взаємопов'язаних етапах – діагностико-мотиваційному, процесуально-діяльнісному, рефлексивно-корекційному.

Визначено діагностичний інструментарій – за чотирма критеріями, а саме: пізнавальний інтерес; наявність стійкого інтересу до професійної діяльності – *організаційно-пізнавальний* (1); володіння професійно-важливими знаннями (фахово-спеціальні, управлінські, нормативно-правові, науково-методичні, практичні, технологічні); прояв креативності в професійній діяльності – *когнітивний* (2); здатність використовувати професійно важливі знання при розв'язанні професійно-орієнтованих завдань; оволодіння методами, способами і

досвідом самостійного розв'язання професійних завдань – *операційно-діяльнісний* (3); прояв адаптивно важливих особистісних якостей: діловитості, емоційної стійкості, відповідальності, активності; комунікабельність; наполегливість у досягненні мети; здатність до рефлексії інноваційної діяльності, самоконтролю та професійної самооцінки; уміння прогнозувати та співвідносити особистісно-професійні можливості – *контрольно-рефлексивний критерій* (4), та охарактеризовано рівні (репродуктивний, продуктивний, креативний) сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін.

4. Практична реалізація розробленої структурно-функціональної моделі представлена методичними рекомендаціями для викладачів щодо підвищення ефективності формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін та спецкурсом «Бізнес планування». В методичних рекомендаціях акцентовано увагу на: використання проблемних, пошукових, особистісно-орієнтованих, форм і методів навчання, що сприяють формуванню в студентів економічного профілю мотивації до саморозвитку та самовдосконалення, високого рівня активності щодо оволодіння професійними знаннями та уміннями; використання у навчальному процесі елементів проблемного навчання, практичних занять; психологічних тренінгів; дискусій та прес-конференцій; практикумів з розв'язання фахових завдань різних рівнів складності.

Основні результати розділу відображені в таких публікаціях автора: [52, 53, 56, 57, 59, 64].

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ВМІНЬ МАЙБУТНІХ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН

3.1. Організація проведення експериментального дослідження формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін

Формулювання завдань експериментальної роботи базувалося на припущенні про те, що у зв'язку з проблемою розкриття специфіки навчально-виховного процесу у ВНЗ I-II р.а., впроваджена в навчальний процес удосконалена методика на основі визначених організаційно-педагогічних умов та розробленої структурно-функціональної моделі підвищить ефективність формування професійних вмінь.

З огляду на значене вище, основними вимогами щодо проведення експериментальної роботи в дослідженні стали:

- об'єктивність дослідження, відображення процесу формування професійних вмінь таким, яким він повинен бути, поза залежністю від суб'єктивних уявлень і бажань дослідника;

- комплексність підходу до вивчення процесу формування професійних вмінь, постійне прагнення до більш повного охоплення різних сторін, зв'язків та відносин;

- пізнання процесу формування професійних вмінь у його саморозвитку з урахуванням конкретних умов його змін;

- використання теоретичних положень у практиці вдосконалення процесу формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю.

Дослідження проходило у три етапи.

На *першому* – етапі (2012 – 2013 рр.) проводився констатувальний експеримент, у процесі якого з'ясувалось, що проблема організації системної професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю існує і повністю не вирішена до теперішнього часу. Основна причина цього в тому, що існуванні суперечності між вимогами сьогодення (парадигма вищої освіти, яка спрямована на підготовку творчо мислячого майбутнього молодшого спеціаліста, здатного успішно й ефективно функціонувати в сучасній ринковій системі, вирішувати нестандартні завдання; розгляд студента як активного суб'єкта навчально-виховного процесу у вищій школі) та реальною практикою професійної підготовки студентів у ВНЗ I-II р.а., яка переважно, спрямована на репродуктивну діяльність і формує «спеціаліста-виконавця» в межах загального інформаційно-пояснювального підходу до навчання.

Як наслідок, випускники мають формальні та фрагментарні знання з професійної підготовки. Аналіз успішності студентів надав змогу дійти висновку, що у значної частини контингенту студентів сформованість професійних вмінь перебуває на межі середнього та низького рівнів, що вкрай негативно відображається на їхній професійній підготовці. Отже, виявлена суперечність рівня підготовки зумовила необхідність різнобічного і ретельного дослідження складної проблеми.

У процесі аналізу проблеми вдосконалення професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю з метою підвищення формування професійних вмінь на підготовчому етапі педагогічного дослідження, нами було зроблено наступне: обрання досліджуваної проблеми і визначення мети дослідження; формулювання дослідної проблеми; визначення об'єкта і предмета дослідження.

На *другому* – основному етапі (2014 – 2015 рр.) проводилося формулювання гіпотези; визначення параметрів верифікації сформульованої гіпотези; обирання методу та опрацювання техніки дослідження; опрацювання плану дослідження.

Експериментальна перевірка визначених організаційно-педагогічних умов формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін передбачала проведення педагогічного експерименту за участю студентів кваліфікації «молодший спеціаліст з економіки підприємства» Промислово-економічного коледжу Національного авіаційного університету, що навчаються за спеціальністю: 5.03050401 «Економіка підприємства» (129 осіб) 2, 3 курсів, галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво».

У межах дослідження, під час експерименту було проаналізовано стан сформованості професійних вмінь у кваліфікації молодших спеціалістів з економіки підприємства [62].

У процесі експерименту перевірялися професійні знання та вміння як складові професійно-діяльнісного середовища, зокрема: пізнавальна активність, навчально-інтелектуальні уміння, уміння логічно мислити, встановлювати причинно-наслідкових зв'язків, пізнавальна активність до майбутньої професії, ефективність прийняття рішень; уміння обробляти інформацію та орієнтуватися в інформаційних потоках, креативність, підготовка виступів, презентацій; самостійність, організованість, уважність.

Сформованість пізнавальної активності, навчально-інтелектуальних умінь, розвиток логічного мислення студентів перевірялась за допомогою таких методик, як:

- «Визначення рівня сформованості пізнавальної потреби» (за В. Юркевичем) (Додаток Е 1);
- «Спрямованість на отримання знань» (за Є. Ільїним і Н. Курдюковою) (Додаток Е 2);

Володіння вміннями встановлення причинно-наслідкових зв'язків, пізнавальну активність до майбутньої професії, ефективне прийняття рішення перевірялась за допомогою таких методик, як:

- «Мотивація навчання у ВНЗ» (Методика адаптована І. Мельничук за Т. Ільїною) (Додаток Ж 1);

– опитувальник для виявлення професійної готовності (за Л. Кабардовой) (Додаток Ж 2);

Результати проведеного експерименту виявили у майбутніх спеціалістів економічного профілю (73,43%) на репродуктивному рівні.

Вміння обробляти інформацію та орієнтуватися в інформаційних потоках, креативність, вміння готувати виступи, презентації перевірялись за допомогою:

– опитувальника професійних схильностей О. Йовайши (модифікація Г. Резапкіної) (Додаток К 1);

– діагностичної анкети «Тест на креативність» за методикою Дж. Брунера; (Додаток К 2).

І показали, що у 56.26% студентів сформовані ці вміння.

Перевірка емоційної стійкості і стресостійкості; самостійності, організованості, уважності за допомогою:

– теста-питальника вольового самоконтролю – ВСК (за А. Зверковим, Е. Ейдеманом) (Додаток Л 1);

– експрес-діагностики рівня самооцінки (Додаток Л 2);

– теста на оцінку самоконтролю у спілкуванні (М. Снайдер) (Додаток Л 3);

– опитувальника «Перцептивна оцінка типу стресостійкості» (А. Файоль) (Додаток Л 4).

Результати показали, що у 68.76% студентів ці якості присутні.

Впровадження обґрунтованих педагогічних умов передбачала реалізацію формульованого етапу експерименту. Для цього було сформовано експериментальну (ЕГ), та контрольну (КГ) групи, у яких було досліджено процес формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі професійної підготовки.

Групи студентів було сформовано таким чином: ЕГ (64 особи) та КГ (65 особи). Експериментальна група ЕГ складалась зі студентів денної форми навчання спеціальності: «Економіка підприємства». До складу контрольної групи КГ увійшли студенти денної форми тієї ж спеціальності.

Такий розподіл за групами був зумовлений особливостями педагогічного процесу відповідно до напрямку професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю із відповідним застосуванням визначених організаційно-педагогічних умов.

Так, в *експериментальній групі* було реалізовано всі чотири організаційно-педагогічні умови в процесі професійної підготовки, а саме:

1) виокремлення елементів навчання у процесі покрокової подачі змісту предметної інформації з метою формування ключових компетенцій: впровадження тренінгу «Поетапне формування професійних вмінь у процесі вивчення фахових дисциплін для майбутніх молодших економістів»;

2) використання міжпредметних зв'язків у процесі навчання для внутрішньої мотивації молодших спеціалістів до навчальної діяльності: проведення дискусій, бесід, мозкового штурму;

3) використання інформаційних технологій для активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю: використання технологій мультимедіа, методу проєктів, презентації;

4) організація творчої, професійно-орієнтованої самостійної роботи майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю технологіями проблемного навчання: створення проблемних ситуацій, запровадження спецкурсу «Бізнес-планування», проблемних лекцій;

Педагогічний процес у контрольній групі не передбачав реалізацію обґрунтування нами організаційно-педагогічних умов.

Загалом, формувальний етап експерименту передбачав реалізацію таких завдань:

- *розробити систему практичних завдань* для формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю з галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво».

- *перевірити ефективність* визначених чотирьох організаційно-педагогічних умов в удосконаленій методиці формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення

фахових дисциплін «Планування та організація діяльності підприємства», «Менеджмент».

Одним із основних завдань, що вирішувались в процесі дослідження, було визначення методів дослідження, використання яких було спрямоване на цілком конкретні цілі.

Щодо рівнів сформованості професійних вмінь майбутніми молодшими спеціалістами, то вони полягали у тому, щоб перевіряти істинність та дієвість теоретичних положень, стосовно об'єкта цієї теорії; розробити й уточнити їхній зміст, а також застосовувати на практиці. У цілеспрямованому застосуванні методів як єдиного інструмента дослідження особливу роль відігравала системна якість, тобто, система правил відбору методів і способів характеристики досліджуваної сукупності.

Основними загальнонауковими методами пізнання, що використовуються при дослідженні, є дві групи методів. Перша група одержала назву *емпіричні* методи. За допомогою методів зазначеної групи здійснювався пошук фактичного матеріалу.

Найбільш універсальними та загальнозначущими прийомами емпіричного дослідження є різні види спостережень, опитувань, вивчення документів і результатів діяльності, експеримент [238]. Використовуючи ці методи на початку дослідження рівня сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, вивчались окремі його аспекти, їхнє співвідношення та деякі залежності.

Проте, на певному етапі дослідження емпіричні методи не забезпечують у повному обсязі вирішення завдань пізнання внутрішніх, найчастіше зовнішньо не помітних зв'язків і відносин, що виявляються в процесі формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю. Тоді виникає необхідність використання інших методів дослідження, які одержали назву *теоретичних*.

За допомогою теоретичних методів здійснюється опрацювання отриманих емпіричних даних. Вони дали можливість у сукупності емпіричних даних

визначити і розглянути сутність явища або процесу, виявити закономірності їхнього функціонування. Основними теоретичними засобами розвитку, збагачення та поглиблення наукових, у тому числі педагогічних, знань є методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції, аналогії, порівняння, абстрагування, формалізації та інші загальнонаукові прийоми [267]. Особливості досліджуваного педагогічного процесу, цілі та завдання дослідження викликають зміни як у змісті самих методів, так і в процедурі їхнього використання. Тому щодо пізнання теорії та практики формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю вони стають спеціальними методами пізнання.

Комплексному й ефективному вивченню педагогічних явищ сприяє використання такого наукового методу дослідження, як *педагогічний експеримент*. Він застосовується для об'єктивної і доказової перевірки достовірності основної гіпотези дослідження. Методика, основні умови ефективного проведення дослідження та інші проблеми, пов'язані з проведенням дослідної роботи та педагогічного експерименту, знайшли своє місце у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі [277].

Ефективність роботи з експериментальної перевірки моделі формування професійних вмінь було сплановано визначати як на початку експерименту, так і після його закінчення. Поточний контроль мав на меті стежити за ходом експерименту та своєчасно вносити в нього необхідні корективи, а також передбачав проведення спостереження за діяльністю студентів експериментальної та контрольної груп, перевірку рівня сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів тощо.

На *третьому* заключному етапі (2015-2016 рр.) проводилися аналіз, зіставлення початкових і кінцевих результатів, що характеризують професійні вміння майбутніх молодших спеціалістів; обробка й узагальнення отриманих результатів; формування висновків і пропозицій; розробка комплексу занять щодо підвищення ефективності формування професійних вмінь майбутніх

молодших спеціалістів; підготовка до обговорення отриманих результатів у формі доповідей.

У процесі формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю 0305 «Економіка і підприємництво» під час вивчення дисципліни «Планування та організація діяльності підприємства», були визначені та охарактеризовані наступні *критерії (організаційно-пізнавальний, когнітивний, операційно-діяльнісний та контрольньо-рефлексивний)* рівня професійних вмінь.

У межах формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю під час констатувального та формувального експериментів рівнів сформованості готовності до використання професійних вмінь застосовувалися підібраний комплекс завдань.

Основним центром зосередженості нашої уваги був розвиток «умінь навчатися» у процесі покрокової подачі предметної інформації, який значною мірою визначає рівень професійної діяльності майбутніх молодших спеціалістів. Це вимагало принципової зміни педагогічних підходів до організації навчального процесу, перенесення уваги на проблемно-пошукове навчання з інформаційного.

Нами враховано, що система професійної освіти зможе допомогти студентам опанувати творчі способи розв'язання професійних і життєвих проблем, сформуванню умінь критичного аналізу й самостійного прийняття доцільних рішень, розвинути особистісну й предметну рефлексію. Для визначення ефективності цільового компонента ми використовували метод тестування, а також, на навчально-методичному рівні, ми розробили тренінг «Поетапне формування професійних вмінь у процесі вивчення фахових дисциплін для майбутніх молодших економістів».

Отримані результати було зведено у таблицю 3.1, аналіз показників якої свідчить, що результати опитування показали у всіх групах досить високий рівень сформованості професійних вмінь за організаційно-пізнавальним критерієм (табл.3.1).

Таблиця 3.1

**Динаміка рівнів сформованості професійних вмінь
за організаційно-пізнавальним критерієм, %**

Тип Гр.	До експерименту			Після експерименту		
	Креативний	Продук- тивний	Репродук тивний	Креативний	Продук тивний	Репродук тивний
ЕГ	9,37	17,20	73,43	31,26	53,12	15,62
КГ	9,23	13,85	76,92	12,30	21,55	66,15

Отже, як показали результати формувального експерименту рівні сформованості професійних вмінь за організаційно-пізнавальним критерієм у студентів ЕГ сформовані на творчому та продуктивному. У той час, як у студентів КГ – в основному, на репродуктивному рівні. Позитивна динаміка формування зазначених вмінь в ЕГ обумовлюється ефективністю реалізації імplementованих складових професійної діяльності.

Для перевірки рівнів сформованості професійних вмінь за когнітивним критерієм, пропонувалися тестування, дискусії, бесіди, відповіді на запитання (додаток Л).

Розроблені зразки завдань під час констатувального експерименту мали здебільшого репродуктивний та частково продуктивний характер. Проте підбірка завдань під час формувального експерименту мала переважно творчий характер, оскільки вони були впроваджені після реалізації модернізованої методики (ускладнені тестові завдання, обговорення проблемних ситуацій). Отримані результати було зведено у таблицю 3.2, аналіз показників якої свідчить, що результати комп'ютерного тестування показали у всіх групах досить високий рівень сформованості зазначених знань (табл.3.2).

Таблиця 3.2

**Динаміка рівнів сформованості професійних вмінь
за когнітивним критерієм, %**

Тип Гр	До експерименту			Після експерименту		
	Креативний	Продук- тивний	Репродук- тивний	Креативний	Продук- тивний	Репродук- тивний
ЕГ	17,20	34,37	48,43	37,51	57,81	4,68
КГ	13,84	29,23	56,93	24,61	36,92	38,47

Одержані результати рівня сформованості професійних вмінь за когнітивним критерієм засвідчили ефективність реалізації складових професійно-діяльнісного середовища. При подальшій перевірці рівня сформованості *технологічних* умінь – обробляти інформацію та орієнтуватися в інформаційних потоках; креативність; готувати виступи, презентації на формувальному етапі експерименту ми запропонували розв’язати проблемні ситуації. Результати експерименту продемонстрували значні підвищення як рівня сформованості професійних вмінь, так і вмінь складати ділову документацію (табл. 3.3).

Таблиця 3.3 .

**Динаміка рівнів сформованості професійних вмінь
за операційно-діяльнісним критерієм, %**

Тип Гр.	До експерименту			Після експерименту		
	Креативний	Продук- тивний	Репродук- тивний	Креативний	Продук- тивний	Репродук- тивний
ЕГ	15,62	28,12	56,26	42,18	43,76	14,06
КГ	16,92	21,53	61,55	23,08	29,23	47,69

Показники таблиці 3.3 продемонстрували, що рівень *технологічних* умінь у ЕГ був після експерименту в основному на креативному та продуктивному

рівнях, що дало підстави вважати ефективну реалізацію складових професійно-діяльнісного середовища.

Відповідно до контрольного-рефлексивного критерію під час формуального експерименту було запропоноване студентам наступні опитування: «Ваш стиль ведення переговорів», «Ваше вміння слухати». Зазначимо, що метою тестування була перевірка рівнів сформованості вмінь за контрольним-рефлексивним критерієм, а саме: емоційна стійкість і стресостійкість; самостійність, організованість, уважність рефлексія, самоконтроль. (табл.3.4).

Таблиця 3.4

**Динаміка рівнів сформованості професійних вмінь
за контрольним-рефлексивним критерієм, %**

Тип Гр.	До експерименту			Після експерименту		
	Креативний	Продуктивний	Репродуктивний	Креативний	Продуктивний	Репродуктивний
ЕГ	10,93	20,31	68,76	31,25	35,93	32,82
КГ	9,23	12,31	78,46	15,38	21,53	63,09

Отримані показники продемонстрували, що вміння контролювати в основному на креативному та продуктивному рівнях.

Результати експерименту були підраховані та зведені у рівневі таблиці, що продемонструвало перевагу *продуктивного* рівня сформованості професійних вмінь у майбутніх спеціалістів ЕГ і домінування репродуктивно-продуктивних рівнів у КГ, що підтвердило ефективність удосконаленої методики.

3.2. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

Будь-яка експериментальна робота передбачає перевірку заявленої гіпотези та порівняння результатів констатувального і формуального етапів експериментальної роботи. Проведений аналіз дозволив оцінити ефективність

визначених організаційно-педагогічних умов шляхом аналізу динаміки різних рівнів сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів у процесі вивчення фахових дисциплін.

Відповідно до визначених професійних вмінь – *дослідницьких* (навчально-інтелектуальні уміння; розвиток логічного, економічного, критичного мислення; встановлення причинно-наслідкових зв'язків); *практичні* (пізнавальна активність до майбутньої професії; професійна мобільність; ефективність прийняття рішень); *технологічні* (уміння обробляти інформацію та орієнтуватися в інформаційних потоках; креативність; готувати виступи, презентації); *організаційно-контролюючі* (емоційна стійкість і стресостійкість; самостійність, організованість, уважність), було прослідковано динаміку їхньої сформованості (табл.3. 5).

Таблиця 3. 5

Динаміка сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів у процесі вивчення фахових дисциплін за критеріями

Рівні сформованості професійних вмінь	Експериментальна група				Контрольна група			
	ЕГ (n= 64 особи)				КГ (n= 65 особи)			
	Констат. етап		Формув. етап		Констат. етап		Формув. етап	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
<i>Організаційно-пізнавальний критерій</i>								
креативні	6	9,37	20	31,26	6	9,23	8	12,30
продуктивні	11	17,20	34	53,12	9	13,85	14	21,55
репродуктивні	47	73,43	10	15,62	50	76,92	43	66,15
<i>Когнітивний критерій</i>								
креативні	11	17,20	24	37,51	9	13,84	16	24,61
продуктивні	22	34,37	37	57,81	19	29,23	24	36,92
репродуктивні	31	48,43	3	4,68	37	56,93	25	38,47
<i>Операційно-діяльнісний критерій</i>								
креативні	10	15,62	27	42,18	11	16,92	15	23,08
продуктивні	18	28,12	28	43,76	14	21,53	19	29,23
репродуктивні	36	56,26	9	14,06	40	61,55	31	47,69

Контрольно-рефлексивний критерій

креативні	7	10,93	20	31,25	6	9,23	10	15,38
продуктивні	13	20,31	23	35,93	8	12,31	14	21,53
репродуктивні	44	68,76	21	32,82	51	78,46	41	63,09

В експериментальній частині педагогічного дослідження, з метою зіставлення результатів констатувального та формувального експериментів, кількісні показники було представлено у вигляді схематичних діаграм (рис.3.1.–3.4.).

Для зручності графічного зображення діаграм, знання та вміння професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів були номіновані за чотирма критеріями, а саме:

– *пізнавальний інтерес; наявність стійкого інтересу до професійної діяльності* – організаційно-пізнавальний (1);

– *володіння професійно-важливими знаннями (фаховоспеціальні, управлінські, нормативно-правові, науково-методичні, практичні, технологічні); прояв креативності в професійній діяльності* – когнітивний (2);

– *здатність використовувати професійно важливі знання при вирішенні професійних завдань; оволодіння методами, способами і досвідом самостійного розв'язання професійних завдань* – операційно-діяльнісний (3);

– *прояв адаптивно важливих особистісних якостей: діловитості, емоційної стійкості, стресостійкості, відповідальності, активності; комунікабельність; наполегливість у досягненні мети; здатність до рефлексії інноваційної діяльності, самоконтролю та професійної самооцінки; уміння прогнозувати та співвідносити особистісно-професійні можливості* – контрольно-рефлексивний критерій (4).

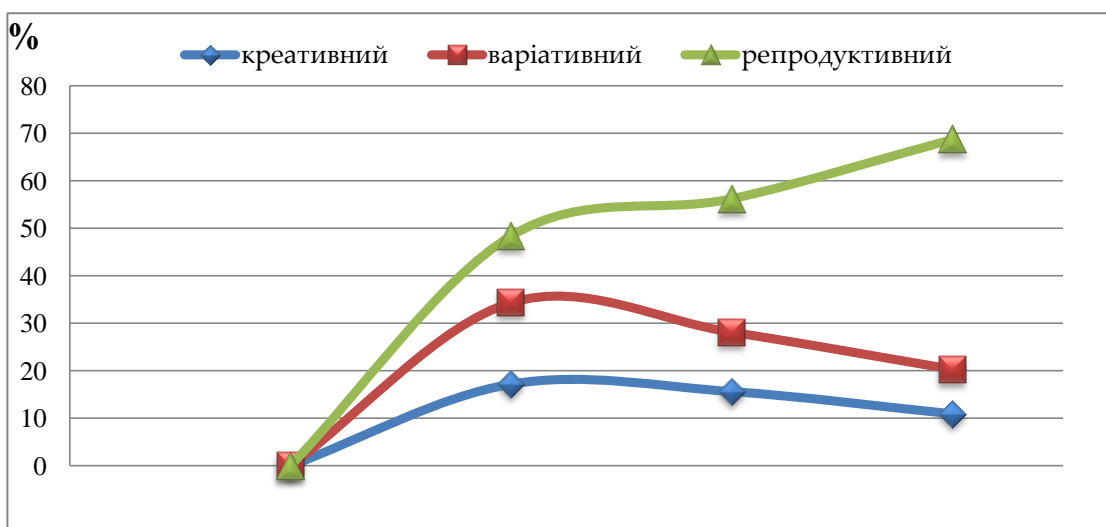


Рис.3.1 Результати констатувального експерименту у групі ЕГ

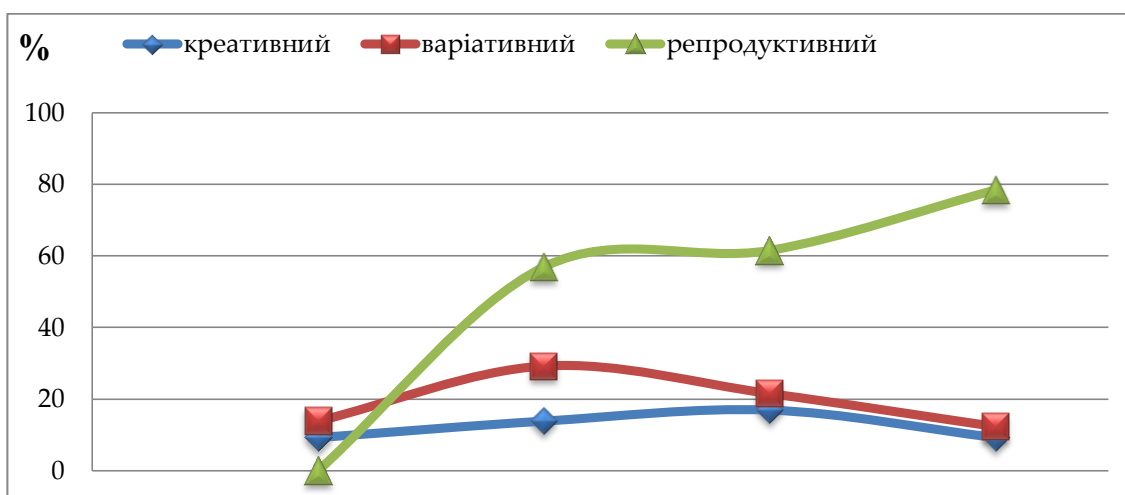


Рис.3.2 Результати констатувального експерименту у групі КГ

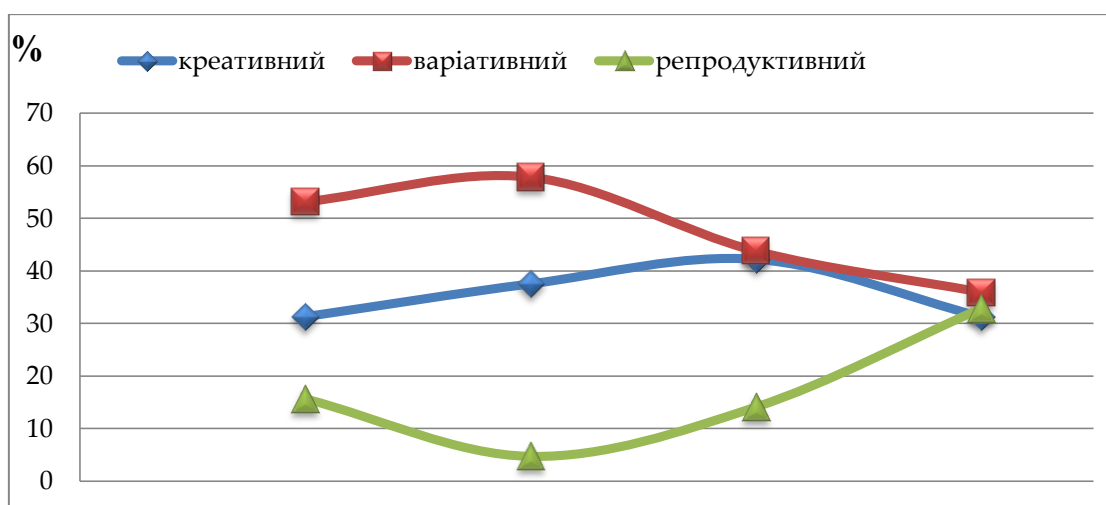


Рис.3.3 Результати формувального експерименту у групі ЕГ

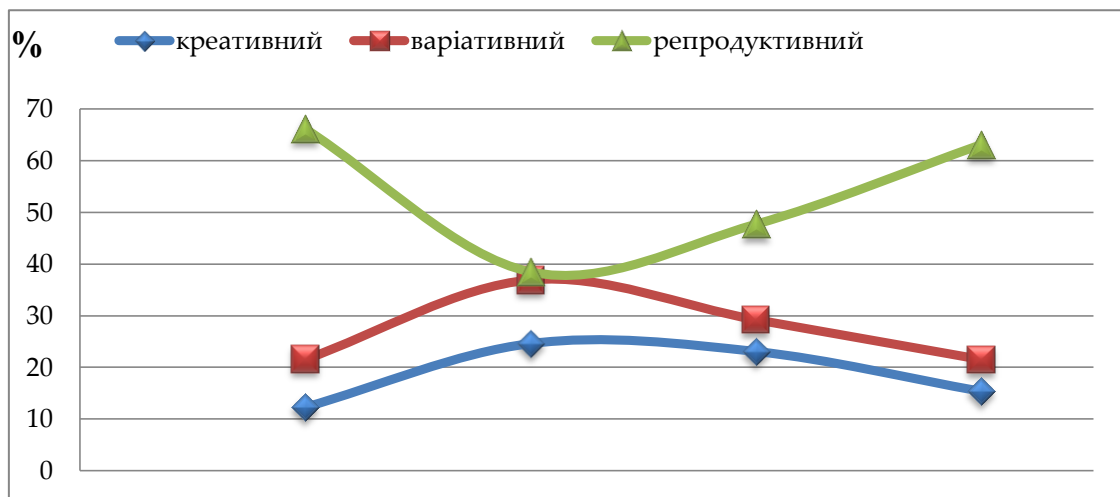


Рис.3.4 Результати формувального експерименту у групі КГ

У нашому дослідженні ми використовували *t-критерій Стьюдента* як метод статистичної перевірки гіпотез (статистичних критеріїв), пов'язаних з перевіркою рівності середніх значень у двох вибірках (контрольній групі та експериментальній) [166]. У процесі нашого експерименту *t-критерій Стьюдента* був застосований для обчислення емпіричного значення *t*- в ситуації перевірки гіпотези про відмінності між двома залежними вибірками (контрольної групи та експериментальної). Розрахунки проводилися за формулами для перевірки достовірності отриманих результатів сформованості у майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю професійних вмінь за вищезначеним критерієм.

Результати математичної обробки рівня сформованості професійних вмінь за *організаційно-пізнавальним критерієм*, які нами вираховувалися за формулою (1):

$$x_a = \frac{x \cdot n}{n}, \quad (1)$$

де x_a – середнє арифметичне значення, x – значення оцінного балу, n – кількість студентів (контрольна група – 65, експериментальна група – 64)

Для контрольної групи сформованість професійних вмінь на формувальному етапі експерименту підраховувалася, згідно вище зазначеної формули та зведеної таблиці 3.5,

$$\text{Таким чином, } X_a = \frac{(8 \cdot 5) + (14 \cdot 4) + (43 \cdot 3)}{65} = 3,4.$$

Для експериментальної групи підрахунки набувають наступного вигляду:

$$X_a = \frac{(20 \cdot 5) + (34 \cdot 4) + (10 \cdot 3)}{64} = 4,1.$$

Загальна дисперсія S^2 вибірки для згрупованих варіантів розраховувалася за формулою (2):

$$S^2 = \frac{(x-x_a)^2 \cdot n}{n} \quad (2)$$

Для контрольної групи підрахунки набувають наступного вигляду:

$$S^2 = \frac{8 \cdot (5-3,4)^2 + 14 \cdot (4-3,4)^2 + 43 \cdot (3-3,4)^2}{65} = 0,5. \text{ Отже, } S^2 = 0,5.$$

Для експериментальної групи підрахунки набувають наступного вигляду: $S^2 = \frac{20 \cdot (5-4,1)^2 + 34 \cdot (4-4,1)^2 + 10 \cdot (3-4,1)^2}{64} = 0,4. \text{ Отже, } S^2 = 0,4.$

У нашому дослідженні було враховано середнє квадратичне відхилення як оцінка випадкової помилки, яке позначається "S". Розрахунки такого відхилення у нашому дослідженні згідно формули (3):

$$S = \sqrt{\frac{(x-x_a)^2 \cdot n}{n}} \quad (3)$$

Для контрольної групи математичні розрахунки мали такий вигляд: $S = \sqrt{0,5} = 0,7$

Для експериментальної групи підрахунки набувають наступного вигляду: $S = \sqrt{0,4} = 0,6.$

У нашому дослідженні був розрахований коефіцієнт варіації за середнім квадратичним відхиленням, який ми позначали символом V_a та за формулою: $V_a = \frac{S}{x_a} \cdot 100\%.$ Для контрольної групи підрахунки набувають наступного вигляду:

$$V_k = \frac{0,7}{3,4} \cdot 100\% = 20\%.$$

Для експериментальної групи підрахунки набувають наступного вигляду:

$$V_{\text{екс.}} = \frac{0,6}{4,1} \cdot 100\% = 15\%$$

Крім того, у нашому дослідженні підраховувалась істотність відмінностей коефіцієнта варіації, який позначається символом t_{ϕ} , та за формулою для

$$\text{експериментальної групи: } t_{\phi} = \frac{V_K - V_{\text{екс.-2}}}{\sqrt{\frac{V_K^2 + V_{\text{екс.-2}}^2}{2n_K + 2n_{\text{екс.-2}}}}}$$

$$\text{Таким чином, підрахунки були наступними: } t_{\phi} = \frac{20-15}{\sqrt{\frac{20^2}{2 \cdot 65} + \frac{15^2}{2 \cdot 64}}} = 5$$

Отже, на основі отриманого розрахункового результату можна зробити висновок про їх достовірність, адже, згідно формули розрахунку, якщо $t_{\phi} > 3$, результати є достовірними. У нашому дослідженні $t_{\phi} = 5$, отже, $5 > 3$. Таким чином, дані статистичної обробки сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів за *організаційно-пізнавальним критерієм* можна зобразити у таблиці 3.6.

Таблиця 3. 6

Результати статистичної обробки сформованості професійних вмінь за організаційно-пізнавальним критерієм

Група	X_a	S^2	S	$V_a(\%)$	t_{ϕ}
КГ, (n=65)	3,4	0,5	0,7	20	
ЕГ, (n=64)	4,1	0,4	0,6	15	5

Провівши експериментальне дослідження та математичні розрахунки із застосуванням t-критерія Стьюдента зобразимо узагальнені показники ефективності розробленої нами методики формування професійних вмінь для майбутніх молодших спеціалістів у таблиці 3.7.

Таблиця 3. 7

Узагальнені показники сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю

№ п/п	Професійні вміння за критеріями	Рівні	Значення показників		t - критерій Стьюдента	
			ЕГ	КГ	$t_{\text{ст}}$	t_{ϕ}
1.	організаційно-пізнавальним	Креативний	31,26	12,30	3,3	5,0
		Продуктивний	53,12	21,55		
		Репродуктивний	15,62	66,15		

Продовження таблиці 3.7

2.	когнітивним	Креативний	37,51	24,61	3,3	5,0
		Продуктивний	57,81	36,92		
		Репродуктивний	4,68	38,47		
3.	операційно-діяльнісним	Креативний	42,18	23,08	3,3	6,5
		Продуктивний	43,76	29,23		
		Репродуктивний	14,06	47,69		
4.	контрольно-рефлексивним	Креативний	31,25	15,38	3,3	7,9
		Продуктивний	35,93	21,53		
		Репродуктивний	32,82	63,09		

Таким чином, кількість студентів креативного рівня оволодіння знаннями за організаційно-пізнавальним критерієм в експериментальній вибірці порівняно з контрольною зросла на 18,96%; кількість студентів креативного рівня оволодіння вміннями за когнітивним критерієм в експериментальній вибірці порівняно з контрольною зросла на 12,87%; кількість студентів креативного рівня оволодіння вміннями за операційно-діяльнісним критерієм в експериментальній вибірці порівняно з контрольною зросла на 19,1%; кількість студентів креативного рівня оволодіння вміннями за контрольно-рефлексивним критерієм в експериментальній вибірці порівняно з контрольною зросла на 15,87%.

Результати статистичного аналізу на основі використання t-критерію істотності відмінностей Стюдента підтвердили стійку тенденцію зростання якості формування професійних вмінь за організаційно-пізнавальним критерієм – $E\Gamma=5$ проти 3,3; за когнітивним – $E\Gamma=5$ проти 3,3; за операційно-діяльнісним – $E\Gamma=6,5$ проти 3,3; за контрольно-рефлексивним – $E\Gamma=7,9$ проти 3,3.

Оскільки професійні вміння майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю складаються з компонентів, то цілісний показник сформованості професійних вмінь після проведення формувального

експерименту шляхом вирахування середнього арифметичного значення на кожному з рівнів сформованості за їх компонентами.

В експериментальній групі ЕГ середнє арифметичне компонентів професійних вмінь на креативному рівні становить:

$$\frac{31,26+37,51+42,18+31,25}{5} = 28,44\%.$$

Аналогічно в контрольній групі КГ середнє арифметичне компонентів професійних вмінь на креативному рівні становить:

$$\frac{12,30+24,61+23,08+15,38}{4} = 18,84\%.$$

Отже, середнє арифметичне компонентів професійних вмінь на креативному рівні в експериментальній групі значно перевищує загальний показник середнього арифметичного в контрольній на 9,6% ($28,44\% - 18,84\% = 9,6\%$).

Відповідно в експериментальній групі ЕГ середнє арифметичне компонентів професійних вмінь на варіативному рівні становить:

$$\frac{53,12+57,81+43,76+35,93}{5} = 38,12\%.$$

Аналогічно в контрольній групі КГ середнє арифметичне компонентів професійних вмінь на варіативному рівні становить:

$$\frac{21,55+36,92+29,23+21,53}{4} = 27,30\%.$$

Отже, середнє арифметичне компонентів професійних вмінь на варіативному рівні в експериментальній групі значно вище загального показника середнього арифметичного в контрольній на 10,82% в експериментальній групі ($38,12\% - 27,30\% = 10,82\%$).

В експериментальній групі ЕГ середнє арифметичне компонентів професійних вмінь на репродуктивному рівні становить:

$$\frac{15,62+4,68+14,06+32,82}{5} = 13,43\%.$$

Аналогічно в контрольній групі КГ середнє арифметичне компонентів професійних вмінь на репродуктивному рівні становить:

$$\frac{66,15+38,47+47,69+63,09}{4} = 53,85\%.$$

Середнє арифметичне компонентів професійних вмінь на репродуктивному рівні в експериментальній групі значно нижче загального показника середньогоарифметичного в контрольній на 40,42%

$$(53,85\% - 13,43\% = 40,42\%).$$

Отже, отримавши результати підрахунків середнього арифметичного компонентів сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю після констатувального експерименту та формувального експериментів, можемо зробити висновок про ефективність реалізованих складових – організаційно-педагогічних умов, модернізованої методики в частині її професійної спрямованості професійно-діяльнісного середовища та результативність спроектованої структурно-функціональної моделі.

Порівняльний аналіз результатів констатувального та формувального експериментів, дав змогу зробити висновок, що на етапі формування *пізнавального інтересу; стійкого інтересу до професійної діяльності в експериментальних групах* простежується динаміка покращення успіхів. Студенти покращили свої знання піднявшись з репродуктивного на продуктивний та креативний рівні. В той час, як у *контрольній групі* спостерігається незначне підвищення кількості студентів на тому ж продуктивному та репродуктивному рівнях. Варто зазначити, що таким результатам сприяв багаторівневий комплекс вправ на відпрацювання ставлення інтересу до професійної діяльності.

Проведений аналіз динаміки змін у рівнів сформованості фахових, управлінських, практичних вмінь, прояву креативності в професійній діяльності показав, що в ЕГ до формувального експерименту зовсім не було студентів з високими показниками, але, після впровадження комплексу тренінгових завдань, рівень підвищився до креативного та варіативного за рахунок зниження репродуктивного рівня. В той час, як у КГ все залишається майже на тому ж самому рівні. Це свідчить про ефективність запропонованих проблемних завдань по темі «Сутність планування та особливості його здійснення на

підприємстві», комбіноване разом із відеоматеріалами. Наступним не менш важливим компонентом професійних вмінь є економічне та критичне мислення, що виступає базовим компонентом у вирішенні професійних завдань. До проведення експерименту в ЕГ рівень був на продуктивному та репродуктивному рівнях, а після застосування комплексу ситуативних вправ підвищився до продуктивного і креативного.

Отримані результати використовувати професійно важливі знання при вирішенні професійних завдань; оволодіння методами, способами і досвідом самостійного розв'язання професійних завдань засвідчують достовірність результатів комплексу проблемних завдань, бізнес-плану, проблемних лекцій. Результати свідчать про значні покращення опанування професійними вміннями майбутніми молодшими спеціалістами економічного профілю після виконання вправ в ЕГ у порівнянні з констатуючим етапом експерименту. Студенти КГ продемонстрували незначні покращення.

Щодо важливих особистісних якостей: діловитості, емоційної стійкості, стресостійкості, відповідальності, активності; комунікабельність; наполегливість у досягненні мети; здатність до рефлексії інноваційної діяльності, самоконтролю та професійної самооцінки; вміння прогнозувати та співвідносити особистісно-професійні можливості то після проведення експерименту показники значно зросли в ЕГ від репродуктивного рівня до продуктивного та креативного. А в КГ все залишилося майже на тому ж рівні.

Отже, аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи при реалізації організаційно-педагогічних умов формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін під час формувального експерименту та результати використання критерію t-критерію Стьюдента засвідчили існування статистично значимих різниць у рівнях сформованості професійних вмінь у майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю.

Отже, кількісні та якісні результати формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю в експериментальних

групах на противагу контрольній доводять висунену гіпотезу дослідження, яка полягала у тому, що в процесі професійної підготовки ефективність формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю підвищилася після впровадженням визначених нами організаційно-педагогічних умов.

Після проведеного дослідження з майбутніми молодшими спеціалістами економічного профілю були проведені бесіди з метою їх думки щодо необхідності та доречності корекції їхніх професійних вмінь. Студенти виявили неабияку зацікавленість та позитивне ставлення до форми підвищення кваліфікації як важливої складової професійного розвитку, самовдосконалення та підвищення рівня професійної компетентності.

Результати, що були отримані при формуванні та розвитку всіх складових професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю, засвідчують педагогічну доцільність обґрунтованого процесу навчання та ефективність удосконаленої методики формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін.

Таким чином, визначені педагогічні умови, розроблена структурно-функціональна модель та удосконалена методика формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у практичній педагогічній діяльності викладача дозволяють підвищити ефективність сформованих професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю та їх готовність до професійної діяльності в сучасних умовах.

Висновки до третього розділу

1. Організація проведення експериментального дослідження передбачала три етапи: *перший* (2012-2013 рр.) – *пошуковий* (вивчення стану розробленості проблеми, визначення понятійного апарату дослідження, конкретизація задач дослідження, проаналізовано реальний стан професійних якостей студентів); *другий* (2014-2015 рр.) – *дослідно-експериментальний* (розроблено структурно-функціональну модель формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів, на основі впроваджених організаційно-педагогічних умов проведено апробацію методичної системи сформованості професійних вмінь для студентів другого та третіх курсів за спеціальністю 5.03050401 «Економіка підприємства». До складу експериментальної групи (ЕГ) входило 64 особи, а контрольної групи (КГ) – 65 осіб. На *третьому* (2015-2016 рр.) – *завершально-узагальнюючому* етапі проведено перевірку ефективності розробленої структурно-функціональної моделі на основі впроваджених організаційно-педагогічних умов у навчальний процес.

2. На основі проведених констатувального та формувального експериментів було висунуто та перевірено гіпотезу, яка передбачала підвищення ефективності формування професійних вмінь шляхом реалізації організаційно-педагогічних умов. У процесі експериментального дослідження було здійснено перевірку сформованості професійних вмінь у експериментальній (ЕГ) і контрольній (КГ) групах. Отримані результати засвідчили позитивну динаміку щодо сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у експериментальній групі, що, у свою чергу, доводить доцільність та ефективність реалізації складових професійної підготовки майбутніх спеціалістів економічного профілю.

3. Достовірність отриманих результатів проведеного нами експерименту перевірялась математичними розрахунками із застосуванням критерію Стьюдента. Аналіз дослідно-експериментальної роботи продемонстрував продуктивний та креативний рівні професійних вмінь у студентів

експериментальної груп та репродуктивний рівень у контрольній групі. Зокрема, результати статистичного аналізу на основі використання t-критерію істотності відмінностей Стюдента підтвердили стійку тенденцію зростання якості формування професійних вмінь за всіма зазначеними критеріями.

Отримані результати підтвердили, що всі *блоки (методологічно-цільовий, технологічно-технологічний та діагностично-корегувальний)* структурно-функціональної моделі формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю підтвердили гіпотезу нашого дослідження та довели педагогічну ефективність і доцільність втілення у практику розроблених організаційно-педагогічних умов та удосконаленої методики формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю як складових професійної підготовки.

Результати дослідження, що викладені в розділі 3, опубліковані в роботах автора [61, 62].

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення та практичне вирішення актуальної проблеми, що полягає в теоретико-методичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці моделі формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів в економічному коледжі на основі впроваджених організаційно-педагогічних умов. Отримані результати дослідження підтверджують гіпотезу дослідження, а реалізовані мета і завдання дали змогу сформулювати наступні висновки та запропонувати рекомендації, що мають теоретичне і практичне значення.

1. Аналіз теоретико-методичних аспектів формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів показав, що в умовах ринкової економіки акцентується увага на формуванні знань, вмінь та навичок, що підвищують якість професійної підготовки майбутнього молодшого спеціаліста в різних швидкоплинних процесах економіки. Вивчення психолого-педагогічної літератури надало змогу визначити особливості сучасної професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю з поміж них є: наявність тенденції до входження ВНЗ I-II рівнів акредитації (коледжів) у структури інститутів та університетів, співпраця між вищими навчальними закладами III-IV рівнів акредитації; гнучкість профілювання та спеціалізації; цілеспрямована орієнтація на професійну діяльність молодшого спеціаліста економічного профілю, залучення до науково-дослідницької роботи. Результати аналізу затверджених навчальних програм з фахових дисциплін «Планування та організація діяльності підприємства», «Менеджмент» дали можливість визначити специфіку економічної діяльності, яка полягає у професійній спрямованості й розвитку особистісних якостей майбутніх молодших спеціалістів та виявити, що проблема формування професійних вмінь майбутніх спеціалістів залишається недостатньо вирішеною. Про це свідчать і виявлені суперечності.

2. Розкрито поняттєво-категоріальний апарат дослідження. Формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю представлено як ланцюг ключових понять, а саме: «процес навчання – професійна підготовка – якість професійної підготовки – професійні вміння – компетенції – готовність до використання професійних вмінь». Доведено, що сформованість професійних вмінь полягає у *готовності* особистості здійснювати ефективну професійну діяльність на основі оволодіння необхідними знаннями, узагальненими вміннями і навичками; акцентовано увагу на групу таких професійних вмінь, як: *дослідницькі практичні, технологічні, організаційно-контролюючі*. Уточнено, що формування професійних вмінь в процесі вивчення фахових дисциплін – це складний процес, що містить систему наукових економічних знань і вмінь, здатність адаптувати їх у професійну діяльність, мотивів діяльності, інтегрованих показників культури, а також наявність стійкої готовності майбутнього молодшого спеціаліста до професійного зростання.

3. Визначено сутність науково-методичних основ, що містять сукупність організаційно-педагогічних умов, які впливають на ефективність формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін: 1) виокремлення елементів навчання у процесі покрокової подачі змісту предметної інформації з метою формування ключових компетенцій дало змогу виявити, що від зазначеного залежить якість оволодіння знаннями, а їхній розвиток адекватний розвитку компетентності як інтегративної властивості людини; 2) використання міжпредметних зв'язків у процесі навчання для внутрішньої мотивації молодших спеціалістів до навчальної діяльності забезпечило системність навчального плану, що сприяло внутрішній мотивації до навчання й послідовному поєднанню фахових дисциплін в єдине ціле; 3) використання інформаційно-комунікаційних технологій для активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю дало змогу значно підвищити рівень їх вмінь обробляти інформацію у великих обсягах; розвивати здібності,

орієнтуватися в інформаційних потоках, рівень готовності до використання професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю; 4) організація творчої, професійно-орієнтованої самостійної роботи майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю технологіями проблемного навчання, допомогла сформувати у майбутніх молодших спеціалістів продуктивне мислення, пізнавальну активність, самостійність, готовність до динамічних змін, оперативність у прийнятті рішення та здатність до переговорного процесу та співробітництва. Теоретичну основу обґрунтування організаційно-педагогічних умов склали системний, інтегративний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний підходи та принципи: послідовності та доступності навчання, фрактальний, міждисциплінарної інтеграції, самоактуалізації в професії, моделювання професійної діяльності.

4. На підставі обґрунтованих організаційно-педагогічних умов розроблено структурно-функціональну модель формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін, що містить три взаємопов'язані блоки (методологічно-цільовий, конструктивно-технологічний, діагностично-корегувальний) та удосконалено методику. На відміну від традиційних методів у процесі вивчення фахових дисциплін було застосовано такі методи, як дослідницький метод навчання, «Сократична бесіда», «мозкова атака», проблемно-розвивальні, ігрові, тренінгові та проектні технології. Розроблено діагностичний інструментарій, який об'єднував психолого-педагогічні методики; комплекс тестових завдань на виявлення наявного рівня знань у майбутніх молодших спеціалістів; тести зі Moodle платформи, опитування, інтерв'ювання та анкетування майбутніх молодших спеціалістів.

Визначено, що критеріями сформованості професійних вмінь є: *організаційно-пізнавальний* (пізнавальна активність до професійної діяльності; адекватність осмислення ситуації взаємодії в загальнокультурному контексті); *когнітивний* (знання прийомів ефективного розв'язування професійно-орієнтованих завдань; прийомів самоосвіти та самовдосконалення; прояв

креативності в професійній діяльності); *операційно-діяльнісний* (здатність використовувати професійно важливі знання при вирішенні виробничих завдань; володіння ефективними технологіями переговорного процесу; оволодіння методами, способами і досвідом самостійного розв'язання професійних завдань); *контрольно-рефлексивний* (прояв адаптивно важливих особистісних якостей: діловитості, емоційної стійкості, відповідальності, активності; комунікабельність; наполегливість у досягненні мети; здатність до рефлексії інноваційної діяльності, самоконтролю та професійної самооцінки; уміння прогнозувати та співвідносити особистісно-професійні можливості) і рівні – репродуктивний, продуктивний та креативний.

5. Ефективність розробленої структурно-функціональної моделі формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю була підтверджена у процесі вивчення фахових дисциплін. Проведене порівняння результатів визначило, що показники креативного рівня оволодіння знаннями: за *організаційно-пізнавальним* критерієм в експериментальній вибірці порівняно з контрольною, зросли на 18,96%; за *когнітивним* критерієм в експериментальній вибірці порівняно з контрольною зросли, – на 12,87%; за *операційно-діяльнісним* критерієм в експериментальній вибірці порівняно з контрольною зросли на – 19,1%; за *контрольно-рефлексивним* критерієм в експериментальній вибірці порівняно з контрольною зросли на – 15,87%. Для викладачів ВНЗ I-II рівня акредитації розроблено методичні рекомендації та комплекс навчально-методичних розробок, які представлені в авторському тренінгу «Поетапне формування професійних вмінь у процесі вивчення фахових дисциплін для майбутніх молодших економістів». Матеріал тренінгу може бути використано у ВНЗ I-II рівня акредитації для майбутніх молодших спеціалістів інших спеціальностей під час оволодіння ними фахових дисциплін у групах із достатнім рівнем професійних вмінь, як додатковий матеріал для їхньої індивідуальної та самостійної роботи.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю.

Перспективним є порівняльний аналіз професійної підготовки майбутніх фахівців економічної галузі ВНЗ України та країн Європи; подальша удосконалена технологія формування компетентностей майбутніх магістрів-економістів в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования : [для пед. спец. высш. учеб. заведений] / О. А. Абдуллина – М. : Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Авдеев А. П. Влияние дифференцированного подхода к учащимся в просе обучения на развитие у них стремления к самообразованию / А. П. Авдеев // Формирование у учащихся стремления к самообразованию. – Волгоград : ВГПИ, 1976. – С. 43–49.
3. Аветісова І. С. формування у майбутніх економістів професійних умінь розв'язувати ситуативні завдання : дис. ...канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія и методика професійної освіти. / І. С. Аветісова ; Національний авіаційний університет. – К., 2011. – 190 с.
4. Айзенберг А. Я. Педагогические проблемы самообразования / А. Я. Айзенберг // Советская педагогіка. – 1986. – № 11. – С. 51–61.
5. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів. – К. : Либідь, 1998. – 560 с. – ISBN 966-06-0037-2.
6. Амеліна С. М. Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх інженерів / С. М. Амеліна // Педагогічний альманах : Збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : РПО, 2010. – Випуск 5. – С. 78–83.
7. Ананьев Б. Г. Психология и проблемы человекознания / Ананьев Б.Г. – М. : Изд-во «Институт проективной психологии», Воронеж : НПО «МОДЕК», 1996. – 312 с.
8. Андреев А. Л. Компетентностная парадигма в образовании: опыт философско-педагогического анализа / А. Л. Андреев // Педагогіка. – 2005. – № 4. – С. 45–47.
9. Андреев В. И. Педагогіка творческого саморазвития : Инновационный курс : в 2 кн. / В. И. Андреев. – Казань : Из-во Каз. ун-та, 1996. – Кн. 1. – 566 с.

10. Андрушків Б. М. Основи менеджменту / Б.М. Андрушків, О.Е. Кузьмін – Львів : “Світ”, 1995. – 294 с.
11. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту : Статті, нариси, інтерв'ю / Андрущенко В. П. – К. : Знання України, 2004. – 804 с.
12. Антипова В. М. Компетентносний похід к організації доповнительного педагогического образования в университете / В. М. Антипова, К. Ю. Колесина, Г. Р. Пахомова // Педагогика. – 2006. – №8. – С. 57–62.
13. Архангельский Г. Тайм-драйв: как успевать жить и работать [Електронний ресурс] : аудиокнига / Г. Архангельский : Режим доступу: <http://www.artlebedev.ru/everything/mif/arkhangelsky/>
14. Асоцька Н. В. Проблеми організації самостійної роботи студентів з використанням прикладних комп'ютерних програм [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.nker.dp.ua>.
15. Афанасьев В. Г. Моделирование как метод исследования социальных систем // Системные исследования. Методологические проблемы. – М. : Наука – 1999.
16. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения. Общедидактический аспект / Ю. К. Бабинський. – М., 1977.
17. Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований. – М. : Педагогика, 1982. – 192 с.
18. Баєва О. В. Основи менеджменту : практикум : навч. посіб. /Баєва О. В., Новальська Н. І., Згалат-Лозинська Л. О. – К. : Центр, 2007. –524 с.
19. Базаров Т. Ю., Методы оценки управленческого персонала государственных и коммерческих структур / Т. Ю. Базаров, Х. А. Веков, Е. И. Аксенова. – М. : Инфра-М, 2005. – 256 с.
20. Балабанова Л. В. Організація праці менеджера : навч. посіб. / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак. – К. : ВД “Професіонал”, 2004. – 304 с.
21. Балл Г. Психолого-педагогічні засади гуманізації освіти. Т.1. / Балл Г. – М. : Наука, 1987. – 232 с.

22. Балягіна І.А. Методика викладання економіки [Навч.-метод. посібник для самот. вивчення дисципліни] /І.А.Балягіна, М.А.Богорад. – К. : КНЕУ, 2003. – 342с.
23. Бандурка А. М. Психологія управління : навч. посіб. / Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянська Е. В. – Харків : ООО “Фортуна-прес”, 1998. – 464 с.
24. Барановська Л. В, (у співавторстві) Основи психології та педагогіки : Навчальний посібник для студентів ВНЗ. – Біла Церква, 2008. – 160 с.
25. Барановська Л. В. Психологія взаємодії : Навч.-метод. посіб / Л. В. Барановська, І. М. Якимець – Біла Церква, 2003. – 79 с.
26. Батаршев А. В. Диагностика професійно важких якостей / А. В. Батаршев, І. Ю. Алексеева, Е. В. Майорова. – Санкт-Петербург : Питер, 2007. – 192 с.
27. Белозеров С. М. Влияние управленческой концепции руководителя на деятельность руководителя предприятия / С. М. Белозеров. – М. : МГУ, 1996. – 96 с.
28. Беспалько В. П. Педагогическая технология / В. П. Беспалько, В. П. Беспалько – М. : Знание, 1989. – С. 3–53.
29. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько – М. : «Педагогика», 1988. – 190 с.
30. Бех І. Д. Законопростір сучасного виховного процесу / І. Д. Бех // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 10–13.
31. Биков В. Ю. Дистанційні технології навчання в забезпеченні формування освіти України // Управління проектами. – 2001. – №2.
32. Биков В. Ю. Інноваційний розвиток засобів і технологій систем відкритої освіти / Биков В. Ю. // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : Зб. наук. праць. – Випуск 29. / Редкол. : І.А. Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2012. – С. 32–40.

33. Бобрицька В. І. Європейські виміри державної кадрової політики України у підготовці працівників для системи освіти / В. І. Бобрицька // Вісник Національного авіаційного університету. Серія Педагогіка. Психологія. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАК-друк», 2015. – Вип. 6. – С. 30–35.
34. Богачков Ю. М. Методика застосування вебінар орієнтованих платформ у навчальному процесі з інформатики старшої школи / Богачков Ю. М., Царенко В. О. // Інформаційні технології в освіті: Збірник наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2013. – Вип. 13.
35. Бодалев А. А. Психология новой эры: компетентность или беспомощность [Електронний текст] / А. А. Бодалев. – Режим доступу : <http://psy.lseptember.ru/2001/47/45.htm>
36. Большой толковый психологический словарь / [пер. с англ. Ребер Артур]. – М. : АСТ : Вече, 2001. – Т. 1 – 592 с.
37. Борытко Н. М. Диагностическая деятельность педагога / Н. М. Борытко, В. А. Слостенин, И. А. Колесникова. – Москва : Изд. центр «Академия», 2006. – 288 с.
38. Булгакова Н. Б. Аспекти інформаційного простору сучасної вищої освіти / Н. Б. Булгакова // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту „НАУ-друк”, 2013. – Вип.4. – С. 48–53.
39. Булгакова Н. Б. Викладацька діяльність в умовах інформаційного суспільства // Вісник НАУ. Серія : Педагогіка. Психологія. зб. наук. пр. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – Вип. 3. – С. 13–19.
40. Булгакова Н. Б. Вища освіта і Болонський процес. Педагогіка вищої школи: навч.-метод. посіб./ Н. Б. Булгакова. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. – 84 с.
41. Буряк В. К. Умови та засоби самоосвіти студентів / В. К. Буряк // Вища школа. – 2002. – № 6. – С. 18–29.

42. Бутенко Н. Ю. Бізнес-тренінги для економістів: Навчальний посібник / Н. Ю. Бутенко, О. О. Герасименко, О. Ю. Гулевич та ін. // К. : КНЕУ, 2007 – 280 с.
43. Бухлова Н. В. Сутнісний зміст поняття “Самоосвітня компетентність” / Бухлова Н. В. // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – 2008. – № 1 – С. 4.
44. Василенко М. Є. Професійна підготовка майбутніх юристів до консультативної діяльності як педагогічна проблема / М. Є. Василенко // Педагогічний альманах. – Херсон, 2011. – Вип. 9. – С. 98–103.
45. Ващик Т. І. Моделювання у навчально-виховному процесі вищої педагогічної школи [Текст] / Т. І. Ващик // Нові технології навчання. – К. : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2005. – Вип. 41. – С.147–158.
46. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
47. Виноградська А. М. Технологія комерційного підприємництва: Навч. посібник. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 780 с.
48. Волкова М. Н. Деятельностный подход и категория деятельности в психологии : Учеб. пособие. – Владивосток: Мор. гос. ун-т, 2007. — 78 с.
49. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
50. Гаврутенко Л. А. Вплив ІКТ- компетентності на майбутніх спеціалістів економічного профілю / Л. А. Гаврутенко // Актуальні проблеми вищої професійної освіти: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 21-22 березня 2014 р. / За аг. ред. Е. В. Лузік, О. М. Акмалдінової. – К. : НАУ, 2014. – С. 45.
51. Гаврутенко Л. А. Вплив процесу навчання на розвиток критичного мислення майбутніх спеціалістів економічного профілю / Л. А. Гаврутенко // Гуманітарний вісник ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” – Додаток 1 до Вип. 31. Том III (45) : Тематичний випуск „Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – К. : Гнозис, 2013. – С. 50–57.

52. Гаврутенко Л. А. Інформаційні технології при вивченні фахових дисциплін студентами економічного профілю /Л. А. Гаврутенко // Актуальні проблеми вищої професійної освіти : Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції 19 березня 2015р. / За аг. ред. Е. В. Лузік, О. М. Акмалдінової. – К. : НАУ, 2015. – С.24.

53. Гаврутенко Л. А. Методологічні підходи та принципи до формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю / Л. А. Гаврутенко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Педагогіка, Психологія : зб.наук. пр. – Київ : НАУ, 2016. Вип.1 (6). – С. 51–56.

54. Гаврутенко Л. А. Основні завдання навчального процесу при підготовці майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю/ Л. А.Гаврутенко // Актуальні проблеми вищої професійної освіти України : Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. – К. : НАУ, 2013. – С. 26.

55. Гаврутенко Л. А. Поняття професійної компетентності студента економічного профілю / Л. А. Гаврутенко // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук : Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції Сучасні проблеми гуманітаристики : світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії – Рівне, 2013. – С. 316.

56. Гаврутенко Л. А. Роль дискусії при вивченні фахових дисциплін студентами економічного профілю / Л.А.Гаврутенко // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук. Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції 29-30 листопада 2013р. : Частина II Наук. ред. О. Ю.Висоцький. тези доп. – Дніпропетровськ : Роял Принт, 2013. – С. 244.

57. Гаврутенко Л. А. Структурно-функціональна модель формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у ВНЗ I-II рівня акредитації / Л. А. Гаврутенко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Педагогіка, Психологія : зб.наук. пр. – Київ : НАУ, 2015. Вип.1 (6). – С. 51–56.

58. Гаврутенко Л. А. Технологія критичного мислення як складова формування професійних вмінь у майбутніх молодших спеціалістів

економічного профілю / Л. А. Гаврутенко // Актуальні проблеми вищої професійної освіти України : Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. – К. : НАУ, 2012. – С.21

59. Гаврутенко Л. А. Тренінг як провідний елемент навчального процесу студентів / Л.А.Гаврутенко // Актуальні проблеми вищої професійної освіти України : Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. – К. : НАУ, 2011. – С. 80.

60. Гаврутенко Л. А. Формування економічного мислення в процесі підготовки майбутніх спеціалістів економічного профілю / Л.А.Гаврутенко // ГЛУХІВСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ - 2013 Збірник матеріалів III Міжнародної наукової конференції молодих вчених та студентів, присвяченої 270-літтю укладання «Прав за якими судиться малоросійський народ», 15-17 листопада 2013 р. : тези доп. – Глухів, 2013. – С. 118–119.

61. Гаврутенко Л. А. Використання тренінгових технологій при вивченні економічних дисциплін студентами економічного коледжу / Л. А. Гаврутенко // Вища освіта України. – 2012. – № 1 (додат. 1), темат. вип. «Інтеграція вищої школи України до європейського та світового освітнього простору». – С. 200–205.

62. Гаврутенко Л. А. Ефективності перевірка формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін/ Л. А. Гаврутенко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер. : Педагогіка і психологія : зб. наук. праць. – Вип. 37 / Редкол. : В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця : ТОВ „Нілан ЛТД”, 2016. – С. 152–155.

63. Гаврутенко Л. А. Критерії, показники та рівні сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін / Л. А. Гаврутенко // Вісник Черкаського університету : зб. наук. праць. – Черкаси : Вид. відділ ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2016. – Вип. 15 (268). – С. 122–129.

64. Гаврутенко Л. А. Організаційно-педагогічні умови формування професійних вмінь майбутніх спеціалістів економічного профілю у ВНЗ I-II

рівня акредитації / Л. А. Гаврутенко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Педагогіка, Психологія: зб.наук. пр. – Київ : НАУ, 2014. Вип.1 (5). – С. 40–45.

65. Гаврутенко Л. А. Формування готовності до професійної діяльності майбутнього економіста [Електронний ресурс ISSN Online:] / Л. А. Гаврутенко // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2013. – № 6 (38). – С.53–62.

66. Гальперин П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий / П. Я. Гальперин. – М., 1971. – 272 с.

67. Гальперин П. Я. Методы обучения и умственное развития ребенка. – М, 1985.

68. Герлянд, Т. М. Реалізація технології контекстного навчання у процесі самореалізації особистості майбутнього фахівця: Інноваційний розвиток вищої освіти : глобальний та національний виміри змін : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (26–27 березня 2015 року, м. Суми). СумДПУ імені А.С.Макаренка, м.Суми, Україна. – С. 53–55.

69. Гіптерс З. Виховання діловитості і творчості майбутніх фахівців економічного профілю / З. Гіптерс // Рідна школа. – 2005. – № 12. – С. 49–52.

70. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник/ С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.

71. Гончаренко Т. Л. Критерии, показатели и уровни готовности учителя физики к проектированию учебного процесса / Т. Л. Гончаренко. // Вестник Алтайской государственной педагогической академии. – 2012. – №13. – С. 33–40.

72. Горбуліч І. О. Формування готовності до ділового спілкування у майбутніх маркетологів / І. О. Горбуліч // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки). – 2011. – № 15 (226), серпень, ч. 2. – С. 176–182.

73. Горкуненко А. Б. Програмна система підтримки прийняття економічних рішень / А. Б. Горкуненко // Вісник Хмельницького національного університету. Технічні науки. – Хмельницький : Вид-во ХНУ, 2012. – № 1. – С. 162–168.

74. Горностаева. И. Н. Формирование профессионально важных качеств личности будущих менеджеров : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Горностаева Ирина Николаевна. – Брянск., 2002. – 247 с.

75. Гриньова М. В. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) / М. В. Гриньова. – Х. : Основа, 1998. – 300 с.

76. Гуревич Р. С. Інформаційно-телекомунікаційні технології в навчальному процесі та наукових дослідженнях : навч. посіб. для студ. пед. ВНЗ і слухачів ін-тів післядиплом. освіти / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія. – Київ : Освіта України, 2006. – 390 с.

77. Гуржій А. М. Засоби навчання : навч. посіб. для студ. вузів та слухачів підвищ. кваліфікації / А. М. Гуржій, Ю. О. Жук, В. П. Волинський ; М-во освіти і науки України, ІЗМН, АПН України, Ін-т педагогіки. – Київ : [б. и.], 1997. – 208 с.

78. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения / В.В. Давыдов. – М. : Педагогика, 1986. – 240 с.

79. Дайнеко В. І. Мотивування освіти – важливий фактор її продуктивності // Нові технології навчання. – 1995. – Вип.14. – С. 45–47.

80. Демура А. Л. Нові вимоги до професійно-технічної освіти Дніпропетровщини // Проектирование образовательного пространства – современные ориентиры : материалы 1-й Международной научно-практической конференции – Днепропетровск : ГУЗ “МВПУ ПИТ”, 2012. – С. 18–20.

81. Державне управління і менеджмент : [навч. посіб.] : [під. ред. Одінцової Г. С.]. – Х. : ХарРІУАДУ, 2002. – 492 с.

82. Державні стандарти професійної освіти: теорія і методика / [С. У. Гончаренко, Н. Г. Ничкало, Ю. Ф. Зіньковський та ін.]; под. ред. Н. Г. Ничкало. – Хмельницький : ТУП, 2002. – 334 с.

83. Дидактика современной школы / Под ред. М. А. Данилова. Т. М. Десятова – К. : Радянська Школа, 1987. – 246 с.

84. Діденко О. В. Критерії, показники та рівні сформованості творчості як професійної якості у майбутніх офіцерів-прикордонників / Діденко О. В. // Вища освіта України. – 2007. – С. 218–223. – (Темат. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору : моніторинг якості освіти» ; дод. 3, т. 7).

85. Довгодько Т. І. Інформаційно-комунікаційні технології у процесі пропедевтичного навчання іноземних студентів / Т. І. Довгодько // Гуманітарний вісник ДВНЗ Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. Серія : Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2013. – Вип. 29. Том IV. – С. 4–12.

86. Доценко С. О. Формування готовності майбутніх учителів до прийняття рішень у педагогічній діяльності: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Світлана Олексіївна Доценко. – Х., 2007. – 220 с.

87. Дуткевич Т. В. Конфліктологія з основами психології управління : Навчальний посібник / Дуткевич Т.В. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 456 с.

88. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления / пер. с англ. Н. М. Никольской. – М. : Совершенство, 1997. – 208 с.

89. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение – Л., 1985. – 342 с.

90. Енциклопедія освіти / АПН України; голов. ред. В. Г. Кремень ; [заст. голов. ред. О. Я. Савченко, В. П. Андрущенко; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

91. Есипов Б. П. Самостоятельная работа учащихся на уроках. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1961. – 239 с.

92. Євтух М. Б., Волощук І. С. Забезпечення якості вищої освіти — важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства / М. Б. Євтух, І. С. Волощук // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 1(58).– С. 70–74.

93. Євтух М. Б., Лузік Е. В., Дибкова Л. М. Інноваційні методи оцінювання навчальних досягнень. // Монографія. – К. : КНЕУ, 2010. – 248 с.
94. Єльнікова Г.В. Наукові основи адаптивного управління закладами та установами загальної середньої освіти : автореф. дис. ... д-ра пед. Наук : 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / Єльнікова Галина Василівна ; Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2005. – 44 с.
95. Жиронкіна О. В. Формирование профессионально значимых качеств будущих экономистов в процессе изучения общеобразовательных дисциплин : дис. ... канд. пед наук : 13.00.08 / Жиронкіна Ольга Валерієвна– Кемерово, 2003. – 252 с.
96. Задорожна Н. Т. Інформаційна система менеджменту наукових досліджень в НАПН України / Н. Т. Задорожна, В. А. Петрушко, С. М. Тукало // Інформаційні технології в освіті : Збірник наукових праць. Випуск 15, Херсон : Видавництво ХДУ, 2013. – С. 129-137.
97. Закон України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 № 2984-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №20. – ст. 134.
98. Замкова Н. Л. Формування професійних якостей майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності у процесі вивчення іноземних мов дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Замкова Наталія Леонідівна. – Київ, 2005. – 254 с.
99. Занюк С. С. Психологія мотивації : [навч. посіб.] / С. С. Занюк. – К. : Либідь, 2002. – 304 с.
100. Зарубінська І. Б. Теоретико-методичні основи формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів економічного профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Зарубінська Ірина Борисівна; Ін-т вищ. освіти НАПН України . – К., 2011. – 36 с.

101. Засобина Г. А. Особенности формирования у студентов профессиональных учений в конструировании учебной работы : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Г. А. Засобина. – Л. 1971. – 194 с.

102. Зеер Э. Ф. Психология профессионального образования : учебн. пособие / Э. Ф. Зеер. – 2-е изд., перераб. – М. : Издательство Моск. психолого-социального ин-та ; Воронеж : Из-во НПО «МОДЭК», 2003. – 480 с.

103. Зеер Э., Симанюк Э. Компетентносный подход к модернизации профессионального образования // Высшее образование в России. – 2005. – №4. – С. 23–30.

104. Зими́на Л. В. Педагогическая технология формирования оптимального стиля управленческой деятельности руководителей государственной службы : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. пед. наук. : спец. 13.00.08 “Теория и методика профессионального образования”. – Калининград, 2007. – 27 с.

105. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. Авторская версия. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.

106. Зотов А. Ф. Идеализированная модель как основа научной теории / А. Ф. Зотов // Вопросы повышения эффективности исследования в педагогической науке : сб. – М. : Наука, 1976. – 223 с.

107. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії : [навч. посібник для вчителів, аспірантів, студ. серед. та вищих навч. закладів] / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. – К., 1997 – 302 с.

108. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы – СПб : Издательство «Питер», 2000. – 502 с.

109. Ионова О. Н. Теоретические аспекты формирования информационной компетентности взрослых / О. Н. Ионова. // Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого. – 2006. – №39. – С. 84–85.

110. Исаев И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя / И. Ф. Исаев. – М. : Издат. центр “Академия”, 2002. – 208 с.
111. Інтеграція вищої освіти України в Європейський освітній простір : досвід академічної мобільності між Україною та Європейським Союзом : метод. посібник. – К. : Ін-т електродинаміки НАН України, 2005. – 76 с.
112. Карнеги Д. Как завоевать друзей и оказывать влияние на людей. Как выработать уверенность в себе и влиять на людей, выступая публично. Как перестать беспокоиться и начать жизнь / Карнеги Д. – Самара : Самарский дом печати, 1994. – 528 с.
113. Кашлев С. С. Интегративные методы обучения педагогике : учебное пособие / С. С. Кашлев. – Минск : Высшая школа, 2004. – 176 с.
114. Кінаш І. А. Інформаційні технології в економічній освіті / І. А. Кінаш // Інформаційні технології в освіті. – 2011. – Вип. 10. – С. 80 – 87.
115. Кірей К. О. Формування професійних знань майбутніх фахівців економічного профілю засобами мультимедіа / дисертація дис. канд наук. 13.00.04, Вінниця, 2008. – 287 с.
116. Кнодель Л. В. Педагогіка вищої школи : Посіб. для магістрів. / Кнодель Л. В. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. – 136 с.
117. Коваль Т. І. Професійна підготовка з інформаційних технологій майбутніх менеджерів-економістів : Монографія. - К. : Ленвіт, 2007. – 264 с. – Бібліогр.: с. 202-232.
118. Ковальчук Г. О. Активізація навчання в економічній освіті : навчальний посібник / Г. О. Ковальчук. – К. : КНЕУ, 1999. – 128 с.
119. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : МарТ, 2005. – 448 с.
120. Козаков В. А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение : Учеб. пособие / В. А. Козаков. – К. : Вища шк., 1990. – 248 с.
121. Козловська І. М. Метапредметна інтеграція як засіб формування змісту професійної освіти / Інформаційно-телекомунікаційні технології в

сучасній освіті : досвід, проблеми, перспективи. Зб. наук. Праць. Частина 2.- Львів : ЛДУ БЖД, 2009. – С. 71 – 73.

122. Козловська І. М. Теоретико-методологічні аспекти інтеграції знань учнів професійно-технічної школи (дидактичні основи) : монографія / за ред. С. У. Гончаренка. – Львів : Світ, 1999. – 302 с.

123. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / За заг. ред. О. В. Овчарук, – К.: К.І.С., 2004. – 189 с.

124. Копець Л. В. Психологія особистості : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л. В. Копець. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 458 с.

125. Коростіль Л. А. Самоосвіта особистості як соціальне та педагогічне явище / Л. А. Коростіль // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Суми : Видавництво Сум ДПУ, 2009. – №1. – С. 138–145.

126. Краевский В. В. Проблемы научного обоснования обучения : (Методол. анализ) / В. В. Краевский. – М. : Педагогика, 1977. – 264 с.

127. Краєвський В. В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах / В. В. Краєвський, А. В. Хуторський // Педагогика. – 2003. – № 3. – С. 3–10.

128. Краткий психологический словарь / [Сост. Л. А. Карненко; Подобщ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – М. : Политиздат, 1985. – 431 с.

129. Кремень В. Г. Проект сучасної освіти: інноваційна людина / В. Г. Кремень // Рідна школа. – 2013. – № 8–9. – С. 4–8.

130. Кузьмина Н. В. Очерки психологии труда учителя / Н. В. Кузьмина – Л., 1967. – С. 54–62.

131. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка у запитаннях і відповідях / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко // Педагогіка у запитаннях і відповідях : Навч. посіб. – Київ. Знання, 2006. – 311 с.

132. Лазарев М. І. Теоретичні і методичні засади моделювання змісту загальноінженерних дисциплін для технологій навчання студентів : дис. ... д-ра

пед. наук : 13.00.04 / Лазарев Микола Іванович ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2004. – 207 с.

133. Лапіна Т. Формування економічного мислення у студентів-фахівців економічного профілю / Тетяна Лапіна // Нова педагогічна думка : науково-методичний журнал. – 2011. – № 1. – С. 55.

134. Левина И. А. Профессиональная деятельность учителя по формированию самостоятельности подростков средствами моделирования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Левина Инна Анатольевна. – ЮГПУ. – О., 2001. – 283 с.

135. Левитов Н. Д. Психология / Н. Д. Левитов. – М. : Высшая школа, 1964. – 256 с.

136. Левицька Н. С. Дослідження економічної соціалізації особистості в зарубіжній та вітчизняній літературі / Н. С. Левицька // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Т. 13, ч. 3. – К., 2011. – С. 226–233.

137. Левіна І. А. Професійна діяльність учителя з формування пізнавальної самостійності підлітків засобами моделювання: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / І. А. Левіна. – Одеса, 2001. – 22 с.

138. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч. посібник / М. В. Левківський. – Житомир : ЖДПУ, 2001. – 220 с.

139. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1975. – 304 с.

140. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения / Исаак Яковлевич Лернер. – М. : Педагогика, 1981. – 186 с.

141. Лернер И. Я. Процесс обучения и его закономерности / И. Я. Лернер. – М. : Знание, 1980. – 96 с.

142. Лизинский В. М. Психолого-педагогический и управленческий дневник директора школы / В. М. Лизинский. – М. : Центр “Педагогический поиск”, 2004. – 160.

143. Линда А. С. Педагогика. Учеб.пособие для индустриально-педагогических техникумов профтех образования / А. С. Линда – М. : «Вышая школа», 1973. – 392 с.

144. Ліхачов Б. Т. Особистість і її формування в дитячому віці. – М. : Просвітництво, 1972. – 254 с.

145. Луговий В. І. Інформація, інформаційне суспільство та інформаційна роль освіти (теоретико-методологічний погляд) / В. І Луговий // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 11. – С. 55–60.

146. Луговий В. І. Реалізація принципів і пріоритетів Болонського процесу у вищій школі України : час дискусій і час дій / В. І. Луговий // Педагогіка і психологія : Вісник Академії педагогічних наук України. – 2009. – № 1. – С. 5–17.

147. Лузан П. Г. Основи науково–педагогічних досліджень / П. Г. Лузан, І. В. Сопівник, С. В. Виговська. – К. : НАКККіМ, 2011. – 314 с.

148. Лузан П. Г. Теоретичні і методичні основи формування навчально-пізнавальної діяльності студентів у вищих аграрних закладах освіти : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04/ Лузан Петро Григорович. – Київ, 2004. – 505 с.

149. Лузан П. Г. Теорія і методика формування навчально-пізнавальної активності студентів : монографія / П. Г. Лузан.– К. : НАУ, 2004. – 272 с.

150. Лузик Э. В. Теория и методика общенаучной подготовки в инженерной высшей школе : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04; 13.00.02 / Лузик Эльвира Васильевна. – К., 1996. – 487 с.

151. Лузік Е. В. Інтегративний навчальний курс як теоретико-методологічна основа професійного становлення творчої особистості фахівця в системі вищої технічної освіти / Е. В. Лузік // Вісник Національного авіаційного

університету. Серія: Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – Вип. 3. – С. 4–12.

152. Лук'янченко Н. Д. Проблема якості професійної підготовки фахівців / Н. Д. Лук'янченко, Г. В. Ларичева // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2011. – № 16. – С. 50–53.

153. Максимова В. Н. Межпредметные связи и совершенствование процесса обучения : Кн. для учителя / Максимова В. Н. – М. : Просвещение, 1984. с. 55.

154. Малафіїк І. В. Дидактика : Навчальний посібник. / І.В. Малафіїк– К. : Кондор, 2009. – 398 с.

155. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / А. Г. Маслоу. – СПб. : Евразия, 2001. – 478 с.

156. Матюшкин А. М. Проблемы развития профессионально-теоретического мышления / Матюшкин А. М. – М., 1980, – 334 с.

157. Махмутов М. И. Проблемное обучение / Махмутов М.И. – М., 1975, – 481с.

158. Межпредметные связи в преподавании русского языка [Пособие для учителей] / Сост. Н. Н.Ушаков. – М. : Просвещение, 1977. – 176 с.

159. Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі : М54 Навч. посіб. / С. У. Гончаренко, П. М. Олійник, В. К. Федорченко та ін.; За ред. С. У. Гончаренка, П. М. Олійника. — К. : Вища шк., 2003. – 323 с.

160. Методика проведення занять у вищому навчальному закладі : метод. реком. для викладачів / Л. Г. Кайдалова, О. О. Тележкіна, С. М. Полуян та ін. – Х. : Вид-во НФаУ, 2004. – 60 с.

161. Методы системного педагогического исследования : учеб. пособие / под ред. Н. В. Кузьминой. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1980. – 172 с.

162. Милерян Е. А. Психология формирования общетрудовых политехнических учений / Е. А. Милерян. – М. : Педагогика, 1973. – 300 с.

163. Михеев В. И. Моделирование и методы теории измерений в педагогике [Текст] / В. И. Михеев. – Изд. 3-е, стереотип. – М. : КомКнига, 2006. – 200 с.

164. Мойсенюк Н. Є. Педагогіка. Навчальний посібник. 5-е видання, доповнене і перероблене / Н. Є. Мойсенюк – К. : 2007. – 656 с.

165. Морзе Н. В. Моделі ефективного використання інформаційно-комунікаційних та дистанційних технологій навчання у вищому навчальному закладі / Н. В. Морзе, О. Г. Глазунова // Інформаційні технології і засоби навчання : електронне фахове видання. – 2008. – Вип. (6). – Режим доступу до журн. : [http : // www.nbu.gov.ua/e-journals/ITZN/ em6/emg.html](http://www.nbu.gov.ua/e-journals/ITZN/em6/emg.html).

166. Морзе Н. В. Педагогічні аспекти використання хмарних обчислень / Н. В. Морзе, О. Г. Кузьмінська // Інформаційні технології в освіті. – 2011. – Вип. 9. – С. 20–29.

167. Мошковська Г. П. Організація навчально-виховного процесу за кредитно-модульною системою / Г. П. Мошковська, О. М. Дікова-Фаворська // Матеріали науково-практичного семінару „Кредитно-модульна система організації навчального процесу”, Київ, 3 грудня 2007 р. – С. 10–15.

168. Неволіна В. В., Ромашина І. А. Специфіка економічного образования в педагогических университетах // Экономика. Вопросы школьного экономического образования. – 2000. – №1. – С. 8–10.

169. Неперервна професійна освіта : філософія, педагогічні парадигми, прогноз: / В. П. Андрющенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень та ін. [за ред. В. Г. Кременя]. – К. : Наукова думка, 2003. – 854 с.

170. Ничкало Н. Г. Професійно-технічній освіті – державну підтримку та науково-педагогічне забезпечення / Нелля Григорівна Ничкало // Нові технології навчання : наук. – метод. зб. Вип. 15 – К. : ІСДО, 1995 – С. 11.

171. Нічуговська Л. І. Стратегія і менеджмент математичної освіти в професійній підготовці майбутніх економістів у ВНЗ / Л. І. Нічуговська // Дидактика математики : проблеми і дослідження : міжнародний збірник наукових робіт. – Донецьк : Фірма ТЕАН. – 2009. – Вип. 31. – С. 9–15.

172. Новий тлумачний словник української мови: У 4-х томах / Укладачі : В. Яременко, О. Сліпушко – К. : Видавництво «Аконіт», 1998. – Т. IV. – 941 с.

173. Носач І. В. Формування професійних умінь і навичок майбутніх економістів у процесі вивчення інтегративних фахових дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Ірина Володимирівна Носач. – Київ, 2008. – 20 с.

174. Оконь В. Введение в общую дидактику / В. Оконь – М, Высшая школа 1990. – 382 с.

175. Онишко О. Г. Методична система розвитку творчих здібностей студентів вищих технічних закладів у процесі навчання інформатики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія і методика навчання (інформатика)” / О. Г. Онишко. – Київ, 2009. – 20 с.

176. Освітньо-кваліфікаційна характеристика молодшого спеціаліста з галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво» // упор. Губерський Л. В., Крижанівський В.П. – К. : Міністерство освіти і науки України, офіційне видання, 2004. – 55 с.

177. Основні засади розвитку освіти України / За ред. В.Г. Кременя. – Київ – Тернопіль, 2004.

178. Павелків Р. В. Загальна психологія/ Р. В. Павелків. Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Р. В. Павелків. – К., 2002. – 506 с.

179. Паламарчук В. Ф. Школа учит мыслить / Валетина Федорівна Паламарчук // Першооснови педагогічної інноватики. – К. : Знання України, 2005. – Т.1 – 420 с.

180. Педагогика / Под ред. Ю. К. Бабанського. – М. : Просвещение, 1983. – 380 с.

181. Педагогическая энциклопедия / Под ред. И. А. Каирова и др. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – Т. 1–4.

182. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / Т. В. Ільїна, З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова, Т. Степанова та ін. ; за ред. З. Н. Курлянд. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2005. – 399 с.
183. Пермінова А. В. Методика професіографічного моніторингу в інженерно-педагогічному ВНЗ / А. В. Пермінова // Проблеми інженерно-педагогічної освіти : зб. наук. пр. – Х. : УПА, 2009. – Вип. 24–25.
184. Петров А. Профессиональная компетентность : понятийно-терминологические проблемы / А. Петров // Альма Матер. Вестник высшей школы : журнал – 2004. – № 10. – С. 6–10.
185. Петровский В. А., Полевая М. В. Отчуждение как феномен детско-родительских отношений / В. А. Петровский, М. В. Полевая // Вопросы психологии. – 2001. – № 1. – С. 19–26.
186. Петрушанко Н. М. педагогічні умови формування інтересу учнів до професій побутового обслуговування в процесі допрофільної підготовки/ Н. М. Петрушанко // Інформаційний збірник Міносвіти і науки України. – 2009. – № 28. – С. 57.
187. Пехота О. М. Особистісно орієнтована освіта і технології. Неперервна професійна освіта : проблеми, пошуки, перспективи : [монографія] / О. М. Пехота. – К. : Віпол, 2000. – 456 с.
188. Пирогова О. В. Моделирование в образовании / О. В. Пирогова // Инновации в образовании. – 2004. – № 5. – С. 36–40.
189. Пищик О. В. Інформаційно-комунікативні технології та сучасний урок : методика проведення і результативність / О. В. Пищик // Педагог професійної школи : Методичний посібник. – К. : ПІТО НАПН України, 2010. – Вип. 2. – 143 с.
190. Пінчук О. П. Мультимедійні технології: підготовка індивідуальних інформаційних домашніх завдань з фізики / Пінчук О. П. // Фізика та астрономія в сучасній школі. – 2013. – № 2. – С. 34–36.
191. Платонов К. К. Проблемы способностей / К. К. Платонов. – М. : Наука, 1972. – 311 с.

192. Платонов К. К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. – М. : Наука, 1986. – 254 с.
193. Плахотнік О. В. Наукові підходи до розвитку інновацій в освіті / О. В. Плахотнік // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць. – К. – Вінниця, ДОВ “Вінниця”, 2008. – Вип. 16. – С. 123 – 127.
194. Плахотнюк Н. П. Критерії та показники рівня готовності майбутніх учителів до інноваційної діяльності [Електронний ресурс] / Н. П. Плахотнюк. – Режим доступу : URL : eprints.zu.edu.ua/6778/1/10pnpktp.pdf.
195. Погоріла І.О., Романенко О.В. Емоційна культура особистості студента як фактор соціалізації і професійного становлення майбутнього фахівця // Безпека життєдіяльності. – 2006. – № 2. – С. 44–45.
196. Погоріла І.О., Романенко О.В. Проблеми та перспективи раннього професійного самовизначення ліцеїстів: психолого-педагогічні аспекти // Науковий вісник. – 2004. – № 28, січень – березень. – С. 107–108.
197. Поддубный А. В. Методические основы разработки и использования педагогических тестов [Электронный ресурс] / А. В. Поддубный, И. К Панина, Л. Я. Ащепкова. – Режим доступа : www.dvfu.ru/umu/pedtest/PedTestInQualSys.htm.
198. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс : учеб. для студентов высш. учеб. заведений. В 2 кн. Кн. 1. Общие основы. Процесс обучения / И. П. Подласый. – М. : ВЛАДОС, 2001. – 570 с.
199. Подмазин С. И. Личностно-ориентированное образование: социально-философское исследование / С. И. Подмазин. – Запорожье : Просвіта, 2000. – 250 с.
200. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи : Навчальний посібник для магістрантів і аспірантів / Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. – К. : ТОВ “Філ-студія”, 2006. – 320 с.
201. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / О. І. Пометун //

Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий підхід та українські перспективи / [підзаг. ред. О. В. Овчарук]. – Київ, 2004. – 111 с.

202. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О. Пометун, Л. Пироженко. – К. : А.С.К., 2004. – 192 с.

203. Поташник М. М. Педагогические ситуации / М. М. Поташник, Б. З. Вульффов. – М. : Педагогика, 1983. – 144 с.

204. Практикум з педагогіки : Навчальний посібник : Видання 2-ге, доповнене і перероблене / За заг. ред. О. А. Дубасенюк, А. В. Іванченка. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. – 482 с.

205. Прісняков В. Ф. Синергетика / В. Ф. Прісняков // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 811–812.

206. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011 р. – № 1341.

207. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 09.01.2007 № 537–V [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16.

208. Професійні стандарти : теорія і практика розроблення / авт. кол. : Л. І. Короткова, Л. Б. Лук'янова, Г. І. Лук'яненко та ін. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 220 с.

209. Психологія : підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. ; за ред. Ю. Л. Трофімова. – 5-те вид., стереотип. – К. : Либідь, 2005. – 560 с.

210. Пугачев В. П. Тесты, деловые игры, тренинги в управлении персоналом: Учебник для студентов вузов. – М. : Аспект Прогресс, 2001. – 285 с.

211. Рахманов В. О. Застосування освітньо-інформаційного середовища у навчальному процесі вищого навчального закладу / В. О. Рахманов // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2014. – Вип. 2. – С. 60–67.

212. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. N 1723 р «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 роки» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [zakon.rada.gov.ua/laws/show/1723–2010](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1723-2010) р.

213. Романишина Л., Островська Н. Мотивація підготовки майбутніх фахівців і особистісно-орієнтований підхід у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. – Тернопіль : ТНПУ, 2006. – №3. – С.59–61.

214. Романова Г. Технологія підготовки викладацьких кадрів вищих економічних навчальних закладів до дидактичного проектування / Г. Романова // Теорія та методика управління освітою. – 2013. – № 10. – С. 154–157.

215. Романовський О. Г. Вища освіта на зламі тисячоліть. – Книга 1 : Ефективна підприємницька освіта як фундамент економічного розвитку демократичного суспільства. Наукове видання. – К. : Деміур, 2000. – 248 с.

216. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М. , Изд-во АН СССР, 1958. – 147 с.

217. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : ЗАО "Издательство Питер" 1999. – 720 с.

218. Руденко В. Д. Актуальні проблеми інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів // Комп'ютер у школі та сім'ї. - 2002. – №6.

219. Савостьянова И. Л. Методическая система формирования профессиональной информационной компетентности будущих бакалавров-экономистов в дисциплинах информационного цикла : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 [Електронний ресурс] / Ирина Леонидовна Савостьянова. – Красноярск, 2015. – 204 с. – Режим доступа : [http : // elibr.sfu-kras.ru/bitstream/2311/ 16697/1/Dissertaciya_Savostyanova_IL.pdf](http://elibr.sfu-kras.ru/bitstream/2311/16697/1/Dissertaciya_Savostyanova_IL.pdf).

220. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник для студентів педагогічних факультетів / О. Я. Савченко. – К. : Абрис, 1997. – 416 с.

221. Саєнко Т. В. Нова парадигма розвитку української освіти у ХХІ столітті / Т. Саєнко, О. Познанська // Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис / Мін. Освіти і науки Укр.; АПНУ, Ін-т вищ. Освіти АПНУ. – Київ, 2008. – № 2 (29). – С. 18–27.

222. Саєнко Т. В. Теоретичні і методичні основи екологічної підготовки фахівців у технічних університетах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Саєнко Тетяна Василівна; В.о. АПН України, Ін-т вищої освіти.– К. : Б.в., 2012. – 36 с.

223. Самодрин А. П. Архітектоніка профільної освіти : навч.-метод. посіб. / А. П. Самодрин. – Кременчук : ПП Щербатих, 2015. – 223 с.

224. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий : в 2 т. – Т.1. / Г. К. Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – 816 с.

225. Сизова Т. В. Научное обеспечение профессионального образования / Т. В. Сизова // Профессиональное образование. – № 3. – 2012. – С. 27–29.

226. Сисоєва С. О. Проблеми неперервної професійної освіти : тезаурус наукового дослідження : наук. вид. / С. О. Сисоєва, І. В. Соколова / НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, МОН, Маріупольський держ. гуманіт. ун-т. – К. : Вид. дім «ЕКМО», 2010. – 362 с.

227. Сисоєва С. О. Професійна підготовка викладача-тьютора: теорія і методика : навч.-метод. посіб./ С. О. Сисоєва, В. В. Осадчий, К. П. Осадча. – К., Мелітополь: „Вид.буд. ММД”, 2011. – 280 с.

228. Скаткин М. Н. Принципы обучения / М. Н. Скаткин // Дидактика средней школы : Некоторые проблемы современной дидактики. Учеб. пособие / Под ред. М. Н. Скаткина. – 2.е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1982. – С. 48–89.

229. Смирнова-Трибульська Є. М. Дистанційне навчання з використанням системи MOODLE. Навчально-методичний посібник. Херсон : Видавництво Айлант, – 2007. – 465 с.

230. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. – 4-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 1632 с.
231. Соколова И. Ю. Качество подготовки специалистов в техническом вузе и технологии обучения : учебн. пособ. / И. Ю. Соколова, Г. П. Кабанов. – Томск : Изд-во ТПУ, 2010. – 203 с.
232. Солянкина Л. Е. Подготовка компетентного экономиста в условиях прикладного бакалавриата [Электронный ресурс] / Л. Е. Солянкина. – Режим доступа : <http://research-journal.org/featured>.
233. Соцкова О. А. Урок самостоятельной деятельности студентов как шаг повышения педагогического мастерства преподавателя [Электронный ресурс] / О. А. Соцкова. – Режим доступа : [http:// nsportal.ru/npo-spo/arkhitektura-i-stroitelstvo/library/2015/11/21/urok-samostoyatelnoy-deyatelnosti-studentov](http://nsportal.ru/npo-spo/arkhitektura-i-stroitelstvo/library/2015/11/21/urok-samostoyatelnoy-deyatelnosti-studentov).
234. Спіріна Т. П. Модель формування професійної культури майбутніх соціальних педагогів / Т. П. Спіріна // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету, 2008. – Випуск XXI. Ч. 2. – С. 278–291.
235. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. – К. : Ленвіт, 2006. – 35 с.
236. Субетто А. И. Методы оценки качества проектов и работ Л., 1982. – 128 с.
237. Сухомлинська О. В. Цінності у вихованні дітей та молоді : стан розроблення проблеми / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 105–111.
238. Талызина Н. Ф. Управление процессом усвоения знаний / Н. Ф. Талызина. – М. : Изд-во МГУ, 1975. – 175 с.
239. Тарасова С. М. Формування у майбутніх менеджерів фінансово-економічного профілю готовності до управлінської діяльності : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04. – Кіровоград, 2006. – 20 с.

240. Тархан Л. З. Дидактична компетентність інженера-педагога : теоретичні і методичні аспекти : [монографія] / Ленуза Запаївна Тархан. – Сімферополь : КРП „Видавництво „Кримнавчпеддержвидав”, 2008. – 424 с.

241. Тверезовская Н. Т. Педагогічні умови підготовки майбутніх інженерів-педагогів до використання інформаційно-комунікаційних технологій / Н. Т. Тверезовская, Б. О. Шевель // Инновационные образовательные технологии. – 2009. – №2(18). – С. 57–60.

242. Теловата М. Т. Вступ до спеціальності облік і аудит : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів з напрямку підготовки «облік і аудит»] / [за ред. к. пед. н., доц.. Теловата М. Т.] – К. : Вид-во ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 295 с.

243. Теловата М. Т. Компетентнісний підхід та його впровадження в освіті / Марія Теодозіївна Теловата // Управління в освіті : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції, 14–16 квітня 2011 року / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти [та інші]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С. 303–305.

244. Теловата М. Т. Професійна підготовка молодших спеціалістів з бухгалтерського обліку у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / М. Т. Теловата. – К., 2003. – 15 с.

245. Теловата М. Т. Облік, контроль та аналіз: Словник-довідник. Навч. посіб. /За ред. В. П. Пантелеєва [М. Т. Теловата]. – К : Бізнес Медіа Консалтинг, 2011. – 368 с.

246. Тинкалюк О. В. Педагогічні умови формування готовності майбутніх економістів до професійного іншомовного спілкування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Оксана Володимирівна Тинкалюк. – Тернопіль, 2014. – 20 с.

247. Ткаченко Н. В Проблеми підготовки сучасних економістів у системі вищої освіти України / Н. В. Ткаченко, В. В. Федорченко // Науковий вісник ЧДДЕУ. – 2011. – № 3(11). – С. 31–35. (Серія 1: Економіка).

248. Тренінгові технології навчання з економічних дисциплін: навч. посіб. / Г. О. Ковальчук, Н. Ю. Бутенко, М. В. Артюшина та ін. – К. : КНЕУ, 2006. – 320 с.

249. Тхоржевский Д. А. Учебное пособие для учащихся пед. училищ по специальности №2008 «Преподавание труда и черчения в IV-VIII кл. общеобразоват. школы». – М. : Просвещение, 1977. – 287 с.

250. Управління персоналом : навч.-метод. посіб. / М. Гриньова, І. Шупта; Полт. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава : ЮЦ ПДПУ, 2008. – 47 с.

251. Усова А. В. О критериях и уровнях сформированности познавательных умений у учащихся / А. В. Усова // Советская педагогика. – 1980. – № 12. – С. 45–48.

252. Файоль А. Управление – это наука и искусство / А. Файоль, Г. Емерсон, Ф. Тейлор, Г. Форд. – М. : Республика, 1992. – 352 с.

253. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – 2. вид. і доп. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

254. Філософсько-методологічні засади підвищення якості вищої освіти України : європейський вимір / авт. кол. : В. Андрущенко (керівник), М. Бойченко, Л. Горбунова, І. Надольний та ін. – К. : Педагогічна думка, 2012. – С. 209–216.

255. Фіцула М. М. Педагогіка: [навч. посіб. для студ. вищ. пед. закладів освіти] / М. М. Фіцула. – К. : Академія, 2000. – 544 с.

256. Формування психологічної готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності : моногр. / за ред. О. Г. Романовського та О. С. Пономарьова. – Х. : НТУ «ХПІ», 2011. – 336 с.

257. Фридман Л. М. Проблемная организация учебного процесса : метод. разраб. / Л. М. Фридман, В. И. Маху. – М., 2006. – 48 с.

258. Хакен Г. Синергетика : Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен ; пер. с англ. – М. : Мир, 1985. – 423 с.

259. Харламов И. Ф. Педагогика : Учеб. пособие. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Гардарики, 2003. – 519 с.

260. Хованець Н. В. Педагогічне стимулювання. Активізація позитивної діяльності й розвитку самосвідомості учнів / Н. В. Хованець // Профтехосвіта – 1(13).– 2010. – С. 20–23.

261. Хоменко О. В. Провідні технології он-лайн-освіти: можливості для викладачів і студентів/ О. В. Хоменко // Інформаційний вісник Інституту вищої освіти ДВНЗ „Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”, 2015. – № 1. – С. 6–8.

262. Хорохолец О. М. Компетенції та мотивації як наслідок реалізації концепції особистісно-орієнтованого навчання // Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки : Зб. наук. пр. / Редкол. : Т. І. Сущенко (відп. ред.) та ін. – Київ – Запоріжжя, 2005. – Вип.35. – С. 86–90.

263. Хриков Є. М. Управління навчальним закладом : Навч. посіб. / Є. М. Хриков. – К. : Знання, 2006. – 365 с.

264. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.

265. Чапаев Н. К. Категорийное поле органической парадигмы интеграции : персоналистски-педагогический аспект // Понятийный аппарат педагогики образования : Сб. науч. тр. – Екатеринбург, 1995.

266. Чорна О. В. Інформаційно-комунікаційні технології у моніторингу якості освіти / О.В. Чорна // Новітні комп'ютерні технології : матеріали X Міжнародної науково-технічної конференції. Севастополь, 11–14 вересня 2012 р. – К. : Мінрегіон України, 2012. – С. 217–220.

267. Шамова Т. И. Управление образовательными системами : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / Т. И. Шамова, Т. М. Давыденко, Г. Н. Шибанова; под ред. Т. И. Шаповой. – М. : Академия, 2002. – 384 с.

268. Шевченко Г. П. Концептуальна сутність компетентнісного підходу : європейський вимір / Г. П. Шевченко // Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України : матеріали методологічного семінару. – К. : Педагогічна думка, 2009. – С. 121–130.

269. Шишов С. Е. Понятие компетенции в контексте качества образования // Стандарты и мониторинг образования. – 1999. – С. 15–20.

270. Шупта О. В. Дидактичні принципи дистанційного навчання / О. В. Шупта // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні та психологічні науки. – 2011. – № 61. – С. 131–135.

271. Щербак О. І. Розробка стандартів професійної освіти у контексті європейської інтеграції / О. І. Щербак // учасні стандарти професійно-технічної освіти : зб. матеріалів конф. / за ред. В. О. Радкевич. – К., 2008. – С. 164–181.

272. Щолок О. Б. Феномен самоосвіти в інформаційному суспільстві / Щолок О. Б. // Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання : [зб. наук. праць]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – Випуск 3 (10). – С. 318–323.

273. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Василь Васильович Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 559 с.

274. Ягупов В. В. Провідні методологічні характеристики основних видів компетентності майбутніх фахівців, що формуються в системі професійно-технічної освіти / В. В. Ягупов // Модернізація професійної освіти і навчання : зб. наук. праць – К. : ІПТО НАПН України, 2012. – Вип. 2. – С. 45–59.

275. Якиманская И. С. Технология личностно-ориентированного образования : монография / И. С. Якиманская. – М. : Сентябрь, 2000. – 335 с.

276. Якимович Т. Д. Інтеграція теоретичного і виробничого навчання у процесі професійної підготовки фахівців : Автореф. дис... канд. пед. наук :

13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / Т. Д. Якимович – К., 2001. – 21 с.

277. Яковлев Е. В. Моделирование внутриколледжной системы управления качеством образования / Е. В. Яковлев // Актуальные проблемы управления качеством образования : сб. науч. статей. – Вып. 5. – Челябинск : изд-во ЧГГГУ, 2000. – 217 с.

278. Якушин А. В. Использование LMS в учебном процессе педагогического вуза / А. В. Якушин // Современные информационные технологии и ИТ-образование : сб. докладов научно-практич. конференции; под ред. В. А. Сухомлина. – М. : МАКС пресс, 2006. – С. 189–193.

279. Ярошинська О. О. Середовищний підхід в професійній освіті : теоретичні засади та перспективи впровадження / О. О. Ярошинська // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. – Умань : Жовтий О. О., 2011. – Вип. 4. – Ч. 1. – С. 104–109.

280. Amadei B. Engineering for the Developing World / B. Amadei // The Bridge. – 2004. – Vol. 34, № 2. – P. 24–31.

281. Anderson L. A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing : A revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives / Anderson, L. W. (Ed.), Krathwohl, D. R. (Ed.), Airasian, P. W., Cruikshank, K. A., Mayer, R. E., Pintrich, P. R., Raths, J., & Wittrock, M. C. – New York : Longman, 2001. – 352 p.

282. Arthur W. A meta-analysis of the criterion-related validity of assessment center dimensions / Arthur W. Jr., Day E. A., McNelly T. L., & Edens P. S. / Personnel Psychology. – 2003. – 56 (1). – P. 125–154.

283. Dougiamas, M. and Taylor, P. C. (2003) Moodle: Using Learning Communities to Create an Open Source Course Management System. Proceedings of the EDMEDIA 2003 Conference, Honolulu, Hawaii.

284. Education for Mobility / WFEO Committee on Education and Training // IDEAS. – 2006. – № 13. – 104 p.

285. Geoff Petty. Teaching today. Practical guide / Geoff Petty. – United Kingdom : Cheltenham g 153 7th, 2009. – 605 p.

286. Havrutenko L. The place and role of the special course "Business Planning" in the training of economic students / L.Havrutenko // Problemy nowoczesnej edukacji.Co teraz i co pyćniej. – Tom IV – Człkstochowa :wydawnictwo WSL, 2014. – St. 121 – 126.

287. Husack L. The use of information technologies to control the quality of knowledge / L. Husack // Proceedings of the fourth International conference „Internet – Education – Science – 2004”. – Vinnytsia, 2004. – V. 1. – P. 88–89.

288. Katz R. N. The Tower and the Cloud: Higher Education in the Age of Cloud Computing / Richard N. Katz. – USA : EDUCAUSE, 2010. – 296 p.

289. Moodle.org : open-source community-based tools for learning [Electronic Resource]. – Retrieved from : <http://moodle.org>.

290. Morris L. V. Higher Education and Sustainability / L. V. Morris // Innovative Higher Education. – 2008. – № 32. – P. 179–180.

291. My Test X – система программ для создания и проведения компьютерного тестирования, сбора и анализа их результатов [Electronic Resource]. – Retrieved from: <http://mytest.klyaksa.net>.

292. Online learning in Higher Education / William G. Bowen, Matthew M.Chingos, Kelly A. Lack and Thomas I. Nygren // Education Next Spring. – 2013. – Vol. 13. – № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http : // educationnext.org / online-learning-in-higher-education](http://educationnext.org/online-learning-in-higher-education).

293. Oxford R. L. Language Learning Styles and Strategies : An Overview [Electronic resource] / R. L. Oxford. – Oxford, GALA, 2003. – Retrieved from : <http://web.ntpu.edu.tw/~language/workshop/read2.pdf>.

294. Phillippe K. A. National Profile of Community Colleges : Trends & Statistics / Kent A. Phillippe, Leila Conzćles Sullivan. – 4th ed. – Wash. : Community College Press, 2005. – 190 p.

295. Rice W. H. Moodle : E–Learning Course Development / W. H. Rice // Packt Publishing: Birmingham, 2006. – 256 p.

296. Tan X. Cloud Computing for Education: A Case of Using Google Docs in MBA Group Projects / X. Tan, Y. Kim // BCGIN '11 Proceedings of the 2011

International Conference on Business Computing and Global Informatization. – Washington : IEEE Computer Society, 2011. – P. 641–644.

297. Taylor, F. W. The Principles of Scientific Management, Harper, New York, 1997. Wagner N. Who is responsible for E-Learning Success in Higher Education? A Stakeholders' Analysis / N. Wagner, K. Hassanein, M. Head//Educational Technology & Society. – 2008. – № 11(3). – P. 26–36.

298. Vocational Education and Training (VET) [Электронный ресурс]. – Retrieved from : http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc60_en.htm

299. Wainer H. Computerized Adaptive Testing : a Primer / Howard Wainer et al. – 2nd edition. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2000. – 335 p.

ДОДАТКИ
Додаток А
ДИСЦИПЛІНИ
З ЦИКЛУ ПРОФЕСІЙНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Навчальна дисципліна	Загальний обсяг		Форма контролю
	години	кредити ECTS	
1. Спеціальність 5.03050401 «Економіка підприємства»			
1. Планування та організація діяльності підприємства	216	6,0	екзамен
2. Фінансовий облік	162	4,5	екзамен
3. Інформаційні системи і технології на підприємстві	162	4,5	залік
4. Економіка і нормування праці	162	4,5	екзамен
5. Управління витратами	108	3,0	залік
6. Податкова система	108	3,0	залік
7. Економічний аналіз	108	3,0	екзамен
8. Менеджмент	108	3,0	залік
9. Основи маркетингу	108	3,0	залік
10. Основи охорони праці	54	1,5	екзамен
Разом за циклом	1296	36,0	—
Всього нормативна частина	1296	36,0	—

Додаток Б

Фрагмент анотації змісту фахових дисципліни:

«Планування та організація виробничої діяльності підприємства»

Мета: формування теоретичних знань і практичних навичок з методики планування, раціональної організації та підвищення ефективності виробничої діяльності підприємства.

Завдання: вивчення теорії та методики внутрішньовиробничого планування і організації виробництва; освоєння методів розрахунків техніко-економічних показників діяльності підприємства та його підрозділів; набуття вмінь і первинних навичок економічних обґрунтувань планових і організаційних рішень.

Предмет: методи і процеси планування та організації виробничої діяльності підприємства.

Зміст дисципліни розкривається в темах:

1. Сутність і організаційно методичні основи планування діяльності підприємства.
2. Планування реалізації продукції.
3. Виробнича програма підприємства і її обґрунтування.
4. Оперативно-календарне планування та регулювання виробництва.
5. Планування матеріально-технічного забезпечення діяльності підприємства.
6. Планування персоналу і оплати праці.
7. Планування витрат.
8. Планування фінансів.
9. Організаційні основи виробництва.
10. Виробничий процес і організаційні типи виробництва.
11. Організація виробничого процесу у часі та просторі.
12. Методи організації виробництва.

13. Організація трудових процесів і робочих місць.
14. Організаційно-виробниче забезпечення конкурентоспроможності продукції.
15. Комплексна підготовка виробництва нової продукції.

«Менеджмент»

Мета: формування системи базових знань у сфері менеджменту, усвідомлення концептуальних засад системного управління організаціями.

Завдання: вивчення основних категорій науки управління, функцій управління і процесів прийняття управлінських рішень, методів використання базових інструментів управління організаціями.

Предмет: система управління організацією.

Зміст дисципліни розкривається в темах:

1. Поняття і сутність менеджменту.
2. Організація як об'єкт управління.
3. «Процес прийняття рішень»
4. Планування в організації.
5. Організація як функція управління.
6. Мотивація.
7. Управлінський контроль.
8. Лідерство.
9. Управління конфліктами та стресами.
10. Ефективність управління.

Додаток В
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Промислово-економічний коледж НАУ

Л.А. Гаврутенко

Методичні вказівки щодо підготовки та проведення
спецкурсу «Бізнес-планування»
для студентів 3 курсу
економічних спеціальностей

Київ 2016

Гаврутенко Л.А.

Бізнес план: Методичні вказівки щодо підготовки та проведення спецкурсу «Бізнес-план» для студентів економічних спеціальностей дисципліни //Бізнес-планування// - К.: ПЕК НАУ, 2014. - 54 с.

Методичні вказівки призначені для студентів з метою допомоги у досконалому опануванні теоретичного матеріалу з основ бізнес-планування, засвоєння сучасного ведення бізнес-планування та набуття навичок кваліфікованого використання його здобутків у майбутній практичній роботі.

Бізнес-планування стає традиційним і обов'язковим інструментом для української економіки. Однак важко уявити, що розробка бізнес-планів як процес творчий може здійснюватися одним єдиним способом. Тому актуальність технологій складання бізнес-планів продовжує зберігатися як для підприємців, так і для фахівців.

Бізнес-план - це письмовий документ, в якому викладено сутність підприємницької ідеї, шляхи і засоби її реалізації.

У даній методичці узагальнено підходи до складання бізнес -планів і надати можливість всебічного аналізу проекту на підставі сполучення формальних і творчих підходів. Подані рекомендації дозволяють формувати власну структуру бізнес-плану. Особлива увага приділена питанням пошуку й підготовки інформації. Наведено контрольні запитання та тестові завдання, які дозволять більш ефективно здійснити підготовчу роботу зі збору й обробки інформації. Досить великий обсяг дисципліни «Бізнес-планування» присвячений аналізу фінансових документів, та руху фінансової інформації.

Дані методичні вказівки підготовлені відповідно до Державного стандарту вищого рівня освіти за спеціальністю «Економіка підприємства» і програм з дисципліни «Бізнес-планування» відповідно до навчального плану названої спеціальності.

Методичні вказівки можуть слугувати довідником для викладачів вузів, для студентів і аспірантів всіх форм навчання.

Методичні вказівки розглянуто і затверджено на засіданні педагогічної ради ПЕК НАУ (протокол №1 від 20.09.2014р.) та на засіданні циклової комісії економіки та підприємництва протокол № 3 від 26.10.2014 р.).

Укладачі: викладач, голова ЦК *Л.А.Гаврутенко*

Рецензенти: *О. В.Родіонова* заступник директора з навчальної роботи;
Є.В.Крайчак кандидат економічних наук, викладач економічних дисциплін

Додаток Д

Тренінг «Поетапне формування професійних вмінь у процесі вивчення фахових дисциплін для майбутніх молодших економістів»

1. Загальна інформація про тренінг

Мета тренінгу:

- вдосконалити знання економічної діяльності;
- сприяти формуванню професійних вмінь та навичок у майбутніх економістів;
- проінформувати та розкрити на практиці взаємозв'язок між ефективністю професійної діяльності економіста та рівнем сформованості професійних вмінь та навичок, які формуються вивчення фахових предметів.

Завдання тренінгу:

- проінформувати (ознайомити) учасників про зміст тренінгових занять, які будуть використовуватися під час роботи;
- сприяти формуванню навичок під час складання бюджету; вирішення проблемних ситуацій та комплексних задач, які виникають у майбутній економічній діяльності;
- сприяти підвищенню професійних вмінь;
- поглибити знання учасників щодо складання документів, які будуть потрібні молодому спеціалісту під час прийому на роботу.

Кількість днів, необхідний для проведення тренінгу: 3 дні

Тривалість одного тренінгу: 1,2 - годин

Категорія учасників (Цільова аудиторія): III-го курсу спеціальності «Економіка підприємства».

Кількість студентів тренінгу: 10-15 осіб.

Кількість тренерів – 1 особа: викладач-тренер.

Тренінгове приміщення: навчальна аудиторія.

Основні поняття для засвоєння: професія, економіст, обов'язки та права економістів, професійні вміння: компетентність, комунікабельність, ділові

якості, відповідальність, економічне та критичне мислення, міжпредметні зв'язки, документ, реквізити документів.

Очікувані результати: усвідомлення необхідності своєї майбутньої професії, вміння учасників ефективно застосовувати свої знання на практиці, спілкування та ведення у фінансово-господарській діяльності, сформованість навички прогнозування, аналізу та обліку у професійному спрямуванні.

2. Структурна-програма тренінгу «Поетапне формування професійних вмінь у процесі вивчення фахових дисциплін для майбутніх молодших економістів»

День 1.

Заняття 1 - Моя професія - економіст (1 година 20 хв.).

Відкриття (5 хв.).

Вправа на знайомство «Цікаве ім'я»(10 хв.)

Вправа «Подушечка» (10 хв.)

Опитувальник «Опитування студентів щодо відвідування тренінгу професійного спрямування» (вхідна)

Інформаційне повідомлення « Що таке професія» (10 хв.).

Вправа-дискусія «Формула вибору професії»

Міні-лекція «Сучасний економіст його права та обов'язки» (10 хв.).

Вправа «Чому я вибрав професію економіст»

Вправа «Сучасний економіст – це ...» (15 хв.)

Вправа Економічний кросворд

День 2.

Заняття 2 - Професійні вміння майбутнього економіста (1 година 20 хв.).

Вправа «Відгадайка»

Вправа «Верх ногами»

Міні –лекція « Взаємозв'язок фахових дисциплін»

Гра «Економічний бій»

Дискусія «Оптимальний шлях виходу з банкрутства»

Вправа «Розв'язок комплексних задач»

День 3.

Заняття 3 - Від теорії до практики (1 година 20 хв.).

Інформаційне повідомлення-пам'ятка. «Бюджет підприємства»

Вправа «Бюджет»

Міні-лекція -пам'ятка «Документ»

Вправа «Папка з вихідними документами».

Гра «Підготовність до майбутньої професії».

Опитувальник «Опитування студентів після відвідування тренінгу професійного спрямування» (вихідна).

Хід проведення тренінгу:

День 1. - Моя професія - економіст.

Відкриття: представляє себе тренер перед учасниками, оголошує тему, мету, завдання тренінгу. Тренер кожному учаснику роздає структурну програму проведення тренінгу та опитувальник учасників (вихідний);

Вправа на знайомство «Цікаве ім'я»(10 хв.)

Мета: сприяння знайомству за допомогою розповіді про своє ім'я, згуртувати колектив для подальшої творчої праці .

Матеріали: бейджики та ручки за кількістю учасників.

Хід: Тренер пропонує кожному учаснику розповісти щось цікаве про своє ім'я, щоб допомогти іншим учасникам запам'ятати ім'я промовця тренінгу. Після цього кожному учаснику видається бейджик, куди він вписує своє ім'я.

Вправа «Подушечка» (10 хв.)

Мета: дати можливість учасникам висловити свою мету та очікування від тренінгу.

Матеріали: маленька подушка, стілець.

Хід: Тренер повідомляє, що є чарівна подушечка, яку покладено на стілець. Стілець стоїть на біля дошки по центру і кожний учасник, по черзі має, сидячи на ній, розповісти групі про свою мету та очікування від тренінгу.

Опитувальник «Опитування студентів щодо відвідування тренінгу професійного спрямування» (вхідна).

Мета: визначити мету та очікування від відвідування тренінгу.

Матеріали: надруковане опитування з переліком питань на листах формату А4 для всіх учасників.

Хід: Учасники на листах формату А4 дають відповіді на питання.

Інформаційне повідомлення «Що таке професія» (10 хв.).

Мета: підвести учасників до розуміння понять «професія», «спеціальність».

Хід: Тренер інформує учасників стосовно визначень поняття «професія», а саме: Для прийняття правильного рішення при виборі професії тобі необхідно враховувати низку чинників – власні побажання, психологічні особливості та можливості, не слід забувати й про потреби ринку праці. Для цього існує так звана “формула вибору професії”, яка в загальному вигляді показує первинний алгоритм прийняття оптимального рішення в поєднанні наступних компонентів: “хочу” – “можу” – “треба”.

Вправа-дискусії «Формула вибору професії»

Мета: визначення чинників, які впливають на прийняття оптимального рішення при виборі професії.

Матеріали: пісочний годинник

Хід: учасникам тренінгу роздається аркуш паперу, який поділений на три частини і першій частині буде написано: ХОЧУ, другій – МОЖУ, а третій – ТРЕБА. Кожний учасник повинен написати власні побажання(ХОЧУ), психологічні особливості (МОЖУ) та можливості (ТРЕБА) щодо вибору своєї майбутньої професії. Після написання кожному учаснику надається 1 хв для пояснення й обґрунтує своєї думку щодо свого вибору майбутньої професії.

Питання для обговорення: Чи впливає дана формула на вибір вашої професії? Який на вашу думку є найважливіший компонент, чому?

Міні-лекція «Сучасний економіст його права та обов’язки» (10 хв.).

Мета: розкрити сутність поняття економіст його права та обов’язки.

Матеріали: комп'ютер, проектор, аркуші паперу А4.

Хід: тренер роздає кожному учаснику аркуш, де він вписує елементи міні-лекції які йому не відомі.

Питання для обговорення: Що взаємопов'язує, на вашу думку права і обов'язк економіста? Які ще ви можете додати нові права та обов'язки?

Вправа «Чому я вибрав професію економіст»

Мета: виявити мотиви, якими керувалися під час вибору майбутньої професії

Ресурси: аркуші паперу А 4

Хід: тренер роздає кожному учаснику аркуш, де він вписує мотиви, які спонукали його до вибору майбутньої професії.

Питання для обговорення: Хто бажає поділитися своїми мотивами щодо власної професії вибору? Що або хто вплинуло на вибір вашої професії? Чи не помилилися ви у виборі професії, якщо так, то чому?

Вправа «Сучасний Економіст – це ...»

Мета: допомогти осмислити студентам особливості професійної діяльності економіста.

Хід: Вправа спрямовує кожного учасника уважно слухати, осмислювати почуте, аналізувати висловленні міркування, висловлювати власні судження, поповнюючи свої знання новими.

Ведучий пропонує закінчити розпочате речення:

Сучасний економіст – це...

Якими вміннями повинен володіти сучасний економіст..

Які на вашу думку, в майбутній професії будуть виникати проблеми, як ви будете їх вирішувати....

Яким чином можна підвищити професійні вміння сучасного економіста...

Чи важко вам переходити від економічної теорії до практики..

Чи важливо для сучасного економіста мати комунікативні вміння..

Ким може стати сучасний економіст...

Питання для обговорення: Питання виникають у процесі відповідей для обговорення. В результаті підсумку група отримує знання, які впливають на майбутню професію.

Вправа кросворд

Мета: підсумувати знання які були отриманні на сьогоднішньому занятті

Матеріали: ручки, аркуші паперу А 4 з розбивкою кросворду.

Підсумки заняття.

День 2. - Професійні вміння майбутнього економіста.

Інформаційне повідомлення «Професійні вміння».

Мета: розкрити поняття професійні вміння та його елементів.

Матеріали: комп'ютер, проектор.

Вправа «Відгадайка»

Мета: спрямовувати кожного учасника до економічного мислення та удосконалити знання економічних термінів.

Матеріали: Матеріали, клей, картон.

Хід: учасники діляться на дві команди. Кожній команді дається конверт з економічними термінами, в кожному конверті по десять термінів, які порізані на декілька частин, учасники повинні будуть відшукати словосполучення й відтворити загадані терміни та дати їм пояснення.

Питання для обговорення: чи виникали проблеми при формуванні та поясненні даних термінів?

Вправа «Верх ногами»

Мета: навчити працювати в групі та приймати оптимальні рішення

Матеріали: картонний ящик, кольорові карточки.

Хід: учасників розділяють на 3 команди. Тренер з картонним ящиком в якому порізані карточки трьох кольорів підходить до кожного учасника, який витягує картку і в кого співпадають кольори, стають командою, так створиться 3 команди. Вправа проходить у два етапи. На першому етапі тренер формулює

проблему «Які на вашу думку, риси притаманні кваліфікованому спеціалісту економісту?», учасники обговорення шукають шляхи вирішення, фіксуючи отримані результати на картках. На другому етапі тренер ставить наступну проблему «Які, на Вашу думку, притаманні риси компетентному спеціалісту економісту?», де учасники знову шукають шляхи її вирішення, фіксуючи отримані результати на картках.

Результати, отримані на 2-му етапі роботи звіряють з попередніми, що були висунуті на 1-му етапі. Учасники можуть порівняти шляхи вирішення проблеми й прийти до найбільш оптимального рішення

Питання для обговорення: які риси ви вважаєте домінуючими? Якими з названими вами рис, ви володієте?

Міні-лекція «Взаємозв'язок фахових дисциплін»

Мета: розкрити значення та необхідність вивчення різних дисциплін, та формувати зв'язки між ними.

Матеріали: дошка, крейда, комп'ютер, проектор.

Питання для обговорення: Які з фахових дисциплін, найбільш поєднуються, в чому це проявляється?

Гра «Економічний двобій»

Мета: показати взаємозв'язок фахових дисциплін, формуючи при цьому професійні вміння.

Матеріали: дошка, ватман, маркер, папір А4, ручки.

Хід: Тренер на один-два поділяє учасників на 2 команди, команди розробляють на 2-х окремих аркушах кораблики 1 – чотири палубний, 2 – три палубні, 3 – дво палубний та 2 – однопалубні. Один аркуш залишається у команди, а інший віддається тренеру. Тренер на дошці чіпляє 2 ватмани, 1 ватман для однієї команди, а другий для іншої команди. На кожному ватмані по горизонталі буде написане слово «Економіст», а по вертикалі ставимо цифри від 1 до 9. Ведучий ставить питання з фахових дисциплін першій команді, якщо вони відповіли правильно і влучили в кораблик, їм ставиться наступне питання, якщо не влучили і правильно відповіли, питання ставиться наступній команді,

якщо ж не знають відповіді, право відповідати переходить до наступної команди. Виграє та команда, яка найбільше відповіла на задані питання.

Дискусія «Оптимальний шлях виходу з банкрутства»

Мета: формування економічного та критичного мислення через формування професійних вмінь.

Матеріали: блокноти і ручки.

Хід: кожному учаснику роздається блокнот, тренер формулює проблему « Як підвищити рентабельність підприємства, якщо підприємство знаходиться у стані банкрутства?». Учасники висловлюють свою думку щодо шляхів виходу з кризи у блокноті та віддають їх тренеру. Після цього він зачитує відповіді з блокнотів, потім учасники починають висловлювати свої пропозиції, які обговорюються в дружній атмосфері й приходять до альтернативного вирішення даної проблеми.

Питання для обговорення: Чим відрізняється рентабельність від прибутку? Які фактори необхідно враховувати, щоб запобігти банкрутства на підприємстві? Що таке санація, як вона впливає на вирішення даної проблеми?

Вправа «Розв'язок комплексних задач»

Мета: формування вмінь розв'язувати та аналізувати економічні показники.

Матеріали: калькулятори, папір, ручки.

Хід: кожному учаснику тренер роздає однотипові задачі, в яких будуть відрізнятися лише цифрові дані, але у тренера заздалегідь є уже результати правильних відповідей. Після розв'язування задач, тренер проектує всі формули, які були необхідні для вирішення завдання. Учасники обмінюються своїми роботами з розв'язками та завданням по колу, який перевіряє хід правильності розв'язування задачі, після чого знову повертають перевірені завдання сусіду якому перевіряли. Потім тренер та учасники по варіантах звіряють отриманні результати, далі відбувається обговорення, аналіз та виправлення помилок, які були допущенні у запропонованому завданні.

День 3. - Від теорії до практики.

Інформаційне повідомлення-пам'ятка. «Бюджет підприємства».

Вправа «Бюджет».

Мета: вдосконалити вміння щодо складання бюджету підприємства.

Матеріали: скринька, папір, клей.

Хід: Тренер ділить учасників на дві команди, після чого роздає по скриньці двом командам. В скриньці у хаотичному порядку знаходяться порізані статті (доходів та витрат) бюджету підприємства з сумами. Їх необхідно розподілити, що відноситься до доходів та витрат підприємства та розрахувати загальну суму доходів та витрат, щоб відтворити початковий бюджет. Виграє та команда, яка першою відтворить початковий бюджет підприємства.

Питання для обговорення:

Міні-лекція - пам'ятка «Документ». Кожному учаснику роздається пам'ятка про документ (сутність та реквізити документів, а саме резюме, автобіографія, заява), які необхідні для подальшого в ході роботи тренінгу з питань формування професійних вмінь.

Мета: ознайомлення з документами та їх реквізитами.

Матеріали: зразки документів.

Вправа «Папка з вихідними документами».

Мета: навчати складати документи та використовувати в подальшій діяльності

Матеріали: зразки документів, папка, файли, папір.

Хід: кожному учаснику тренер роздає папку зі зразками документів.

Питання для обговорення: Яку роль виконують документи в житті людини? Чи важливо людям знати реквізити документів? Яких правил необхідно дотримуватися при написанні будь-яких документів? Ваші питання?

Гра «Підготовленість до майбутньої професії».

Мета: проаналізувати учасників щодо підготовленості до майбутньої професії

Матеріали: комп'ютер, проектор.

Хід: 2 Керівники підприємства, приймають працівників на роботу після закінчення вузу. Де основними завданнями для учасників буде:

1. Представити себе (П.І.П, де навчаєтесь і на кого)
2. Назвіть, якими вміннями повинен володіти спеціаліст.
3. Папка з документами.
4. Розказати, що ви очікуєте від отриманої роботи.

Питання для обговорення:

Опитувальник «Опитування студентів після відвідування тренінгу професійного спрямування» (вихідна)

Мета: визначити сформованість професійних вмінь, які формувалися під час тренінгу.

Матеріали: надруковане опитування з переліком питань на листах формату А4 для всіх учасників.

Хід: Учасники на листах формату А4 дають відповіді на питання.

Підведення підсумків тренінгу (15 хв.)

Додаток Е 1
Методи діагностики
«Визначення рівня сформованості пізнавальної потреби»
В.С. Юркевич.

Мета: визначення рівня сформованості пізнавальної потреби майбутніх молодших спеціалістів.

№	Питання	Варіанти вповідей	Кількість балів
1.	Як часто Ви довго (протягом години) займається будь яким видом розумової діяльності?	а) постійно б) інколи в) ніколи	5 3 1
2.	Що Ви обираєте, коли дається завдання на кмітливість?	а) знайти відповідь самостійно б) залежно від ситуації в) отримати готову відповідь	5 3 1
3.	Чи багато Ви читаєте додаткової літератури?	а) багато б) читає інколи в) майже не читає	5 3 1
4.	Наскільки Ви емоційно ставитеся до цікавого завдання, що пов'язане з розумовою діяльністю?	а) дуже емоційно б) як коли в) емоції невиразні	5 3 1
5.	Як часто Ви ставите запитання?	а) постійно б) інколи в) ніколи	5 3 1

Обробка отриманих даних: 5-12 балів – низький рівень пізнавальної активності; 13-16 балів – помірний; 17 – 25 балів – високий рівень.

Додаток Е 2

Методика «Спрямованість на отримання знань»

(за Є. Ільїним і Н. Курдюковою)

Методика спрямована на вивчення мотивів навчання

Інструкція. «Тобі пропонується перелік тверджень-запитань з парними відповідями. Із двох потрібно вибрати одну відповідь і напроти номера запитання записати відповідну відповідь».

Текст опитувальника

1. Отримавши погану оцінку ти, прийшовши додому:
 - А) відразу сідаєш за уроки, повторюючи і те, що вивчив погано;
 - Б) сідаєш до телевізора чи просто відпочиваєш, оскільки урок з даної дисципліни буде лише через декілька днів.
2. Після того, як отримав гарну оцінку ти:
 - А) продовжуєш ретельно готуватися до наступного уроку.
 - Б) особливо не готуєшся, оскільки сподіваєшся, що тебе не запитають.
3. Чи буває, що ти залишаєшся незадоволений відповіддю, а не оцінкою:
 - А) так; Б) ні.
4. Що для тебе навчання:
 - А) пізнання нового; Б) тяжка, втомлююча справа.
5. Твої оцінки залежать від ретельності підготовки до уроку:
 - А) так; Б) ні.
6. Отримавши низьку оцінку ти аналізуєш, що зробив неправильно:
 - А) так; Б) ні.
7. Чи залежить твоє бажання готувати домашнє завдання від того, чи буде воно оцінюватися:
 - А) так; Б) ні.
8. Чи легко ти розпочинаєш навчання після канікул:

А) так; Б) ні.

9. Виникає у тебе бажання, щоб через хворобу вчителя не було уроку:

А) так; Б) ні.

10. Отримавши нові підручники ти цікавишся, про що в них розповідається?

А) так; Б) ні.

11. На твою думку краще вчитися, чи хворіти:

А) навчатися; Б) хворіти.

12. Що для тебе важливіше – оцінки чи знання:

А) оцінки; Б) знання.

Обробка та аналіз результатів.

За кожну відповідь, яка співпадає з ключем нараховується 1 бал.

Про мотивацію на набуття знань свідчать відповіді «А» на запитання 1 - 6; 8 – 11 і відповіді «Б» на запитання 7 і 12.

1 - 4 – низький рівень мотивації на набуття знань;

5 – 8 – середній рівень мотивації на набуття знань;

9 – 12 – високий рівень мотивації на набуття знань.

Додаток Ж 1

методика «Мотивація навчання у ВНЗ»

(Методика адаптована І. Мельничук за Т. Ільїною)

Інструкція

Відмітьте вашу згоду знаком «+» або незгоду — знаком «-» — з нижче наведеними твердженнями.

Текст опитувальника

1. Найкраща атмосфера на заняттях – це атмосфера вільних висловлювань.
2. Зазвичай я працюю з великим напруженням.
3. У мене рідко бувають головні болі через пережиті хвилювання і неприємності.
4. Я вивчаю ряд предметів, які, на мою думку, необхідні для моєї майбутньої професії.
5. Яку з притаманних вам рис ви більше всього цінуєте? Напишіть відповідь поруч.
6. Я вважаю, що життя потрібно присвятити обраній економічній галузі.
7. Я відчуваю задоволення від розв'язування на заняттях складних задач.
8. Я не бачу сенсу в більшості робіт, які ми виконуємо в університеті.
9. Велике задоволення мені приносить розповідь знайомим про мою майбутню професію.
10. Я середній студент, ніколи не буду хорошим, і тому не бачу сенсу прикладати зусилля, щоб стати кращим.
11. Я вважаю, що в наш час не обов'язково мати вищу освіту.
12. Я впевнений у правильності вибору своєї професії.
13. Від яких притаманних вам якостей ви б хотіли позбутися? Відповідь напишіть поруч.
14. При можливості я використовую на іспиті шпаргалки, конспекти і т.д.
15. Найкраща пора в житті – це студентські роки.
16. У мене дуже неспокійний сон.

17. Я вважаю, що для повного оволодіння економічного профілю, всі дисципліни потрібно вивчати однаково добре.
18. При можливості я б навчався у іншому університеті.
19. Зазвичай, я спочатку беруся за легкі завдання, а складні залишаю накінець.
18. При виборі професії для мене було важко зупинитися на одній з них.
19. Я можу спокійно спати після будь-яких неприємностей.
20. Мені було важко при виборі професії економіста зупинитися на ній.
21. Я твердо впевнений, що професія економіста надасть мені моральне задоволення та матеріальний достаток у житті.
22. Я впевнений, що мій фах надасть мені моральне задоволення і матеріальний достаток в житті.
23. Я вважаю, що мої друзі здатні вчитися краще, ніж я.
24. Для мене дуже важливо мати диплом з вищою освітою.
25. З деяких практичних міркувань коледж найбільш зручний для мене.
26. У мене досить сили волі, щоб вчитися без нагадувань з боку викладачів і адміністрації.
27. Життя для мене майже завжди пов'язане з величезною напругою.
28. Іспити потрібно здавати, витрачаючи при цьому мінімум зусиль.
29. Є багато коледжів, в яких би я міг вчитися з таким же інтересом.
30. Яка з притаманних вам якостей найбільше заважає вчитися? Відповідь напишіть поруч.
31. Я людина, яка дуже всім захоплюється, і всі мої захоплення пов'язані з моєю майбутньою роботою.
32. Хвилювання через іспит чи роботу, яка не виконана вчасно, часто заважають мені спати.
33. Висока заробітна плата після завершення університету для мене не головне.
34. Мені треба бути в дуже хорошому настрою, аби підтримати спільне рішення групи.
35. Я повинен навчатись в коледжі, щоб зайняти відповідний соціальний статус, і не йти в армію.

36. Я вивчаю різні дисципліни для того, щоб стати професіоналом, а не для іспиту.
37. Мої батьки хороші спеціалісти, і я хочу бути схожим на них.
38. Для просування по службі, мені необхідно мати вищу освіту.
39. Яка з ваших якостей допомагає вам вчитися? Відповідь напишіть поруч.
40. Мені дуже важко змусити себе вивчати ті дисципліни, які прямо не пов'язані з моєю спеціальністю.
41. Мене сильно турбують можливі невдачі.
42. Найкраще я вчуся після відповідного стимулювання, коли мене підхльостують.
43. Мій вибір авіаційного університету – остаточний.
44. Мої друзі мають вищу освіту, і я не хочу від них відставати.
45. Щоби в чомусь переконати групу, мені приходится самому дуже наполегливо працювати.
46. В мене, переважно, хороший настрій.
47. Мене приваблює легкість, зручність майбутньої професії.
48. Перед приїздом на навчання, я багато цікавився економічним фахом, багато читав про це.
49. Моя майбутня професія найважливіша і найперспективніша.
50. Мої знання про цю професію були достатніми для впевненого вибору коледжу.

Обробка результатів. Ключ до опитувальника. Шкала «здобування знань» – за згоду з твердженням по п. 4 проставляється 3,6 бала; по п. 17 – 3,6 бала; по п. 26 – 2,4 бала; за незгоду з твердженням по п. 28 – 1,2 бала; по п. 42 – 1,8 бала. Максимум – 12,6 бала. Шкала «оволодіння професією» – за згоду по п. 9 – 1 бал; по п. 31 – 2 бала, по п. 33 – 2 бала, по п. 43 – 3 бала; по п. 48 – 1 бал і по п. 49 – 1 бал. Максимум – 10 балів. Шкала «отримання диплому» – за незгоду по п. 11 – 3,5 бала; за згоду по п. 24 – 2,5 бала; по п. 35 – 1,5 бала; по п. 38 – 1,5 бала і по п. 44 – 1 бал. Максимум – 10 балів. Питання по п. 5,13,30 – нейтральні і в опрацювання не включаються.

Додаток Ж 2

Опитувальник для виявлення професійної готовності (за Л. Кабардовой)

Інструкція Уважно прочитайте кожний пункт питальника. Ви повинні дати 3 відповіді і оцінити їх у балах (від 0 до 2).

Заповнюючи питальний лист, ви одночасно оцінюєте свої вміння (навчальні, творчі, трудові тощо), ставлення до тих чи інших видів діяльності і бажання займатися в майбутньому тією чи іншою роботою.

Коли оцінюєте вміння двома балами (2), то підкреслюйте тільки те, що неодноразово успішно зроблено, а нулем (0) — / те, що зроблено погано, і те, що взагалі не вмієте робити (пробували, але не виходить). Якщо взагалі у вас не було спроб робити те, що вказане у запитанні, то замість балів у відповідну клітинку бланку відповідей поставте прочерк.

При оцінці своїх вмінь і свого ставлення відзначається тільки бажання або небажання займатися вказаним видом діяльності.

Варіанти відповідей на тест ППГ

Колонка «вміння». Наскільки добре ви вмієте робити те, що названо у кожному пункті питальника?

Виконую, як правило, добре — 2 бали. Виконую посередньо — 1 бал. Роблю погано або зовсім не вмію — 0 балів.

Колонка «ставлення». Які відчуття виникали у вас під час роботи?

Позитивні (приємно, цікаво, легко) -2 бали. Нейтральні -1 бал. Негативні (неприємно, нецікаво, важко) -0 балів.

Колонка «бажання». Чи хотіли б ви, щоб з вказаною дією (вмінням) була пов'язана ваша майбутня діяльність?

Так — 2 бали. Нейтрально — 1 бал. Ні — 0 балів.

Оцініть у балах свої вміння, ставлення, бажання і занесіть у бланк відповідей. Якщо ви ніколи на виконували виду діяльності, зазначеного в пункті тесту ППГ, то замість балів у клітинки перших двох запитань поставте прочерк (1 і 2) і спробуйте дати відповідь тільки в третій колонці (бажання).

Коли ви читаєте перелік справ і вмінь у тексті ППГ, то обов'язково звертайте увагу на слова «часто», «легко», «постійно» тощо. Якщо з перерахованих

кількох дій ви вмієте робити щось одне, то саме цю дію ви і оцінюєте трьома балами.

Вмію, можу (часто, легко, систематично), подобається, хочу.

1. Аналізувати зміст наукових, навчальних, художніх текстів, виділяти головне, робити узагальнення, висновки.
2. Ремонтувати механічні і електротехнічні побутові прилади (замок, кран, праску, світильник, велосипед, мотоцикл).
- 3 Протягом кількох років самостійно вирощувати які-небудь рослини, своєчасно виконувати всі роботи для забезпечення їх росту і розвитку (поливання, пересаджування, удобрювання і ін.).
4. Писати вірші, прозу, замітки, твори, які високо оцінюються людьми, що з ними ознайомилися.
5. При спілкуванні з людьми стримувати зовнішні прояви роздратування, поганого настрою, бути терплячим і доброзичливим навіть з не дуже приємними людьми.
6. З великих текстів робити виписки, групувати їх за певними ознаками, складати конспекти.
7. Налаштовувати і ремонтувати електронну апаратуру: приймач, магнітофон, телевізор, апаратуру для дискотек.
8. Збирати колекції рослин, вивчати їх різноманітні-види.
9. Майструвати гарні подарункові вироби з паперу, матерії, дерева, металу, рослин і інше (панно, прикраси, сувеніри, буклети).
10. Пояснювати зміст складного учбового матеріалу, метод розв'язування складної задачі.
11. У письмових текстах з української мови, літератури легко знаходити помилки, неточності, правити.
12. За чітким зразком (рецептом, схемою, викройкою, планом) створювати кулінарні вироби, швейні моделі та інше.
13. Розумітися на особливостях розвитку і розрізняти різноманітні види рослин.
14. Створювати твори образотворчого мистецтва (живопису, графіки, скульптури).
15. Надавати допомогу людям, які її потребують.

16. Працювати з текстами іноземною мовою: перекладати, переписувати, аналізувати, правити.
17. Складати схеми різних приладів і механізмів, розуміти принцип їх дії.
18. Віддавати багато часу догляду і спостереженню за тваринами: годувати, чистити, лікувати, навчати.
19. Писати музику, пісні, які подобаються слухачам.
20. Займатися з дітьми молодшого віку, гратися, навчати.
21. Виконувати роботу, пов'язану з застосуванням математичних знань: формул, законів, теорем.
22. З типових деталей, які використовуються для виготовлення (складання, пошиття і т.п.), певних моделей або виробів створювати нові, придумані самостійно.
23. Спостерігати за життям тварин в природі, вивчати їх звички, характерні форми поведінки.
24. Перед глядачами грати ролі у виставах, декламувати вірші, прозу.
25. Вміти правильно розпізнавати суть малознайомої людини, тобто розуміти причини її вчинків, бачити «справжнє» обличчя, часто приховане за зовнішньою поведінкою.
26. Виконувати кількісні розрахунки, підрахунки даних (згідно формул і без них), робити на основі цього певні висновки, знаходити закономірності.
27. Виконувати завдання, в яких потрібно уявляти розташування предметів або їх елементів у просторі.
28. Розумітися на породах і видах домашніх і диких тварин, комах, птахів, риб: їх характерних зовнішніх ознаках і особливостях поведінки.
29. Виступати з виконанням музичних творів (п'єс, танцювальних номерів).
30. Активно впливати на людей, переконувати їх робити так, а не інакше, мирити, виховувати, захоплювати їх своїми інтересами.
31. Працювати з інформацією, поданою у вигляді умовних знаків, символів: складати і читати карти, креслення, графіки.
32. Знаходити більш раціональний (простий, короткий метод розв'язування задачі: логічної, технічної, конструкторської і т. п.).
33. Вивчати будову живої тканини і світ мікроорганізмів за допомогою мікроскопа та інших аналогічних приладів.

34. Придумувати нові і оригінальні моделі одягу, зачісок, прикрас, деталі інтер'єрів приміщень, кулінарні страви.
35. Брати на себе ініціативу в організації і проведенні різних розважальних програм.
- Запам'ятовувати правила, закони, теореми, умовні позначення, формули.
37. Розумітися на хімічних процесах і закономірностях. ЗХ. При догляді за тваринами або рослинами легко переносити фізичну працю, стикання з землею, специфічний запах тварин та інше.
39. Рецензувати, оцінювати (усно або письмово) роботу художників, письменників, режисерів, драматургів і інших працівників творчих професій.
40. Керувати роботою інших людей: давати їм завдання, домагатися їх виконання.
41. Перевіряти правильність і логічність написаного тексту, розрахунків, виправляти помилки.
42. Розумітися на фізичних процесах і закономірностях.
43. Поповнювати свої знання в різних галузях біології за допомогою спеціальної наукової літератури.
44. Швидше і частіше за інших помічати у звичайному щось незвичайне, дивне.
45. Для виконання роботи спілкуватися з незнайомими або малознайомими людьми.
46. Ретельно виконувати «паперову» роботу: писати, креслити, рахувати, перевіряти і т. д.
47. Працювати на електронно-обчислювальній машині, розв'язувати які-небудь задачі за допомогою комп'ютера.
48. Тривалий час проводити практичні дослідження, спрямовані на вивчення тваринного або рослинного світу.
49. Наполегливо і терпляче «обробляти, переробляти» і т.п., домагаючись досконалості в створюваному творі, виробі.
50. Робити усні повідомлення (говорити без «папірця»)

Обробка результатів.

Бали підрахуйте, і загальний результат запишіть у кожну колонку в кінці таблиці. Після виконання усіх підрахунків отримаєте співвідношення оцінок за трьома параметрами: вміння, ставлення, бажання і п'ятьма типами професійної діяльності:

«людина — знакові системи»; «людина — техніка»;

«людина — природа»; «людина — художній образ»;

«людина — людина».

Найбільш сприятлива сфера професійної діяльності (або декількох сфер) визначається за найбільшою сумою балів. Якщо у декількох колонках суми балів не мають великої розбіжності, то перевага надається тій сфері діяльності, у якій оцінки по 2 та 3 параметрах співпадають з оцінкою по 1 (вмінню). Наприклад, співвідношення «16-15-16» більш сприятливе, ніж «5-19-20», тому що у першому випадку у вас більше практичного досвіду, а отже, і відповідні вміння, що підтверджує обґрунтованість професійного вибору.

Крім цього, питальник дає змогу при аналізі відповідей визначити ті професії і спеціальності у всіх сферах професійної діяльності і у кожній окремо, які найбільше приваблюють вас.

Для цього досить знайти пункти тексту ППГ, за якими ви отримали найвищу оцінку в балах («2-2-2», «2-2-1», «2-1-2», «1-2-2»).

При цьому потрібно звернути увагу і на спів падання даних за типами діяльності, адже певна частина професій може стосуватися різних типів, наприклад, учитель математики («людина — людина» і «людина - знакова система»), провідник пасажирського вагону («людина -людина» і «людина — техніка») тощо.

Отже, за допомогою питальника ППГ досить легко можна визначити обґрунтованість або необґрунтованість професійних нахилів учня, що спільно з іншими методиками вивчення особистості підвищить ефективність професійної консультації.

Л.- Зн.система			Л.- Техніка			Л.- Природа			Л.- Худ.образ			Л.- Людина		
вмі ння	ставл ення	бажа ння	вмі ння	ставл ення	бажа ння	вмі ння	ставл ення	бажа ння	вмі ння	ставл ення	бажа ння	вмі ння	ставл ення	бажа ння
1			2			3			4			5		
6			7			8			9			10		
11			12			14			14			15		
16			17			19			15			20		
21			22			24			24			25		
26			27			29			29			30		
31			33			34			34			35		
36			38			39			39			40		
41			43			44			44			45		
46			47			49			49			50		
СУ МА Е=			СУ МА Е=			СУ МА Е=			СУ МА Е=			СУ МА Е=		

Додаток К 1

**опитувальник професійних схильностей О. Йовайши
(модифікація Г. Резапкіної)**

Методика спрямована на виявлення схильностей майбутніх фахівців до різних сфер професійної діяльності: роботі людьми, практичній, інтелектуальній, естетичній, планово-економічній або екстремальній.

Інструкція: Закінчите вислови, вибравши один з варіантів - «а», «б» або «в» - і обвівши відповідну букву в бланку напроти номера питання.

Бланк відповідей

№ відповіді	1	2	3	4	5	6
1	а			в		б
2		в		а	б	
3	б	а		в		
4			б		в	а
5	в	а	б			
6	б	в				а
7		б	в	а		
8	б				а	в
9		б		а	в	
10				в	а	б
11	в	б	а			
12			а	б	в	
13	а				б	в
14		а		б	в	
15	в		а		б	
16	б		в			а
17				б	а	в
18	а	в	б			
19			в		а	б
20	в		б			а
21		а	в	б		
22		б	а	в		
23		в		а		б
24	а				б	в
Всього						

1. Мені хотілося б в своїй професійній діяльності:
 - а) спілкуватися з самими різними людьми;
 - б) що-небудь робити своїми руками - меблі, машини, одяг та ін.;
 - в) знімати фільми, малювати, писати книги, виступати на сцені і та ін.;
2. У книзі або кінофільмі мене більше всього приваблює:
 - а) художня форма, майстерність письменника або режисера;
 - б) сюжет, дії героїв;
 - в) інформація, яка може пригодиться в житті.
3. Мене більше порадує Нобелівська премія:
 - а) в області науки;
 - б) за громадську діяльність;
 - в) в області мистецтва.
4. Я скоріше погоджуся стати:

- а) керівником банку;
 - б) головним інженером на виробництві;
 - в) начальником експедиції.
5. Майбутнє людей визначає:
- а) досягнення науки;
 - б) розвиток виробництва;
 - в) взаєморозуміння між людьми.
6. На місці директора школи я, передусім, займуся:
- а) її впорядкуванням (їдальня, спортзал, комп'ютери);
 - б) створенням дружного, згуртованого колективу;
 - в) розробкою нових технологій навчання.
7. На технічній виставці мене більше приваблюватиме:
- а) зовнішній вигляд експонатів (колір, форма);
 - б) внутрішній устрій експонатів;
 - в) їх практичне застосування.
8. У людях я ціную, передусім:
- а) мужність, сміливість, витривалість;
 - б) дружелюбність, чуйність, чуйність;
 - в) відповідальність, чесність, акуратність.
9. У вільний від роботи час я буду:
- а) писати вірші або малювати;
 - б) ставити різні досліди;
 - в) тренуватися.
10. У закордонних поїздках мене більше приваблюватиме:
- а) екстремальний туризм (альпінізм, віндсерфінг, сноуборд);
 - б) ділове спілкування;
 - в) можливість знайомства з історією і культурою іншої країни.
11. Мені цікаво розмовляти:
- а) про машину нового типу;
 - б) про нову наукову теорію;
 - в) про людські взаємини.
12. Якби в моїй школі були всього три гуртки, я б вибрав:
- а) технічний;
 - б) музичний;
 - в) спортивний.
13. У школі більше уваги слід наділяти:
- а) покращанню взаєморозуміння між учителями і учнями;
 - б) підтримці здоров'я учням, заняттям спортом;
 - в) зміцненню дисципліни.
14. Я звеликим інтересом дивлюся:
- а) науково-популярні фільми;
 - б) програми про культуру і мистецтво;
 - в) спортивні програми.
15. Мені було б цікаво працювати:
- а) з машинами, механізмами;

- б) з об'єктами природи;
 - в) з дітьми або однолітками.
16. Школа в першу чергу повинна:
- а) давати знання і уміння;
 - б) вчити спілкуванню з іншими людьми;
 - в) навчати навичкам роботи.
17. Кожна людина повинна:
- а) вести здоровий спосіб життя;
 - б) мати можливість займатися творчістю;
 - в) мати зручні побутові умови.
18. Для благополуччя суспільства в першу чергу необхідна:
- а) захист інтересів і прав громадян;
 - б) турбота про матеріальне благополуччя людей;
 - в) наука і технічний прогрес.
19. Мені більше всього подобаються уроки:
- а) фізкультури;
 - б) математики;
 - в) праці.
20. Мені цікавіше було б:
- а) планувати виробництво продукції;
 - б) виготовляти вироби;
 - в) займатися збутом продукції.
21. Я вважаю за краще читати статті:
- а) про визначних учених і їх відкриття;
 - б) про творчість митців і музикантів;
 - в) про цікаві винаходи.
22. Вільний час я більш охоче провожу:
- а) роблячи що-небудь по господарству;
 - б) з книгою;
 - в) на виставках і концертах.
23. Більший інтерес у мене викличе повідомлення
- а) про художню виставку;
 - б) про ситуацію на фондових біржах;
 - в) про наукове відкриття
24. Я вважаю за краще працювати:
- а) у приміщенні, де багато людей;
 - б) у незвичайних умовах;
 - в) у звичайному кабінеті.

Обробка і аналіз результатів: Після заповнення бланка учні повинні підрахувати число обведених букв в кожній з шести колонок бланка і записати ці шість чисел в порожніх клітках нижнього рядочка.

10-12 балів - яскраво виражені професійні нахили.

7-9 балів - середньо виражені професійні нахили.

4-6 балів - слабо виражені професійні нахили.

0-3 балу - професійна схильність не виражена.

У кожній з шести колонок представлена сума балів. Вона відображає схильність до певного виду діяльності:

1. – схильність до роботи з людьми. Професії, пов'язані з обслуговуванням (побутовим, медичним, довідково-інформаційним), управлінням, вихованням і навчанням. Люди, успішні в професіях цієї групи, повинні уміти і любити спілкуватися, знаходити спільну мову з різними людьми, розуміти їх настрій, наміри і особливості.

2. – схильність до дослідницької діяльності. Професії, пов'язані з науковою роботою. Окрім хорошої теоретичної підготовки в певних галузях науки, людям, що займаються дослідницькою діяльністю, необхідні такі якості, як раціональність, незалежність і оригінальність думок, аналітичний склад розуму. Як правило, їм більше подобається роздумувати про проблему, чим займатися її реалізацією.

3. – схильність до роботи на виробництві. Коло цих професій дуже широке: виробництво і обробка металу; збирання, монтаж приладів і механізмів; ремонт, наладка, обслуговування електронного і механічного обладнання; монтаж, ремонт будівель, конструкцій; обробка і використання різних матеріалів; управління транспортом. Професії цієї групи пред'являють підвищені вимоги до здоров'я людини, координації рухів, уваги.

4. – схильність до естетичних видів діяльності. Професії творчого характеру, пов'язані з образотворчою, музичною, літературно-художньою, акторсько-сценічною діяльністю. Людей творчих професій, крім наявності спеціальних здібностей (музичних, літературних, акторських), відрізняє оригінальність мислення і незалежність характеру, прагнення до досконалості.

5. – схильність до екстремальних видів діяльності. Професії, пов'язані із заняттями спортом, подорожами, експедиційною роботою, охоронною і оперативно-розшуковою діяльністю, службою в армії. Всі вони пред'являють особливі вимоги до фізичної підготовки, здоров'я і морально-вольових якостей.

6. – схильність до планово-економічних видів діяльності. Професії, пов'язані з розрахунками і плануванням (бухгалтер, економіст); діловодством, аналізом і перетворенням текстів (редактор, перекладач, лінгвіст); схематичним зображенням об'єктів (кресляр, топограф). Ці професії вимагають від людини зібраності і акуратності.

Опитування студентів щодо відвідування тренінгу професійного спрямування

1. Чи хотіли б Ви змінити методи навчання, якими Вас навчають у вашому навчальному закладі?

- а) хотів би
- б) не хотів би
- в) все одно

2. Чи знайомі ви з поняттям «тренінгові технології»

- а) знайомий
- б) не знайомий

3. Чи хотіли б Ви підвищити свої професійні вміння в навчальному процесі через тренінгові технології?
 - а) хотів би
 - б) не хотів би
 - в) все одно
4. Як Ви відноситися до ідеї формування професійних вмінь, при застосуванні тренінгових технологій?
 - а) позитивно
 - б) негативно
 - в) нейтрально
5. Яку мету ви ставите перед собою відвідавши тренінг?
 - а) отримати нові знання;
 - б) вдосконалити набуті вміння та навички
 - в) цікавість до нового методу навчання
 - г) інше _____
6. Як Ви вважаєте, чи підвищить проведення тренінгу Ваші професійні вміння?
 - а) Підвищить
 - б) Не підвищить
 - в) Не визначився
7. Що буде впливати на ефективність проведення тренінгу?
 - а) Особистість тренера
 - б) Професіоналізм тренера
 - в) Дружня атмосфера між тренером та учасниками
 - г) структура та зміст
8. На Вашу думку, чи отримаєте ви знання під час тренінгу, які б ви використали у майбутній діяльності?
 - а) отримаємо
 - б) не отримаємо

Опитування студентів після відвідування тренінгу професійного спрямування

1. Чи задоволені ви відвідуванням тренінгу?
 - а) задоволені
 - б) не задоволені
2. Яку мету ви досягли відвідавши тренінг?
 - а) отримав(ла) нові знання
 - б) вдосконалив(ла) набуті вміння та навички
 - в) задовольнив(ла) свою цікавість до нового методу навчання
3. Що вплинуло на ефективність проведення тренінгу
 - а) Особистість тренера
 - б) Професіоналізм тренера
 - в) Дружня атмосфера між тренером та учасниками
 - г) Структура та зміст тренінгу

4. На Вашу думку, чи отримали ви знання під час тренінгу, які б ви використали у майбутній діяльності?

- а) отримали
- б) не отримали

5. Як Ви вважаєте, чи підвищив проведений тренінг Ваші професійні вміння?

- а) Підвищив
- б) Не підвищив
- в) Не визначився

6. Яка вправа вам найбільше запам'яталась?

- а)
- б)
- в)

Додаток К 2

діагностична анкета

«Тест на креативність»

за методикою Дж. Брунера

Мышление - это индивидуальный способ переработки поступающей информации, форма психического отражения человеком действительности, создавая взаимосвязи и отношения между изучаемыми понятиями, явлениями. Опросник Определение типов мышления и уровня креативности (творческих способностей) Дж. Брунера позволяет определить базовый тип мышления и измерить уровень креативности у взрослых. Зная свой тип мышления, можно уверенно сказать в какой области, профессии вы преуспеете. Выделяют 4 базовых типа мышления, каждый из которых обладает специфическими характеристиками: предметное, образное, знаковое и символическое мышление.

Джером Брунер рассматривал мышление как перевод с одного языка на другой. Таким образом, при четырех базовых языках возникает *шесть вариантов перевода*: предметно-образный (*практический*), предметно-знаковый (*гуманитарный*), предметно-символический (*операторный*), образно-знаковый (*художественный*), образно-символический (*технический*), знаково-символический (*теоретический*).

Выделяются следующие факторы мышления: практичность — теоретичность; гуманитарность — техничность; художественность — операторность; конкретность — абстрактность.

Тест на мышление и креативность: Опросник Определение типов мышления и уровня креативности. Диагностика по методу Дж. Брунера:

Инструкция.

У каждого человека преобладает определенный тип мышления. Данный опросник поможет вам определить тип своего мышления. Если согласны с высказыванием, в бланке поставьте «+», если нет «-».

Тестовый материал.

1. Мне легче что-либо сделать, чем объяснить, почему я так сделал(а).
2. Я люблю настраивать программы для компьютера.
3. Я люблю читать художественную литературу.
4. Я люблю живопись (скульптуру).
5. Я не предпочел(а) бы работу, в которой все четко определено.
6. Мне проще усвоить что-либо, если я имею возможность манипулировать предметами.
7. Я люблю шахматы, шашки.
8. Я легко излагаю свои мысли как в устной, так и в письменной форме.
9. Я хотел(а) бы заниматься коллекционированием.
10. Я люблю и понимаю абстрактную живопись.
11. Я скорее хотел(а) бы быть слесарем, чем инженером.
12. Для меня алгебра интереснее, чем геометрия.
13. В художественной литературе для меня важнее не что сказано, а как сказано.
14. Я люблю посещать зрелищные мероприятия.
15. Мне не нравится регламентированная работа.
16. Мне нравится что-либо делать своими руками.
17. В детстве я любил(а) создавать свою систему слов/знаков/шифр для переписки с друзьями.
18. Я придаю большое значение форме выражения мыслей.
19. Мне трудно передать содержание рассказа без его образного представления.
20. Не люблю посещать музеи, так как все они одинаковы.
21. Любую информацию я воспринимаю как руководство к действию.
22. Меня больше привлекает товарный знак фирмы, чем ее название.
23. Меня привлекает работа комментатора радио, телевидения.
24. Знакомые мелодии вызывают у меня в голове определенные картины.
25. Люблю фантазировать.
26. Когда я слушаю музыку, мне хочется танцевать.
27. Мне интересно разбираться в чертежах и схемах.
28. Мне нравятся художественная литература.
29. Знакомый запах вызывает всю картину событий, происшедших много лет назад.
30. Разнообразные увлечения делают жизнь человека богаче.
31. Истинно только то, что можно потрогать руками.
32. Я предпочитаю точные науки.
33. Я за словом в карман не лезу.
34. Люблю рисовать.
35. Один и тот же спектакль/фильм можно смотреть много раз, главное — игра актеров, новая интерпретация.
36. Мне нравилось в детстве собирать механизмы из деталей конструктора.
37. Мне кажется, что я смог(ла) бы изучить стенографию.
38. Мне нравится читать стихи вслух.
39. Я согласен(а) с утверждением, что красота спасет мир.
40. Я предпочел(а) бы быть кройщиком, а не портным.
41. Лучше сделать табуретку руками, чем заниматься ее проектированием.
42. Мне кажется, что я смог(ла) бы овладеть профессией программиста.
43. Люблю поэзию.
44. Прежде чем изготовить какую-то деталь, сначала я делаю чертеж.
45. Мне больше нравится процесс деятельности, чем ее конечный результат.
46. Для меня лучше поработать в мастерской, нежели изучать чертежи.
47. Мне интересно было бы расшифровать древние тайнописи.
48. Если мне нужно выступить, то я всегда готовлю свою речь, хотя уверен(а), что найду необходимые слова.
49. Больше люблю решать задачи по геометрии, чем по алгебре.
50. Даже в отлаженном деле пытаюсь творчески изменить что-то.
51. Я люблю дома заниматься рукоделием, мастерить.
52. Я смог(ла) бы овладеть языками программирования.
53. Мне нетрудно написать сочинение на заданную тему.
54. Мне легко представить образ несуществующего предмета или явления.
55. Я иногда сомневаюсь даже в том, что для других очевидно.
56. Я предпочел(а) бы

сам(а) отремонтировать утюг, нежели нести его в мастерскую.57. Я легко усваиваю грамматические конструкции языка.58. Люблю писать письма.59. Сюжет кинофильма могу представить как ряд образов.60. Абстрактные картины дают большую пищу для размышлений.61. В школе мне больше всего нравились уроки труда, домоводства.62. У меня не вызывает затруднений изучение иностранного языка.63. Я охотно что-то рассказываю, если меня просят друзья.64. Я легко могу представить в образах содержание услышанного.65. Я не хотел(а) бы подчинять свою жизнь определенной системе.66. Я чаще сначала сделаю, а потом думаю о правильности, решения.67. Думаю, что смог(ла) бы изучить китайские иероглифы.68. Не могу не поделиться только что услышанной новостью.69. Мне кажется, что работа сценариста/писателя интересна.70. Мне нравится работа дизайнера.71. При решении какой-то проблемы мне легче идти методом проб и ошибок.72. Изучение дорожных знаков не составило / не составит мне труда.73. Я легко нахожу общий язык с незнакомыми людьми.74. Меня привлекает работа художника-оформителя.75. Не люблю ходить одним и тем же путем.

Ключ к Тесту на мышление и креативность. (Опросник Определение типов мышления и уровня креативности. Диагностика по методике Дж. Брунера.)

Обработка и анализ данных проводится следующим образом: подсчитывается сумма «+» по каждому столбцу.

Предметное мышление	Символическое мышление	Знаковое мышление	Образное мышление	Креативность
1	2	3	4	5
6	7	8	9	10
11	12	13	14	15
16	17	18	19	20
21	22	23	24	25
26	27	28	29	30
31	32	33	34	35
36	37	38	39	40
41	42	43	44	45
46	47	48	49	50
51	52	52	54	55
56	57	58	59	60
61	62	63	64	65
66	67	68	69	70
71	72	73	74	75

сумма =	сумма =	сумма =	сумма =	сумма =

***Интерпретация результатов Теста на мышление и креативность.
(Опросник Определение типов мышления и уровня креативности.
Диагностика по методу Дж. Брунера.)***

Уровень креативности и базового типа мышления разбивается на три интервала:

- низкий уровень (от 0 до 5 баллов),
- средний уровень (от 6 до 9 баллов),
- высокий уровень (от 10 до 15 баллов)

Предметное мышление. Люди с практическим складом ума предпочитают предметное мышление, для которого характерны неразрывная связь с предметом в пространстве и времени, осуществление преобразования информации с помощью предметных действий, последовательное выполнение операций. Существуют физические ограничения на преобразование. Результатом такого типа мышления становится мысль, воплощенная в новой конструкции.

Символическое мышление. Люди с математическим складом ума отдают предпочтение символическому мышлению, когда происходит преобразование информации с помощью правил вывода (в частности, алгебраических правил или арифметических знаков и операций). Результатом является мысль, выраженная в виде структур и формул, фиксирующих существенные отношения между символами.

Знаковое мышление. Личности с гуманитарным складом ума предпочитают знаковое мышление. Оно характеризуется преобразованием информации с помощью умозаключений. Знаки объединяются в более крупные единицы по правилам единой грамматики. Результатом является мысль в форме понятия или высказывания, фиксирующего существенные отношения между обозначаемыми предметами.

Образное мышление. Люди с художественным складом ума предпочитают образный тип мышления. Это отделение от предмета в пространстве и времени, осуществление преобразования информации с помощью действий с образами. Нет физических ограничений на преобразование. Операции могут осуществляться как последовательно, так и одновременно. Результатом служит мысль, воплощенная в новом образе.

Креативность - творческие способности человека, характеризующиеся готовностью к созданию принципиально новых идей. По мнению П. Торренса, креативность включает в себя повышенную чувствительность к проблемам, к дефициту или противоречивости знаний, действия по определению этих проблем, по поиску их решений на основе выдвижения гипотез, по проверке и изменению гипотез, по формулированию результата решения. Для развития творческого мышления используются обучающие ситуации, которые характеризуются незавершенностью или открытостью для включения новых элементов, поощряется формулировка множества вопросов.

Додаток Л 1

Тест-опросник А.В. Зверькова и Е.В. Эйдмана «Исследование волевой саморегуляции»

Цель исследования: определить уровень развития волевой саморегуляции.

Процедура исследования

Исследование волевой саморегуляции с помощью тест-опросника проводится либо с одним испытуемым, либо с группой. Чтобы обеспечить независимость ответов испытуемых, каждый получает текст опросника, бланк для ответов, на котором напечатаны номера вопросов и рядом с ними графа для ответа.

Инструкция испытуемому. Вам предлагается тест, содержащий 30 утверждений. Внимательно прочитайте каждое и решите, верно или неверно данное утверждение по отношению к Вам. Если верно, то в листе для ответов против номера данного утверждения поставьте знак «плюс» (+), а если сочтете, что оно по отношению к Вам неверно, то «минус» (-).

Тест

1. Если что-то не клеится, у меня нередко появляется желание бросить это дело.
2. Я не отказываюсь от своих планов и дел, даже если приходится выбирать между ними и приятной компанией.
3. При необходимости мне нетрудно сдерживать вспышку гнева.
4. Обычно я сохраняю спокойствие в ожидании опаздывающего к назначенному времени приятеля.
5. Меня трудно отвлечь от начатой работы.
6. Меня сильно выбивает из колеи физическая боль.
7. Я всегда стараюсь выслушать собеседника, не перебивая, даже если не терпится ему возразить.
8. Я всегда «гну» свою линию.
9. Если надо, я могу не спать ночь напролет (например, работа, дежурстве) и весь следующий день быть в «хорошей форме».
10. Мои планы слишком часто перечеркиваются внешними обстоятельствами.
11. Я считаю себя терпеливым человеком.
12. Не так-то просто мне заставить себя хладнокровно наблюдать волнующее зрелище.
13. Мне редко удается заставить себя продолжать работу после серии обидных неудач.

14. Если я отношусь к кому-то плохо, мне трудно скрывать свою неприязнь к нему.
15. При необходимости я могу заниматься своим делом в неудобной и неподходящей обстановке.
16. Мне сильно осложняет работу сознание того, что ее необходимо во что бы то ни стало сделать к определенному сроку.
17. Считаю себя решительным человеком.
18. С физической усталостью я справляюсь легче, чем другие.
19. Лучше подождать только что ушедший лифт, чем подниматься по лестнице.
20. Испортить мне настроение не так-то просто.
21. Иногда какой-то пустяк овладевает моими мыслями, не дает покоя, и я никак не могу от него отделаться.
22. Мне труднее сосредоточиться на задании или работе, чем другим.
23. Переспорить меня трудно.
24. Я всегда стремлюсь довести начатое дело до конца.
25. Меня легко отвлечь от дел.
26. Я замечаю иногда, что пытаюсь добиться своего наперекор объективным обстоятельствам.
27. Люди порой завидуют моему терпению и дотошности.
28. Мне трудно сохранить спокойствие в стрессовой ситуации.
29. Я замечаю, что во время монотонной работы невольно начинаю изменять способ действия, даже если это порой приводит к ухудшению результатов.
30. Меня обычно сильно раздражает, когда «перед носом» захлопываются двери уходящего транспорта или лифта.

Обработка результатов

Цель обработки результатов – определение величин индексов волевой саморегуляции по пунктам общей шкалы (В) и индексов по субшкалам «настойчивость» (Н) и «самообладание» (С).

Каждый индекс – это сумма баллов, полученная при подсчете совпадений ответов испытуемого с ключом общей шкалы или субшкалы.

В вопроснике 6 маскированных утверждений. Поэтому общий суммарный балл по шкале «В» должен находиться в диапазоне от 0 до 24, по субшкале «настойчивость» – от 0 до 16 и по субшкале «самообладание» – от 0 до 13:

Ключ для подсчета индексов волевой саморегуляции.

Общая шкала 1-, 2+, 3+, 4+, 5+, 6-, 7+, 9+, 10-, 11+, 13-, 14-, 16-, 17+, 18+, 20+, 21-, 22-, 24+, 25-, 27+, 28-, 29-, 30-

«Настойчивость» 1-, 2+, 5+, 6-, 9+, 10-, 11+, 13-, 16-, 17+, 18+, 20+, 22-, 24+, 25-, 27+

«Самообладание» 3+, 4+, 5+, 7+, 13-, 14-, 16-, 21-, 24+, 27+, 28-, 29-, 30-

Анализ результатов

В самом общем виде под уровнем волевой саморегуляции понимается мера овладения собственным поведением в различных ситуациях, способность сознательно управлять своими действиями, состояниями и побуждениями.

Уровень развития волевой саморегуляции может быть охарактеризован в целом и отдельно по таким свойствам характера как настойчивость и самообладание.

Уровни волевой саморегуляции определяются в сопоставлении со средними значениями каждой из шкал. Если они составляют больше половины максимально возможной суммы совпадений, то данный показатель отражает высокий уровень развития общей саморегуляции, настойчивости или самообладания. Для шкалы «В» эта величина равна 12, для шкалы «Н» – 8, для шкалы «С» – 6.

Высокий балл по шкале «В» характерен для лиц эмоционально зрелых, активных, независимых, самостоятельных. Их отличает спокойствие, уверенность в себе, устойчивость намерений, реалистичность взглядов, развитое чувство собственного долга. Как правило, они хорошо рефлексуют личные мотивы, планомерно реализуют возникшие намерения, умеют распределять усилия и способны контролировать свои поступки, обладают выраженной социально-позитивной направленностью. В предельных случаях у них возможно нарастание внутренней напряженности, связанной со стремлением проконтролировать каждый нюанс собственного поведения и тревогой по поводу малейшей его спонтанности.

Низкий балл наблюдается у людей чувствительных, эмоционально неустойчивых, ранимых, неуверенных в себе. Рефлексивность у них невысока, а общий фон активности, как правило, снижен. Им свойственна импульсивность и неустойчивость намерений. Это может быть связано как с незрелостью, так и с выраженной утонченностью натуры, не подкрепленной способностью к рефлексии и самоконтролю.

Субшкала «настойчивость» характеризует силу намерений человека – его стремление к завершению начатого дела. На положительном полюсе – деятельные, работоспособные люди, активно стремящиеся к выполнению намеченного, их мобилизируют преграды на пути к цели, но отвлекают альтернативы и соблазны, главная их ценность – начатое дело. Таким людям свойственно уважение социальным нормам, стремление полностью подчинить им свое поведение. В крайнем выражении возможна утрата гибкости

поведения, появление маниакальных тенденций. Низкие значения по данной шкале свидетельствуют о повышенной лабильности, неуверенности, импульсивности, которые могут приводить к непоследовательности и даже разбросанности поведения. Сниженный фон активности и работоспособности, как правило, компенсируется у таких лиц повышенной чувствительностью, гибкостью, изобретательностью, а также тенденцией к свободной трактовке социальных норм.

Субшкала «самообладание» отражает уровень произвольного контроля эмоциональных реакций и состояний. Высокий балл по субшкале набирают люди эмоционально устойчивые, хорошо владеющие собой в различных ситуациях. Свойственное им внутреннее спокойствие, уверенность в себе освобождает от страха перед неизвестностью, повышает готовность к восприятию нового, неожиданного и, как правило, сочетается со свободой взглядов, тенденцией к новаторству и радикализму. Вместе с тем стремление к постоянному самоконтролю, чрезмерное сознательное ограничение спонтанности может приводить к повышению внутренней напряженности, преобладанию постоянной озабоченности и утомляемости.

На другом полюсе данной субшкалы – спонтанность и импульсивность в сочетании с обидчивостью и предпочтением традиционных взглядов ограждают человека от интенсивных переживаний и внутренних конфликтов, способствуют невозмутимому фону настроения.

Социальная желательность высоких показателей по шкале неоднозначна. Высокие уровни развития волевой саморегуляции могут быть связаны с проблемами в организации жизнедеятельности и отношениях с людьми. Часто они отражают появление дезадаптивных черт и форм поведения, отличие от них низкие уровни настойчивости и самообладания в ряде случаев выполняют компенсаторные функции. Но также свидетельствуют о нарушениях в развитии свойств личности и ее умении строить отношения с другими людьми и адекватно реагировать на те или иные ситуации.

Получив информацию об осознаваемых особенностях саморегуляции, можно разработать программу совершенствования, отметив те свойства, которые в первую очередь нуждаются в развитии или коррекции.

Додаток Л 2

Експрес-діагностика рівня самооцінки

Інструкція: Відповідаючи на питання, вказуєте, наскільки часті для Вас нижче перелічені стани за такою шкалою: Дуже часто – 4 бали. Часто – 3 бали. Іноколи – 2 бали. Рідко – 1 бал. Ніколи – 0 балів.

Опитувач

1. Я часто хвилююся даремно.
2. Мені хочеться, щоб мої друзі підбадьорювали мене.
3. Я боюся виглядати дурнем.
4. Я турбуюся про своє майбутнє.
5. Зовнішній вигляд інших кращий, ніж мій.
6. Як жаль, що багато хто не розуміє мене.
7. Я відчуваю, що не вмію розмовляти з людьми.
8. Люди чекають від мене дуже багато.
9. Я відчуваю себе скованим.
10. Мені здається, що зі мною повинна трапитися якась неприємність.
11. Мене турбує думка, як люди ставляться до мене.
12. Я відчуваю, що люди розмовляють про мене за моєю спиною.
13. Я не відчуваю себе в безпеці.
14. Мені ні з ким поділитися своїми думками.
15. Люди не особливо цікавляться моїми досягненнями.

Обробка та інтерпретація результатів

Щоб визначити рівень своєї самооцінки, потрібно додати всі бали по твердженням. А тепер підрахуйте, який загальний сумарний бал.

Рівні самооцінки:

10 балів і менше – підвищений рівень

11-29 балів – середній, нормативний рівень реалістичної оцінки своїх можливостей

Більше 29 – занижений рівень

Додаток Л 3
тест на оцінку самоконтролю у спілкуванні
М. Снайдера*

Уважно прочитайте десять речень, що описують реакції на деякі ситуації. Кожне з них Ви повинні оцінити як вірне або невірне стосовно до себе. Якщо твердження здається вам вірним або переважно вірним, поставте поруч з порядковим номером букву "В", якщо невірним або переважно невірним — букву "Н".

1. Мені здається важким мистецтво наслідувати звички інших людей.
2. Я б, мабуть, міг зваляти дурня, щоб привернути увагу або забавити навколишніх.
3. З мене міг би вийти непоганий актор.
4. Іншим людям іноді здається, що я переживаю щось більш глибоко, ніж це є насправді.
5. У компанії я рідко виявляюся в центрі уваги.
6. У різних ситуаціях і в спілкуванні з різними людьми я часто поведжуся зовсім по-різному.
7. Я можу відстоювати тільки те, у чому я щиро переконаний.
8. Щоб бути успішним у справах і у відносинах з людьми, я намагаюся бути таким, яким мене очікують бачити.
9. Я можу бути дружелюбним з людьми, яких я не переносю.
10. Я не завжди такий, яким здаюся.

Люди з високим комунікативним контролем, за Снайдером, постійно стежать за собою, добре знають, де і як поводитися, керують вираженням своїх емоцій. Разом з тим, у них утруднена спонтанність самовираження, вони не люблять непрогнозованих ситуацій. Їхня позиція: "Я такий, який я є в даний

момент". Люди з низьким комунікативним контролем більш безпосередні і відкриті, у них більш стійке "Я", мало піддане змінам у різних ситуаціях.

Підрахунок результатів

По одному балу нараховується за відповідь «Н» на 1, 5 і 7 питання і за відповідь «В» на всі інші. Підрахуйте суму балів. Якщо Ви щиро відповідали на питання, то про Вас, очевидно, можна сказати наступне:

0-3 бала -у Вас низький комунікативний контроль. Ваша поведінка стійка, і Ви не вважаєте потрібним змінюватися в залежності від ситуацій. Ви здатні до щирого саморозкриття в спілкуванні. Деякі вважають Вас «незручним» у спілкуванні через вашу пряmolінійність.

4-6 балів — у Вас середній комунікативний контроль, ви щирі, але не стримані у своїх емоційних проявах, зважаєте у своїй поведінці на оточуючих людей.

7-10 балів — у Вас високий комунікативний контроль. Ви легко входите в будь-яку роль, гнучко реагуєте на зміну ситуації, добре почуваетесь і навіть можете передбачати враження, яке ви справляєте на оточуючих.

Додаток Л 4

Перцептивна оцінка типа стресостійкості (А. Файоль).

На кожне запитання тесту можливі три варіанти відповіді: «так», «ні», «не знаю». Не зловживайте відповіддю «не знаю». Використовуйте його тільки у тому випадку, якщо вам дійсно важко однозначно відповісти «так» або «ні».

Текст опитувальника

1. Чи дуже складна та напружена ваша робота?
2. Часто ви думаєте про роботу ввечері та у вихідні?
3. Часто вам доводиться затримуватися на роботі або ж удома займатися справами, що пов'язані із роботою?
4. Чи відчуваєте ви постійну нестачу часу?
5. Часто ви поспішаєте, щоб упоратися зі своїми справами?

6. Чи відчуваєте ви нетерпіння, коли бачите, що хтось виконує роботу повільніше за вас?
7. Часто ви закінчуєте думку співрозмовника до того, як він закінчить говорити?
8. Чи відчуваєте ви нетерпіння, якщо вам доводиться чекати на когось?
9. Якщо ви відчуваєте напругу або роздратування, чи важко вам це приховати?
10. Часто ви буваєте нетерплячим, коли чекаєте у черзі?
11. Часто ви відчуваєте, що дуже швидко спливає час?
12. Чи вважаєте ви за краще поїхати швидше аби зайнятися більш важливими справами?
13. Ви майже завжди ходити та робите усе швидко?
14. Чи намагаєтесь ви бути в усьому першим й кращим?
15. Чи вважаєте себе людиною дуже енергійною, наполегливою?
16. Чи вважають вас енергійним та наполегливим ваша дружина або близькі?
17. Чи вважають ваші знайомі, які добре вас знають, що ви ставитеся до своєї роботи занадто серйозно?
18. Коли ви читаєте або слухаєте співрозмовника, часто ви продовжуєте думати про свої справи?
19. Часто ваша дружина або близькі просять вас менше займатися справами та більше часу приділяти родині?
20. Чи докладаете ви зусиль, щоб перемогти в іграх?

Обробка та інтерпретація результатів: за кожну відповідь «так» нараховується 2 бали; «ні» – 0 балів; «не знаю» – 1 бал. Підрахуйте загальну кількість балів, що ви набрали.

Загальна кількість балів	Тип стресостійкості
0–10 балів	<p>Тип Б. Люди такого типу чітко визначають цілі власної діяльності та обирають оптимальні шляхи для їх досягнення. Вони прагнуть впоратися із труднощами самі, труднощі та їх виникнення аналізують і роблять правильні висновки. Можуть тривалий час працювати зі значною напругою.</p>

	Вміють та прагнуть раціонально розподіляти час. Несподіванки, зазвичай, не вибивають їх з рівноваги. Люди такого типу стресостійкі.
10 –20 балів	Схильність до <i>типу Б</i> , що помірно виражена. Часті прояви стресостійкості проте не завжди.
20 –40 балів	<i>Тип А.</i> люди такого типу характеризуються прагненням до конкуренції, досягненню цілей, зазвичай невдоволені собою та обставинами й починають прагнути до нових цілей. У них часті прояви агресивності, нетерплячості, гіперактивності, прискорений характер мови, постійно напружена лицьова мускулатура.
40 –50 балів	Схильність до <i>типу А</i> , що помірно виражена. Нестійкість до стресів проявляється нерідко.

Додаток М
Акти впровадження результатів дослідження



МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРОМИСЛОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ КОЛЕДЖ
НАЦІОНАЛЬНОГО АВІАЦІЙНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

03065, м. Київ, вул. Метробудівська 5-А: тел.: (044) 408-60-44 – приймальня, факс: (044) 404-85-65
E-mail: info@peknau.com.ua

ДОВІДКА

10.08.2016р № 130/4

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
Гаврутенко Лесі Анатоліївни
«Формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін»

*на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти*

Результати наукових досліджень за темою дисертаційної роботи Гаврутенко Лесі Анатоліївни «Формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін» впроваджено в навчальний процес Промислово-економічного коледжу Національного авіаційного університету з 2014-2016 навчального року.

Гаврутенко Лесею Анатоліївною розроблено структурно-функціональну модель та удосконалено методику формування професійних вмінь майбутніх економістів у процесі професійної підготовки, створені методичні рекомендації щодо вдосконалення процесу профпідготовки майбутніх фахівців економічного профілю. Розроблено методичні рекомендації для викладачів та визначено організаційно-педагогічні умови формування професійних вмінь майбутніх фахівців економічного профілю у процесі професійної підготовки, серед яких - системно-послідовне формування «умінь навчатися» в процесі покрокової подачі змісту предметної інформації; використання міжпредметних зв'язків у процесі навчання; організація самостійної роботи майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю технологіями проблемного навчання; використання інформаційно-комунікаційних технологій для активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю.

Внаслідок апробації навчально-методичних матеріалів отримано позитивні результати. Досвід Гаврутенко Л.А., щодо запровадження в процес професійної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю спецкурс «Бізнес планування» та тренінг «Поетапне формування професійних вмінь в майбутніх молодших економістів у процесі вивчення фахових дисциплін», для студентів з галуззі знань 0305 «Економіка і підприємництво» став корисним для роботи викладачів коледжу ПЕК НАУ, які застосовують у своїй педагогічній діяльності.

Впровадження результатів наукового дослідження Гаврутенко Л.А. свідчать про ефективність запропонованих організаційно-педагогічних умов та структурно-функціональної моделі формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю та заслуговують на подальше впровадження в навчально-виховний процес економічних навчальних закладів I-II рівня акредитації.

Директор коледжу



О.В. Пономаренко

Заступник директора з НР

О.В. Родіонова



Акт
впровадження матеріалів дисертаційного дослідження
Гаврутенко Лесі Анатоліївни «Формування професійних вмінь майбутніх
молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових
дисциплін» на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – Теорія і методика професійної освіти

Результати експериментального дослідження Гаврутенко Л.А. з формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін опрацьовувалися та впроваджувалися у Смілянському промислово-економічному коледжі Черкаського державного технологічного університету під час навчання студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст», які здобували вищу освіту в галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво», упродовж 2015-2016 років.

Гаврутенко Л.А. був розроблений та апробований авторський спецкурс «Бізнес-планування», у змісті якого представлено навчальні матеріали з окремих тем дисертаційного дослідження щодо формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін.

Гаврутенко Л.А. розробила та впровадила методичні рекомендації для викладачів ВНЗ I-II рівня акредитації щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчання майбутніх фахівців економічного профілю. Ці рекомендації розроблено на основі результатів наукового пошуку з проблеми формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін та сприяють створенню необхідних і достатніх для цього організаційно-педагогічних умов.

Впровадження результатів дослідження Гаврутенко Л.А. в навчальний процес підготовки майбутніх фахівців економічного профілю сприяло підвищенню рівня їх готовності та розширенню сфери використання інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності.

Отримані результати, впроваджені в Смілянському промислово-економічному коледжі ЧДТУ, свідчать про ефективність дисертаційного дослідження Гаврутенко Л.А. та дозволяють зробити висновок щодо доцільності їх впровадження в практику професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів з економічного профілю

Заступник директора з НР

Г. М. Кондратенко

Завідуючий економічним відділенням

А.В. Михайлюк



ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор Коледж економіки
і управління ДВНЗ КНЕУГ.В.Анохіна
2016 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Гаврутенко Лесі Анатоліївни

«Формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін»*на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти*

Результати експериментального дослідження Гаврутенко Л.А. з формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю у процесі вивчення фахових дисциплін опрацьовувалися та впроваджувалися в Коледж економіки і управління ДВНЗ Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана під час навчання студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст», які здобували вищу освіту в галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво», упродовж 2015-2016 років.

Упродовж експериментальної роботи Гаврутенко Л.А. було визначено критерії та показники сформованості професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю та розроблено структурно-функціональну модель формування професійних вмінь майбутніх фахівців економічного профілю, ядром якої є запропоновані та обгрунтовані організаційно-педагогічні умови, серед яких – системно-послідовне формування «умінь навчатися» в процесі покрокової подачі змісту предметної інформації; використання міжпредметних зв'язків у процесі навчання; організація самостійної роботи майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю технологіями проблемного навчання; використання інформаційно-комунікаційних технологій для активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю.

Шляхом проведення анкетування вивчено ставлення студентів галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво» до формування професійного вміння важливих особистісних якостей майбутньому економісту, необхідних в епоху новітніх технологій та зростаючих інформаційних потоків.

Гаврутенко Л.А. створено авторський спецкурс «Бізнес планування» та тренінг «Поетапне формування професійних вмінь в майбутніх молодших спеціалістів у процесі вивчення фахових дисциплін» та досвід впровадження яких став корисним для викладачів економічного напрямку.

Результати дисертаційного дослідження Гаврутенко Л.А. щодо формування професійних вмінь майбутніх молодших спеціалістів економічного профілю в Коледжі економіки і управління ДВНЗ КНЕУ імені Вадима Гетьмана засвідчують продуктивність запропонованих організаційно-педагогічних умов та заслуговують на подальше впровадження у процес професійної підготовки конкурентоспроможних фахівців економічного профілю.

Завідуюча відділення  - Малюх Валентина Василівна